

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН

РІЧНИК VI.

— Львів —

ЗДА
ТОМ XXI.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА I.

— 1903 р. —

ЗА СІЧЕНЬ.

З М І С Т.

	СТОРОНА
Із поезій Лесі Українки — Осінні співи:	
I. Do lady L. W.; II. Осінь; III. Остатні квітки;	
IV. Плач Грешії	1—3
Ольга Кобилянська — Через море, нарис	4—7
Іван Франко — Лісова ідилія, поема (д. б.)	8—16
М. П. Старцицький — Заклятий скарб, по- дільська легенда (далі буде)	17—40
Дрібні малюнки:	
I. В лісі — Євгенії Ярошинської	41—44
II. Берега — Я. Жарка	44—46
III. В читальні — Н. Николаєва	46—47
IV. Остап Мельниченко — М. Корчинського	47—54
V. На кладовищі — О. Д—ки	54
Володимир Короленко — Оповідання про Фльора-Римлянина і про Агріппу- царя, переклав Ст. Закубанський (конець буде)	55—64
Із поезій Й. В. Гете — переклад П. О. Куліша:	
I. Співець; II. Вільшаний царь; III. Міньона	65—67
Оліва Шрайнер — Мрії і сні, переклала На- стя Гріщенко:	
I. Загублена Радість	68—71
II. Мисливець	71—80
~~~~~	
Дещо про Закопане — Володимира Шухевича	1—19
Із чужих літератур: I. Данська літера- тура по році 1870 — нарис Георга Брандеса, переклав І. П.	20—29
Дещо про бандуристів та лірників — рефе- рат з демонстрацією, читаний на засіданню етно- графічної секції XII арх. з'їзду в Харкові, Гната Хоткевича	30—46
Наукові листки:	
I. Сумніви про стійність космогонії Канта-Ля- пляса, за Ферстером подав др. В. Левицький	47—54
II. Найдавшійша законодавча книга на світі, за Бр. Майснером	54—58
III. Новини історичної літератури, подав др. Ів. Копач	58—62
Хроніка і бібліографія	63—72

Літературно-науковий

ВІСНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

**Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.**

За редакцію відповідає: **Володимир Гнатюк.**

РІЧНИК VI. ТОМ XXI.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ ДВАЦЯТЬ ПЕРШОГО ТОМУ.

	стор.
Леся Українка, Осінні співи. I. Do lady L. W.	1
II. Осінь	2
III. Остатні квітки	2
IV. Плач Єремії	3
Ольга Кобилянська, Через море, нарис	4
Іван Франко, Лісова ідилія, поема. Посвята Миколі Вороному	8
Прольог	10
М. П. Старицький, Заклятий скарб, подільська ле- генда 17, 85,	179
Евгенія Ярошинська, В лісі	41
Я. Жарко, Береза	44
Н. Николаїв, В читальні	46
М. Корчинський, Остап Мельниченко	47
О. Д—ка, На кладовищі	54
М. Вороний, Поезії. I. Ікар	81
II. До моря	82
III. Що зі мною таке	82
IV. Ів. Франкови (відповідь на його посланіє)	176
Надія Кибальчич, I. Уривок	83
II. Переспів	83
III. З давнини	84
IV. Хмарно і безлюдно	84
М—а, Целебс	116
Вол. Винниченко, Народний діяч, оповідання	129
В. Сивенький, I. Заспівав би я	173
II. Божий приклад	173
Вол. Темницький, Поезії:	
I. Зимові ніч	174
II. Кохання	174
Осип Фацієвич, Поезії:	
I. Ти не моя	175
II. Зніми твої руки	175
III. Так німо слухала	175

891,7905
LIN
v. 6
no. 1-3

	стор.
Михайло Яцків, Поема долини	208
П. Барвінський, Титарь, із циклю „Вимираючі типи“	214
М. Степовенко, З життя гімназіястів:	
I. Знайшов товариша	232
II. На павзі	234
III. Загар	238
IV. Свято кружковців	240
Вол. Короленко, Оповідання про Фльора Римлянина і про Агріппу царя, переклав Ст. З.	55, 162
Із поезій Й. В. Гете, перекл. П. Куліша:	
I. Співець	65
II. Вільшаний царь	66
III. Міньона	67
Оліва Шрайнер, Мрії і сни, переклад Насті Грінченко:	
I. Загублена радість	68
II. Мисливець	71
Із поезій Некрасова, перекл. Ів. Франка:	
I. Ніч. Роскошів ми всіх скоштували	158
II. Зелений шум	158
III. З роботи	159
IV. Невідомому другови	160
V. Забудь	161
Копен Дойль, За кулісами дипломатичної сцени, опові- дань, перекл. В.	243
Із німецьких народніх пісень, перекл. Ів. Фр.:	
I. Пісня про кравців	252
=====	
Вол Шухевич, Дещо про Закопане	1
Георг Брандес, Данська література по році 1870, пе- реклав І. П.	20
Гнат Хоткевич, Дещо про бандуристів та лірників	30
Наукові листки:	
I. Сумніви про стійність космогонії Канта-Ляпляса, за Ферстером подав В. Левицький	47
II. Найдавніша законодавна книга на світі, за Бр. Майснером	54
III. Новини історичної літератури, подав др. Ів. Конач	58
Юліян Гірняк, Ненастанна деградація енергії — ко- нечна проява і причина всякого руху і життя в природі	73
Новини нашої літератури:	
I. Нове українське оповідань Марка Вовчка, Ів. Франка	84
II. Талан чи випадковість, І. Личка	86
III. Мик. Чернявський, Зорі, рец. Ів. Франка	92
IV. Народний декляматор, рец. Ів. Франка	95

	стор.
V. Ще кілька слів про календар „Просвіти“ на р. 1903, В. Левицький	96
VI. Б. Ленкий, Осінь, рец. М. Грушевської	97
О. Макарушка, Руські пам'ятки в Кракові	101
М. Грушевський, Микола Некрасов	106
Дискусії. I. В погоні за новою красою:	
1. Принцип і безпринципність, Ів. Франка	114
2. Для прояснення неясности, В. Коцовського	119
II. Чи повинні ми просвічати наші діти про полові справи, подав М. Павлик	200
Р. Петлюра, Народня освіта в Росії по цифрам	124
Над свіжими могилами:	
I. Павлови Грабовському — Б. Грінченка, Г. Ков.- Кол. і Ів. Франка	128
II. Кость Горбаль, Ів. Франка	130
Д. Мордовець, Про незабуттє	149
Ів. Копаць, На старім шляху	164
М. Кордуба, Біблія в освітленю найновіших вавилон- ських розкопів	179
Гнат Хоткевич, Дрібні листи з України I.	191
Історичне товариство в Чернівцях	210
Хроніка і бібліографія	63, 133, 215

ІЗ ПОЕЗИЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

ОСІННІ СЛІВИ.

I. Do lady L. W.

Ти як осінь умреш, розіллеш ся слізми
над квітками, багрянцем і злотом,
передсмертний твій снів пролетить над людьми —
вітер лине отак над болотом,
де й вода вся важка, мов сьвічадо тьмяне,
вбрана в ряску й слизьке баговіння;
очерет тільки мёртвий свій шелест почне,
обізвавшись на те голосіння,
тай замовкне... і вітер замовкне сумний,
об різку осоку розітнеть ся...
Так нехай хоч тепер спів брешить голосний!
Може що на той спів відгукнеть ся.
Може щастя, що ходить по ясній луці,
геть за річкою, там, на схід сонця,
хоч один квіт червоний, що має в руці,
перемінить в твого оборонця.
І від нього ще раз, хоч на мить на одну
спалахнуть злото, квіти й багрянець,
і красу небувалу, давну, чарівну
дасть обличю остатній румянець.
І мов крик бойовий обізветь ся в речах
безнадійне і марне бажання,
і триумфом остатнім заблісне в очах
ровпачливе осіннє кохання.

О, тоді не картай ся, що сьміло береш,
без вагання, палкими руками
небезпечний той дар. . Ти як осінь умреш,
розіллеш ся над щастям сльозами...

II. Осінь.

Рветь ся осінь руками кривавими
до далекого сонечка любого ;
кров на шатах препишно шарієть ся,
оксамит і парчу залива.

Так для сонечка осінь урвала ся,
мов цариця у сьвято врочистее ;
все, що є на сїм сьвіті найкращого,
все зібрала на пишний убір.

Але дні все каротшають, мінять ся,
гляне соненко й знову захмарить ся...
Журить осінь-сухїтниця сонечко,
бо нема в нїй весняних надій.

Рветь ся осінь. Терни невидимї
їй все тіло поранили, змучили,
а вона розпачливо всьміхаєть ся :
„Сонце, сонечко, глянь, я сьміюсь!“

Заховалось за горами сонечко,
з гір повіяло холодом, вохкістю ;
сиві хмари на небо посунули.
„Ось я йду!“ — обізвалась зима.

Осінь шарнула шати кривавїї,
аж до ніг їй упали, розсипавшись :
непокрита, нічим незахищена,
застогнала : „Іди, бо вже час...“

III. Остатні квітки.

Ох, розкрились троянди червоні,
наче рани палкі в осени,
так жадібно тремтять і палають —
прагнуть щастя чи смерти вони ?

Не осиплять ся тихо ті квіти,
не настане життя в них нове,
ні, ударить мороз до схід сонця
і пробє поривання живе.

І счоріють червоні троянди,
наче в ранах запечена кров...
Ох, нехай же хоч сонця напють ся,
поки ще їх мороз не зборов!

IV. Плач Єремі.

»Як злото стемніло,
змінило ся срібло пречисте!«

Ще листя сухе так недавно ясніло...
„Як злото стемніло!...“
Мов око сліпе мріє озеро млисте...
„Змінило ся срібло пречисте...“

Щось давнє так смутно в душі забреніло...
„Як злото стемніло!...“
На серце лягло щось страшне, урочисте...
„Змінило ся срібло пречисте...“

1902 р. Зелений Гай.

ОЛЬГА КОВИЛЯНСЬКА.

ЧЕРЕЗ МОРЕ.

НАРИС.

День із самого поранку ясний.

Такий ясний і соняшний, що небо, звичайно в погожі дні синє-синє, відбило ся в морі чистою блакитю. І тому море синє, і сріблом мерехтить по верха, і погідне, і бутне. Хвилі його жемуть одна одну до берега, грають весело і умовляють ся шумливо що разу і що дня гнати так весело.

Дві білі мевиди сидять на березі і перечать ся. Більша й менша.

— Я мушу перелетіти море! — каже більша, т. є. він. — Мушу перелетіти конче! Мені треба усісти на високій скалі на другім березі моря. Кажуть — відти такий вид, якого ми тут на морі не маємо. І кажуть, хто раз там залетить, звідти ніколи більше не може вертати. Значить, треба рішитись на все: або тут, або там. А я хочу туди!

— І я хочу туди! — каже менша мевиди.

— Ні, — каже, — ти лиши ся тут!

Вона наїжила пірця в гніву, образилась.

— Я також хочу летіти з тобою через море і сісти на ту скалу, що й ти! Я мевиди, як і ти!

— Та що з того, що мевиди?

І більшу мевиди взяла лютість, і вона збила сердито крильцями. — Нещасна, — каже, — глянь лише на свої крила! Де ти годна перелетіти отсе страшне море! Чи думаєш, що воно буде

все таке погідне, як тепер? Чи думаєш, що сонце буде все так сяяти, як тепер, і полет через море, то так як твоя гра понад море, що доти літаєш, доки схочеш, а потім назад? Ні! Коли рішиш ся раз перелетіти його, то знай — повороту більше нема! І знай, що хвиля заглядати-меш смерти в очи! Я з тобою не хочу компанію тримати! Загинеш як раз по середині лету, і що тобі з того за хосен? Шукай собі иньшого товариша, а я полечу сам! Бувай здорова!

Здіймив ся й полетів.

Зажурена й смутна остала ся менша мewa на березі; зажурено й сумно оглядає свої крильця і видить: вони в неї геть-геть слабші й менші, як у більшої. Потому поглянула на море — воно широке, безмежне, пусте; поглянула в далечінь, де летючи блистіла сріблостою стрілкою більша мewa, — розіпнула тужливо й широко свої крильця і пустила ся й собі через море летіти за більшою.

Летять...

Між ними простір, а під ними море. Грає й грає... Грізно грає, не до сьміху та його гра.

— Ти за мною? — кличе більша.

— За тобою.

— На скалу летиш?

— На скалу лечу.

— Нещастє! Але знай — каже їй — я там не товариш твій, я сам собі до скали лечу!

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя — сама собі до скали лечу.

І летять далі...

Сильнійша високо і рівно понад морем, мов за ниткою в просторі, мов срібна стрілка жене. Жива, невтомима і сильна купає білу грудь у сьвіжому повітрі. Вона дивить ся далеко і високо вперед себе, мірить віддаль острим оком, відки замаєчить-замріє скала...

А слабша летить нерівно. Раз низше, раз висше. Раз скорше, раз повільнійше. За низько над глибиною, щоб глядіти в висоту, а хоч і підійме головку, то дивить ся, куди звертає більша. Потім знов тоне зором у глибінь. Тут і там бризкають зимні краплі бутної хвилі на неї і пригадують, що вона летить над водою.

Від часу до часу обертаєть ся до неї більша і кличе напамінаючи:

— Знай, що там я не твій товариш, що сам собі до скали лечу!

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя — сама собі до скали лечу!

І знов летять. Наперед більша, а геть-геть за нею слабша. Сонце то сходить, то заходить, а дні міняють ся з ночами, а під ними змінюєть ся в своїм руху і море.

— Ти все за мною? — кликнула раз більша летячи до меншої.

— За тобою.

— Не вертаєш?

— Не вертаю.

— Так знай, я не бачу тебе. Простір той такий широкий передо мною, що конче пожре твої сили, він чим раз більше і більше займає мій ум і мене. А далеко, глибоко виринає з імлі як із мрій скала, що жену до неї.

— А я знов бачу глубінь, — відказала слабша. — А в глубині бачу смерть. А коло смерти бачу небо. А між смертю й небом — тебе.

— Так не вертаєш?

— Не вертаю.

Він збив крильми.

— Так памятай, — каже їй, — що все не товариш я твій, що сам собі до скали лечу.

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя, я сама собі до скали лечу.

І дальше летять.

Хто думав, що море все погідне і веселе, все без погрози і не прибирає страшного виду, той страшно помилив ся, бо воно змінюєть ся. З погідної, веселої поверхні, блискучої иноді сріблом, що переливаєть ся з синяви в зелень, схопила ся буря. Небо почорніло, вітер фурією розіграв ся, а море розревівшись ревом велетня стало шаліти. Горою здіймають ся хвилі. Одна садить ся верх другої, котить ся, розбиваєть ся. І знов у гору, і знов у глубінь. Тут гинуть, там виринають. А розшаліла біла піна кипить по хребтах скажених хвиль, сама себе розриває.

Шум... стогін... пекло якесь під почорнілим небом. А над усім тим — мери.

Одна одної не бачить, не чує. Одна з одною не стрічаєть ся. Їх обох розділює простір, а під обома горе.

Більша — з натугою всіх сил протиляє воздух, лише на силу вдержуєть ся в висоті. Ся буря ще більше як страшна. Такої бурі вона ще не переживала. Вона лише тепер пересвідчуєть ся, що се таки правдива морська буря. Однак що стало ся з тою нещасливою, що з нею? Потонула...

— Де ти? — кликнула жалісно. — Тонеш? Чи вже потонула?... І вийде, що я винен твійому горю! А я-ж виразно казав: — Я там не товариш твій, а сам собі до скали лечу!

І слухає — відповіді нема.

— Де ти? — кликнув у-друге.

Знов ніякої відповіді... В долині кипіло море, переливались води, там розносилась піна, клублячись дикою гривою по кожній хвилі; однак здавалось, як раз поміж божевільними хвилями саме зпосеред пекла добувались крапельки згука: — Я тут!

— Низько понад морем? Бо я геть у висоті, далеко від того пекла!

— Ні, я над глибиною. Я пізнаю пекло. На крилах моїх уже смертельний піт; я може й зараз загину. Вже я не лечу власною силою, мене вже сам вихор несе!

Перша. — А що я казав?... Тепер я не винен! Я не товариш твій, я сам собі до скали лечу!

— Ні, ні, — кличе вона, — я не товаришка твоя, сама через пекло лечу!

Потім уже більше нічого... Вгинала дика буря слабі крила і грала ся з їх силою. Раз підкидала високо над глибиною, раз низько несла над піною. Врешті втихомирила ся і кинула свою дику гру.

Долетіла сильна меча до своєї скали. Сіла на вершині і видить: отся скала, що вона до неї долетіла, се скала смерти... І зівяли нараз сильні крильця, сама смертельно здригнула ся... Кілька хвиль пізнійше, як і слід слабшим, надлетіла слабша. Як раз коли сильний конав... — Добре, що прилетіла еси сюди, — каже він, — бо вже сам по сім боці не згину!

— Добре, що не лишилась я там, — каже вона, — сама по там тім боці не згину!

— Але розумій, — каже він їй, — що хоч я не товариш твій, та в смерть я тебе не беру!

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя, і в смерть уже сама полину!

19 марта 1902.

ІВАН ФРАНКО

ЛІСОВА ІДІЛЛІЯ.

ПОЕМА.

ПОСВЯТА

Миколі Вороному.

Миколо, мій друже давний,
Ідеалісте непоправний!
Навіяв ти на душу чару
З далекого Катеринодару,
Мов звук тримбіти в полонині
Тому, що блудить по долині.
Пустив ти слово різко, сміло,
Що в серці дивно защемило:
„Пісень давайте нам, поети,
Без тенденційної прикмети,
Без соціального змаганя,
Без усесьвітнього стражданя,
Без наріканя над юрбою,
Без гучних покликів до бою,
Без сварів мудреців і дурнів,
Без горожанських тих котурнів!
Пісень свободних і безпечних,
Добутих із глибини сердечних,
Де-б той сучасник горем битий
Душею хвильку міг спочити“.

Гай, гай, Миколо, ще й з певьками!
Лиш мід твоїми-б пить устами!
Бий своїм словом, бий до разу
Котурн і фальш, пустую фразу!
Гони їх з пісні на всю маму,
Як гнав Ісус міняйлів з храму!
Та не гадай, як фраза згине,
Що вже сучасник тут спочине,

Знайде тепло і ніжність в парі,
 Як у жіночій будуарі;
 Знайде до пестошів приклонність
 І морфій на свою безсонність,
 На рани плястри, лік на жалі,
 Мов у воєнній госпіталі!

Ні, друже мій, не та година!
 Сучасна пісня не перина,
 Не госпітальнеє лежанє, —
 Вона вся пристрасть і бажанє,
 І вся огонь і вся тривога,
 Вся боротьба і вся дорога,
 Шуканє, дослід і погоні
 До мет, що мчать по небосклоні.
 Не думай, як поет покине
 Загальних питань море сине,
 І в тихий залив свого серця
 Порине, мов нурець забеть ся,
 Що там він перли і алмази
 Знайде блискучії, без кази,
 Знайде тепло і розкіш раю
 І світло й нахощі без краю.

А як знайде гідкії черви
 І гіркість сліз, розбиті нерви,
 Докори хорого сумління,
 Проклятя свого покоління,
 Зневіру чорну, скрип розстрою,
 То що почать в такою грою?
 Чи мають нам мішати поети
 Огонь Титана й воду Лети?

Ах, друже мій, поет сучасний —
 Він тим сучасний, що нещасний.
 Поет — значить: вродив ся хорим,
 Болить чужим і власним горем.
 В його чутливість сильна, дика,
 Еольська гарфа мов велика,
 Що все брентить і не втихає:
 В ній кожний стрічний вітер грає;
 А втихне вітрове диханє,
 Брентить в ній власних струн дрожанє.
 Не гармонійний звук той, друже!
 Він дразнить слух і нерви дуже,
 На яві дразнить, сон трівожить,
 Вертить докором, зло ворожить,

Жене тебе, де кроком рушиш, —
Клинеш його, а слухать мусиш.

Так не жадай же, друже милий,
Щоб нас поети млою крили,
Рожевим пестошів туманом,
Містичних візій океаном,
Щоб опій нам давали в страві,
Щоб нам співали для забави!
Най будуть щирі, щирі, щирі!
І що хто в житєвому вирі
Спіймав — чи радощі, чи муку,
Барвисту рибу, чи гадюку,
Алмази творчости блискучі,
Чи каяття терни колючі,
Чи перли радощів укритих,
Чи черепки надій розбитих, —
Най все в свої пісні складає
І співчутя не дожидає.
Воно прийде! Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

Падолист 1900 р.

ПРОЛЬОГ.

На романтичного кова сїдаю.
Крилатий звірю, не пручайсь, не ржи!
Неси мене, куди я загадаю,
На фантастичні ті шпилі біжи,
Де вихор грає, стогне гомін гаю,
Де на вузкій мов ниточка межі
Фантазія і дійсність спина в спину
Глядять у мрій квітчастую країну.

Неси мене у ліс, той ліс казочний,
Високий, темний, що мов море гра,
Що зелені вдягає стрій сьвяточний
І шїроко свій килим простира,
Що пахощами дїше, сьвіжий, сочний,
Де в таємничій тіни бе нора,
Де між корчів потік біжить до ціли,
Коряві вільхи озерце обсіли.

Той ліс — аразок ще первісного світа,
 Де нікому природу маскувать.
 Морозом бита, ярим сонцем гріта,
 Вона лиш те живить, що має міць трівать.
 У всю красу, у весь свій страх одіта, —
 Однако їй кормить і руйнувать;
 Житє і смерть тут ходять без розлуки,
 Крик роскоші й важкі конаня муки.

На пнях гнилих зелена брость пишаєсь,
 Серед кісток кормить вовчиця плід;
 У тіни дуба рій коماشок граєсь,
 І того-ж дуба підгриза їх рід;
 Ось гадина на сонці вигриваєсь,
 Метелик треплєсь, медом дише цвіт,
 А по верхівях тиха дума ходить:
 Одно тут доно і вбиває й родить.

В той ліс як часто я літав думками,
 Коли було нестерпно між людьми!
 Тут дикими втішав ся я квітками,
 Тут віддихав я повними грудьми,
 Тут доторкавсь тремтучими руками
 Великих тайн: хто ми і по що ми?
 Тут сілльогізмів сїть думок не ловить,
 Природа серцю щирю правду мовить.

І був той ліс мені як рідна мати,
 Що вцятькує тривогу навісну.
 У снеку клав під тїнь розкішну спати,
 І свистом дрозда знов буdiv зі сну...
 Я плакав, як првійшлось його лишати
 І шлях верстать по груді та терну.
 Я знав: хоч де кораблик мій прибеть ся, —
 Найкраще тут минуло й не вернеть ся.

І я пішов. Літа йшли за літами...
 Я сивію, огонь згасає мій...
 Чимало сил потратив я без тям,
 Чимало я похоронив надій!
 Лиш ліс отой пахучими вітками
 Махав мені, брєнів мов мўшок рій,
 Що не мов сонця блиски золотаві, —
 Так він все сьвіжий був в моїй уяві.

Сььогодні я вернув. Мене до долу
 Зігнуло невідрадних сорок літ;
 Пройшов житя тяжку, жорстоку школу
 І коштував знаня чудовний плід,

І душу з мрій обдерту, наче голу
 З пожежі виніс я в холодний сьвіт,
 А в серці вигаслу жагу й охоту,
 Й старії рани, що болять під слоту.

І я пішов до ліса. Дивна туга
 Мене до нього потягла, немов
 Повірника старого здиблю й друга,
 І виплачусь і виговорюсь знов.
 І вирвусь із утопаного круга
 І відновлюсь душею до основ.
 Аж серце билось живо того ранку,
 Немов стрічав я давнюю коханку.

Та друг мій був не той вже, що колись!
 Пропав і слід колишньої пишноти!
 Куди лиш глянь — пеньки й пеньки тяглись,
 Сліди огнищ і трацької роботи,
 І зломи й виверти й тріски пялись
 Серед баюр і всякої гидоти;
 Де-де лиш дуб та ильма одинока
 Гляділи на руїну ту з висока.

Я мовив:

От так то нам зустрітись довело ся!
 В які-ж хижацькі лапи ти попавсь?

Ліс мовив:

З твого де-де сивого волося
 Пізнать, що й ти в роскошах не купавсь.

Я мовив:

Житє воєнним табором тягло ся,
 То тут, то там противник прискінавсь;
 Я боронивсь, нераз мав перемоги,
 Та часто й падав ворогам під ноги.

Війна! Вона не дасть, бач, гнить і скніти,
 Все гонить до нових стремлінь і змін.
 В огонь життя, що гріє, жре і сьвітить,
 Усе нових докидує полін.
 Здобув успіх — куди там гомоніти.
 Що ран і сліз і праць коштує він!
 А вправ у бою — люто зціпиш зуби
 Й не тямши обсягу своєї згуби.

Ліс мовив:

Еге, війна! Вона й мене скосила!
 Обдерла, зжерла всю мою красу.
 Я-ж гордий був! Моя живуча сила
 Оперла ся гризким зубам часу,

Так много бурь, вихрів, снігів зносила,
 Що думалось мені: я все знесу.
 Аж смерть гриба старого — стид сказати! —
 Була сигналом до моєї страти.

На схід від мене тямш палац білий
 На горбі? Князь старий там проживав.
 Я й десять сел, що вкруг мене обсіли,
 Його були. „Мій ключ“ — він нас так звав.
 І доки жив, хоч як сини клептіли,
 Мене рубать не дав, не продавав:
 Йому я спомин був його княгині, —
 Аби він жив, я-б ще стояв до нині.

Весь вік його був сплетений зо мною:
 Малим гуляв по моїх він стежках;
 Потім ганяв з стрільбою за серною,
 Вправляв свій кріс на кабанах, вовках;
 Потім не раз з княгинею-жоною
 Й веселим гуртом тут на лови тяг,
 Аж раз після веселої забави
 Княгиню вбиту винесли з гушави.

Була прегарна ще, хоч вся студена,
 Згас блиск очий, на віки голос стих;
 Шовкова сукня кровю обагрена,
 Солодкий усьміх на устах застиг,
 У саме серце кулею ражена
 Без болю вмерла, нагло, в один миг.
 Хто, як, за що скопив се гарне тіло,
 На все лишилось темним сеє діло.

Шептали: смерть сама собі зробила,
 Бо жить з князем не хтіла, не могла,
 Бо не князя, а иньшого любила,
 Але благань його не приняла;
 Натомість иньша чутка доводила,
 Що зрадила князя, йому була
 Та зрада звісна, і що він з любови
 Й розпуки їй кроваві справив лови.

Та сьак чи так, князь був мов громом вбитий;
 Його звезли зомлілого домів;
 Весь похорон княгині сумовитий
 В нестямі він лежав, в огні горів;
 Невдужав довго, їздив води пити,
 Зів'яв, ізгорбивсь, мовили — вдурів:
 Не вірив, що вона убита з кріса,
 Все ждав, що верне, певно верне з ліса.

Він скаженів, коли хто сьмів згадати
 Про смерть її; весь палац, кожда річ
 На поворот її все мали ждати:
 Сьвітити сьвітло в спальні кожду ніч,
 Стелити ліжку, у вазон вкладати
 Букети сьвіжі, нагрівати піч;
 На новий рік, на вродини, йменини
 Богаті дари він складав княгини.

А гарний день настане, князь в зараню
 Таємно схопить ся і в ліс біжить;
 Під дубом стане, кличе: „Маню! Маню!“
 Надслухує, зітхає, жде й дрижить.
 „Я не сержусь! Вірь мойому коханю!
 Вернись! Як в раю, в парі будем жить!
 Не йдеш? Загнивалась на Яся твого?“
 От там то раз його й знайшли мертвого.

Гей, то були веселі похорони!
 В князя сини — два славні гультай,
 На батьківське добро немов ворони
 Накинулись, тай ну ділить паї!
 Ще за князем не продзвонили дзвони,
 А вже вони ревли мов бугай,
 В покоях рились, скрині розбивали,
 Жидам убраня, меблі продавали.

Спішили ся й мою красу продати,
 Та не було на дерево ціни;
 Прийшло ся знехотя гувльвісам ждати,
 Хоч шарпали вірителі; вони
 Не дармо й ждали: мали будувати
 Зелізницю в тій стороні з весни, —
 І те вдало князькє імя сьвячене,
 Що шлях пройшов як раз поперек мене.

Весна прийшла, а з нею враз багато
 Людй, возів і коний і сокир;
 І гомін був і спів, немов у сьвято,
 І стук і плач бентежили мій мир;
 Мов різаком напів мене розтято,
 І біль мене пронизав вдовж і в шир,
 Як в моім серці висікли провали,
 І стацію й дворєць побудували.

Ще раз зима пройшла снігами вбрана,
 Ще раз весна пахуча зацвила;
 Моя — здавалось — заживає рана,
 І на просіках сьвіжа брость росла;

Лиш та залізна гадина погана
 Що день свистіла, грюкала й ревла;
 Я знав, що се моя нехибна згуба:
 Вона мене згризе, як черви дуба.

Весною ще вона мені примчала
 Дарунок — щоб не бачив я таких!
 Вона, що про культуру так кричала,
 Мене зробила свідком сцен гидких.
 Людська кров із рани тут дзюрчала,
 Я ссав її; від корінців тонких
 Аж до вершин смертельна дрож пробігла
 Мене: й моя се, знати, смерть настигла.

Й настигла! Ледво осінь листе здула
 З моїх беріз і грабів і осик, —
 Уже змія залізна ревнула,
 І залунав брудного люду крик,
 Хрип пил і стук сокир; грізна, нечула
 Рука пень в пень косила мов сітник:
 Тут стоси клали, там кору здійсмали,
 Лунали, терли, дерли і ломали.

Як би ти знав, як мучивсь я в ту пору!
 Як день і ніч стогнав я, рув і вив!
 На рубачів що ночі слав я змору,
 Жалібним зойком їх во сну будив.
 І не один підводячи ся в гору
 Тремтів, хрестив ся, ледво дух ловив,
 І мовив: „З нами Дух святий! Неначе
 Жива душа де при сконаню плаче!“

Се я так плакав. Та дарма, ніхто ще
 Плачем своєї долі не відпер.
 Пять літ мене трошили наче троще,
 Аж тим зробили, чим я став тепер.
 А скористали? Слухай і про то ще!
 Один князьок в delirium умер,
 Другий збанкротивсь, служить десь при банку,
 А Жид згорнув мільйони мов сметанку.

Я мовив:

Сумний твій стан! Та з твоїми панами
 Я співчутя не маю ні цяти.
 Герої будуарів та Панами
 Який же иньший можуть шлях знайти?

Февдали в вік електрики й реклами
 Сей вік лиш можуть у п'яту бости,
 А він розтрончить племя се недуже...
 Та инше щось скажи мені, мій друже!

Мені на серці важко — дай розраду,
 І нових сил скарбівню отвори!
 Ось тут під дубом сим нестятим сяду
 Й сидіти-му. Розважуй! Говори!
 Увесь свій чар і всю свою принаду
 Ще раз яви, мов у букет збери,
 І весь свій біль і всю свою надію,
 Нехай я віджию й відмолодію.

Ліс мовив:

Під моїм дубом сіла дивна птиця,
 Що все шукала на вербі грушок.
 Прийшов слабій до хорого лічить ся:
 Давай на мелянхолью порошок!
 Сиди собі! А хочеш щось повчить ся,
 То слухай! Маю ще один куток,
 І в нім секрет. Рад слухать? Та чи буде
 Се лік тобі?... Героями там — люде!

(Далі буде).

М. П. Старицький.

Заклятий скарб.

Подільська легенда.

В і д а в т о р а.

Літ двадцять тому назад пробував я на Подільщині, біля Дніпра, у своїм власнім маєтку К. У літку гостювали часто у мене чи родичі, чи приятелі, чи знайомі, з якими весело бавився часто на полюванні, то на рибних уловах, то на погулянках з етнографічною метою... Вабили там нас здебільша підністрянські гори, які за Лядовим збігали над саме Дністро бескетами, стрімчаками, поточеними скрізь глибокими ямами та печерями... Часто бувало в спеку спочивали ми в тих вертепах, любуючи з холодка на грізне узгір'є і пишну долину, по якій ніс свої каламутні хвилі на південь Дністро. Часто ми розкладали огнища по печерах і дивували, що в иньчих дим тягло попід землю, а в других ніби видихала його вітром земля... Раз довелось мені там бути з приятелем Л., який привіз із собою ще свого родича, молодого, моторного хлопця, гарячого та цікавого і до рибальства і до полювання і до всякої речі. Полювали ми недалеко від с. Устя, і натожені до знемоги подались викупати ся в Дністрі, підживитись тай відпочити де під скелею. Як раз нагодила ся нам до потреби горласта і темна печеря; вона глибилась попід скелею в низ двома чи трьома ходниками. Зраділи ми такій нагоді і розташувались з припасами. Хлопчатка, що пасли товар на моріжку, який по кручі вузькою стьожкою

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXI.

2

слався, надбігли до нас, звичайно зацікавлені панством, а найпаче пляшками та пуделками; але не наближались, і по виразу їх переляканих личенят можна було постерегти, що їх охопив якийсь жах тай не пускав рушити з місця...

— Агов, хлопці! Чого се ви так поторопіли? — засміявся я. — Хвба ми поторочі, чи що? Ходіть-но сюди... як перше... Пиріжка або ковбаси доскочите...

Хлопці переминались ніяково, а не рушали...

— А ми таки страшні... бррр!! — підтримував я.

— Ба ні! — озвав ся нарешті старший. — А тільки, пане... ви тутки... певно у-перве...

— Або що?

— Та у тамту печерю... Ой, борони Боже заходити!

— Ой?!

— Йй-бо! Її всякий мина... От і нас бува тутки застука негода, чи туча... то з роду-віку ніхто й не заверне у той чортячий захисток...

— Чого-ж то? — зацікавив ся я.

— Та тамки, пане, ген у тім печищі, що ліворуч пішло... Там хтось... з давна-давен закопав скарб, тай заляв... на землю... заляв його: от, хто не посунеть ся туди, так земля його й укріє... У нашому селі є древній дід... Сава Чорба, коли чули... Так вони знають гаразд: як начнуть розказувати!... Ой, мамо! Тай пріч діда всенькі люди знають, що се місце заляте... Крий Боже тамтуди й заглядати... Там десь під землею... не при вас кажучи... нечиста сила вартує скарби... і так иноді то стогне, то виграє, що аж Господи!

— Кілько нещастя було... — осьмілив ся укинути хришко й другий хлопець, весь білий, з бронзовим обличчям, у ластовиннях; він стояв саме на сонці, без бриля і аж горів облитий сліпучим промінням.

Ми всі здивовані стали від сеї звістки, а надто молодий родич Л—ого, і давай оглядати зараз печерю; я кинув хлопцеві пятака, щоб закликав мерщій до нас діда Чорбу.

При оглядинах ми завважили, що присінок печері складав ся з біло-жовтого склепіння, із вапняка, а далі в глибину вже йшла зеленкувата глина, над якою лежала товща чорноземлі. З ліва в якому ґрунті чорніла довгаста, але вузька відтулина, яка чим далі ширилась і просторнішала. Щоб краще огледіти лаз до

нижньої печері, де були-б то скарби, ми стали палити папірці та тріски і кидати в розщелину; полум'я вихоплювало із темряви другий кінець лаза, і він, на око, був кроків за десять, не більше, а за ним вбачалась велетенська печеря, яка спускалась у низ і гинула в непрозористій млі.

Молодий Л. захопився загарою пролізти через лаз до тамтої печері. Правда, для його худенького й щуплого тіла розщелина здавалась широкою; але під впливом хлопчачого застереження ми збентежились і просили його не зважуватись на такі небезпешні пробунки, тим паче, що не було в тім потреби.

— А може я як раз надібаю там скарби? — намагався юнак.

Ми висьміяли його ймовірність і зажили по чарці деренівки. Про те юнак загорівся жагою і не захотів слухати поради: не відпираючи нам він похапцем поліз у розщелину, та так хутко, що ми постерегли вже, коли з окола совались лишé його ноги.

— Божевільний! Назад!! — крикнув Л.

— Витягнім просто за ноги, — додав я.

Але ноги скорчилились і посунулись далі. З пролаза учувся нам веселий сьміх, а за ним і молодий голос: — Долізу таки, долізу! Ось тільки одно вузеньке місце, а там хоч гармати коти!

Схопились ми і стали край відтулини; з терпим серцем, з неподоланим страхом я ждав кінця того жарту, прочуваючи щось недобре.

— На силу-силу проліз, — долинув знов з глибини голос, — а тут уже свобідно: ось і край!

За хвилину в кінці пролазу блимнув огник, за ним — другий, третій... При спалахах сьвітла вирізувалась у темряві зігнута над проваллем фігура.

— Ой, леле! Як тут чудово! — крикнув весело звідтіля юнак. — Які склепіння, які просторі хідники... Тільки доволі висока круча... а ген-ген у закутку... щось чорніє... Присяй-бі, то певно скарби! Ага, сьміялись, а з посьміху люди бувають, і вас ще я поталаню... Киньте-но мені сьвічку й ретязя!

— Нічого ми тобі не кинемо! — озвався Л. остро. — Лізь назад, блазень! Годі безглуздя!

— Вертайтесь справді мерщій! — додав і я. — А ми ось що зробимо: я найму зараз людей, розкопаємо лаз і всі гуртом підемо шукати скарбів! Ваше перше право на них я забезпечую... Вилазьте-ж назад!

Юнак послухав ся і повернувся плазувати. Ми нагнулись, аж всунулись у розщілину і стали нильно дивитись, як хлопець вручно й хутко посував ся до нас... Ось уже більша половина шляху за ним... уже його голову й плечі видко гаразд... Хлопець зупинив ся на мить перевести дух... Зосталось тільки одно вузьке місце...

— А що? — запитав Л.

— Нічого, — відмовив юнак, — відпочину трохи... Ну, поможи Боже!

Почув ся шелест і натужений тиск, разом з тяжким та буйним сопінням: голова й плечі просовувались, але занадто помалу вперед, простягнені руки хапались об землю... нарешті вони скорчилились...

— Ну?! — мовив трівожно Л.

— Трудно, — відповів глухим голосом родич, — щось стало вужче... земля держить... ні туди, ні сюди... Хиба ось попробую боком...

Ми заніміли. Якимсь холодом потягло з підземелля... Помалу, з страшним зусилем став повертатись юнак; ось уже він підгорнув руку, ось підвів плече і повернув з великою натугою бока... посипались дрібненьким дощем грудочки... Щось тихо реннуло і здвигнуло ся... Настала мертва тиша... Ми переглянулись і похололи... Тільки по добрій хвилині почув ся глухий, задушений голос: — Ой! земля осіла... давить!

— Нещастє! — крикнув я. — Гей, хлопці! біжіть мерщій на село... Кличте людей з рискалями... а то сїдайте на мою натчанку й гонїть... На Бога, тільки швидче! Чоловік гине... завалила земля!

— Ой, лихо! — кинулись хлопці в ростіч.

— Боже! погине хлопець! — шепотів блідий Л. — Не воруши ся! — гукав він у печерю. — Ось прибіжать копачі... Як? Сильно давить?

— Ох, смерть моя! — стогнав нещасний. — Голова поки ще вільна... а давить на плече й на клуб... Ой, рятуйте! Проби!... Кістки хрустять...

— Потерпи, голубчику... потерпи, ріднесенький... то нічого... коли голова вільна і дихать можно, то-то пустяковина! — розважав мученика Л.

Завалений землею замовк і тільки що хвилини стогнав тяжче й тяжче...

Я не міг витримати того стогону і вискочив до Дністра, тай почав стріляти на гвалт: але ніхто не озвав ся на мої вистріли.

— Гей, сюди! Дайте помочи! — гукнув тут до мене стрівожено Л.

Я вскочив; на йому лица не було.

— Конає... посинів, аж почорнів... — не тямив ся він рвучи на собі волосся. — Що скаже мати? Кара божа!

Тяжкий стогін ще розтинав ся, але що хвилі ставав більш обривчастим і глухим: видко було, що груди давила вже страшна тяжа і не пускала в них духу... Аж ось розліг ся останній розпучливий вигук:

— Пробі!! Давить... дихати нічим... Ой, добийте... рятуйте!!

— Хапай ся руками за ремінь! — крикнув несамовито Л., кидаючи в пролаз пас від рушниці.

Нещасний ухопив ся обіруч за той пас, аж йому руки залякли.

Ми стали тягти, але земля не пускала. Чуло ся, що швидче ремінний пас увірветь ся, ніж зрушить ся хоч на цаль навалене брилою тіло... Про те ми напружували всі сили: опираючись ногами в підмурок розщілини ми витягувались і відкидались раптом назад... і нарешті брила землі зворухнулась; але в ту-ж мить щось глухо загуло, шурухнуло, і переднє склепінне завалило розщілину з лиховісним гуком, який покотив ся луною, подібно як би хто зареготав під землею... Ще раз почув ся з під землі глухий стогін і замовк на віки...

Про розпач і тугу, які нас окрили, годі й казати; досить того, що люд збіг ся за пів години після обвалу і що тільки в вечері пізно добули роздавлений труп.

Дід Чорба теж приїхав на моїх конях і увесь час, поки копачі відкидали землю шепотів якісь молитви за покійного, а то й буркотів собі стиха: „Заклятий скарбе, ох, заклятий! Коли ти нажереш ся людської крови? Ой, треба засипати геть се чортове кубло, щоб і знаку не було... Ой, треба!“

В Устю прийшлоє нам пробути аж три дні, поки не владнали з становим справи і поки не поховали на цвинтарі завчасно зломану молоду силу...

На поминальнім обіді, коли трохи оговталось горе, попрохав я діда розтлумачити нам, чого люди прозвали ту печерю заклятою

і з чого те повело ся? Дід був ласкавий, балакучий і розказав широко про трагічну подію, яка скоїлась у тому місці за сивої ще давнини...

Свогочасно я сповістив був про дідів розповідок у столичній часописі, а тепер сю народню легенду подаю в новообробленім штибі на рідній мові.

I.

Недалеко від Камянця, за теперішнім селом Устєм, Дністро повертає круто на південь; врізуючись у вузьке узгір'є він каламутною хвилею клекоче й шумує, та рвучи рине вперед, підрізуючи круті вапнясті береги й крем'яні скелі. Дико там навкруги й похмуро: ні стрункої тополі, ні кучерявої калини, ні кудлатої верби, ні гнучкого осітнягу; громадають ся лише сточені та з'їдені часом брудні кручі, та стремить по них немов розкинене якоюсь темною силою сіре каміння.

Лівий берег підточений хвилею рябить чорними ямами-печерями, між якими зіває одна страшною пашею; а зверху він навис над водою й загрожає розчавити кожного своїм тяжезним огрудем.

Коли сонце високо стоїть над вузькою долиною і сліпучим сяйвом обливає цілий протяг прудкої ріки, то й тоді побережні гори визирають рябими, грубими товщами, і тільки річка сріблом та золотом грає. В таку гарячу добу розпечене повітря стоїть тут нерухомо; не зворухне його ні кигикання чайки, ні цвирінькання веселого горобця, ні щебетання легкокрилої ластівки; лише серед мертвої тиші шелестить хвиля об рінь, і здаєть ся, немов під землею у великій печері пересинає хтось червінці.

А коли на небі здіймуть ся хмари темряві і буйний дихне по долині, завне й скажено пожене стальову хвилю, зневоливши її з піною битись об камінь, тоді хмурі скелі стають якимись страшилами, а в жахної печері розлягаєть ся зітхання та стогін; часами вчуваєть ся там лемент без краю журливий і якоїсь молодої людини вразливі ридання; і стає страшно слухати оті згуки страждання і до гори здіймаєть ся волос, і хапаєть ся чоловік утекти від сього заклятого місця.

Так, тут скоїлось щось страшенне; людська пам'ять заховала про сєє легенду, і до віку віків печеря та буде заклятою зватись.

Давно се було, ох і так давно, що в сивій млі минулих віків уже не гаразд розпізнати, де стоїть правда, а де марево! Було се за можновладця Владислава Потоцького, властителя незлічених маєтків і дїбр майже на третині Корони. Про його могуту й багатства йшла слава далеко й лунала не тільки на славній Речі-Посполитій, а й по чужосторонніх країнах: по силі його вважали трохи чи не до короля рівним.

Близь Кам'янця на краю стрімкої скелі стояв пишній і грізний з вежами замок; далеко білів він на ясній блакиті своїми бійницями високими та зубчатыми і різнобарвними хоруговками. Високий з одкосами мур оточав отой замок; перед широкою залізною брамою на міцних ланцюгах і гаках висів тяжкий, перекидний міст. Багато кошту і багато праці людської взяв отой замок пишній на цілу Корону, і не прості майстри його будували, а чужоземні з далеких країн; дивував і завіхав на його кожен, та правду сказати, було чим і замилюватись: і легкими хитро виточеними кольонками, й химерним мережаннем, і фігурами штучно витесаними в мармуру й кружтанками зухвало припнутими до мурів над проваллем. А в середині-ж яка панувала пишнота! Стіни його були оздоблені золотом і малюванням розкішним: на них було списано й лицарство, і герці й веселі учти, і значні полювання й завзяті бої; стелі його були дубові з чудовою горорів'ю, вікна хоч і вузькі, але довгі з кругленькими шибочками, а на долівках з краківських кахоль пишались барвисті квітки. Гей, чудовий був замок, таких уже тепер і не будують ніде! А скільки в йому було заховано добра та многоцінних скарбів! І килими цареградські, і криця дамасценська, і перли уріянські, і срібло норимберське, і золото венеційське, і самоцьвіти гішпанські, і куни московські, а в льохах бочки повні дукатів. Так, здається з цілого світа були зібрані скарби в сьому замку, а властитель усе здобував їх мечем та вогнем і звозив до темних льохів; так то вже в тих скарбах князі Потоцькі кохались, а надто пан Владислав. Але найдорожша за все була у його жінка-красуня, непорівняна ні до кого й ні до чого на світі Люкреція. Скільки тієї втіхи принесла вона зі свого далекого південного краю в сей замок, спершу суворий та дикий; якою пишнотою обвила те гніздечко! А вельможному князю надала стільки щастя, що й дике серце зіграло ся ласкою, а суворі уста усміхнулись. Коли-ж у Люкреції знайшлося немовлятко Ядвіга, то раюванню князя не було й міри. Скільки нагород тих

розточено підданцям та слугам, скільки маєтків і добра роздавано! І всі молились за княгиню Люкрецію з її янголятком Ядвігою, що через них князь обернув ся у доброчинця-ласкавця. Широко тоді в пишному замку точилось життя. Не замикала ся брама й перекидний міст на гаки не здіймав ся. І магнаторія й пишне вельможество й лицарі славні з'їздились туди зі всіх кінців світа на милуватись незгаданою красою княгині, натішитись на славних князівських герцях, насмакуватись на пишних бенкетах і начудуватись із заморських диковин. Комашилась тоді й на дворіщі і в замку почотва челядь вельможних панів та шановної шляхти; рябіли в очах і кунтуші з венеційського оксамиту, і пояси злотоковані, і яскрава самоцьвітами зброя. Сідлано арабських коней, підводили їх джури до вельможного панства, і пишний поїзд з красою-княгинею рушав на пишні лови. А над вечір, коли веселе магнацтво вертало назад, відмикали ся несходимі льохи, і старе венгерське та сторічні меди ношено в срібних барилках до блискучих покоїв, де до схід сонця лунав веселий гомін та сміх.

Але зненацька несподівано вмерла княгиня. Перелякав коня під нею кудлатий ведмідь; поніс бурю кінь нестямлену з жаху красуню і розсатанілий зірвав ся зі скелі.

Зняли слуги скривавлену княгиню й понесли до замку на марах укритих куновим хутром.

Не було міри розпачі й горю несамовитого можновладця: він звелів заборонний той ліс винищити в пень, знести порохом скелі, спалити коня живцем, вигубити по цілій околиці всіх ведмедів, але тим не здолав вернути свою укохану дружину.

Нерозважений був князь Владислав і мов осіння похмура ніч сидів край пишної труни, де лежала княгиня.

До своєї холодної мамі простягала рученята сирітка Ядвіга, але мама тепер уже не хотіла притиснути до лона свою дорогу „яскулечку“, і дитинка почула горе у-перве, тай зронила на златоглаву і парчу журливу сльозу.

Плакали за княгинею всі — і кривні, й слуги, й шляхта: тужили по молодій погаслій житні й прочували велике горе.

Один тільки князь не мав сили видавити з ока сльозу, яка polegша страждання. лише ставав хмурийшим, чорнійшим, а в очах йому займав ся недобрый огонь. Не пожалував князь кошту на похорон коханої жінки. З'їхались капеляни й ксьондзи, і сам

біскуп. Убрав ся костел у жалобу і сьвічками засяв; заграли сумно органи, заспівали голосний „Реквієм“ і дорогу тлінь спустили в князівські склепи.

Замкнула ся широка брама в замку; зникли в йому бучний гомін і сьміх, замовкли веселі пісні, запанувала скрізь замислена, мовчазлива журба.

Розсатанілий із скаженої муки князь упав на коня і поніс ся зі своїми коругвами бурею в бусурманські землі, щоб на невірї зірвать своє горе, визволить християн-бранців із неволі, попліндрувать ворожі твердині, нагнать на напасників жаху і в січових бучах заглушить нездолану гризоту й тугу...

А по спорожнілих саях палацу бігало дівчатко незгаданої краси, сьміхом дзвінким бентежило суворі полиця своїх бундючних прапрадідів, що висіли в тяжених рямах по стінах. За нею обережно ходила нянька-бабуся; співала своїй дорогій зіроньці журливі пісні, що занесла сюди з рідного краю, з берегів широкого Дніпра, розказувала їй розкішні та страшенні казки, розповідала про славні запорозькі билиці і сповняла панянці гадки чудовими малюнками велетнів та завзятців, що за край любий голови клали. І внодобалась молодій красуні-князівні співоча українська мова, запали глибоко їй в серце пісні гнітючої туги і зворухнуло їй душу широке як степ запорозьке завзяття.

Ох, коли-б довідав ся сваволець-магнат, що його донька слуха хлопських пісень і байок, посинів би він із гніву-досади і казав би відьму-схизматку припяти до дуби, щоб аж кістки їй старі захрустіли! Та на щастя самого князя не було дома, а метав ся він зі своєю буйною зграєю по далеких країнах, залітаючи й до улусів татарських. В його замок закинений, повернений на німе гробовище, ніхто й не заглядав. Не було у сирітки родини, ото-ж і росла вона в самотині, красувала на волі серед замкової челяді й служок, яким байдужісенько було до її виховання. Двічі або тричі на тиждень заходив до князівни ксьондз з місцевого костьола і навчав її правд католицької віри; але його навчання рівняючи до няньчиних розповідок та байок здавали ся мертвими й нудними.

В замку лишило ся ще кілька молодих джур. Які були старші, тих вельможний пан увяв з собою, а які молодші, тих лишив дома. От між тими джурами був один з далекої України, родич якийсь няньці, захоплений панами з козачої значної сім'ї.

При чужих вони страха ради таїлись і не признавались одно одному, а на самоті горнулось хлопця до своєї бабусі, мов до рідної пеньки, і старенька любила його кривне; найкращі ласі шматочки для сирітки ховала, кучері йому шовкові чесала, голубила потай і на його видочок блідий нишком ронила сльозу. Чи чуже молоде горе викликало її, чи свої старі рани, се було тайною, але молодий Ясь у ті хвилини притуляв ся, припадав до колін своєї бабусі і цілував без упину її зморщену руку.

Так от отой самий Ясь, як поїхали пишні магнати, почав безпечнійше вчашати до любої бабусі і не губив жадного слова з її чудових казок, жадного згуку з її журливих пісень, з її вродисто-притужених дум; князівна теж привикла поруч себе раз-у-раз бачити чорноокого, блідого хлопчика Яся з хвилястими кучерями темно-каштанового шовку, з насупленими тонкими бровами; а був він старший за неї років не більш як на п'ять; привикла вона його вбачати й слухати його уривчасту мову, привикла дивуватись, як в його очах темних, мов беззоряна ніч, займав ся огник блискучий, як малі та безсилі ще рученята стискались йому в кулаки. Коли стояло на замчищі літо і гронами червоніли вишні, а калина притулившись соромливо до високого ясеня аж шаріла, а ластівки ширяли в яснім повітрі над баштами та шпильми, жартуючи з подихом ласкавого вечора, тоді панночка бігала по широкому, брукованому плитками дворищу і любила зазирати через мур у глибоке, безодне провалля, де на споді яскрилась блискучою биндою річка; а за тим урвищем, на тім боці знову здіймалась стрімчаком скеля; поза скелю вже геть-геть розлягло ся поле, окутане надокола сивим, димчастим лісом. Йй так мануло ся тоді вирватись поза сей огидливий мур, перескочити через роззявлене, чорне провалля і побігти, покотити по полю далеко-далеко, або полинути пташкою, щоб увесь сьвіт був під ногами... Ох, як там широко та вільно та весело!

— Ой, Ясю, знаєш що? — притулить ся було вона до його плеча, позираючи в далиню. — Давай утечемо звідсіль ген-ген аж за ліс!

— А як піймають, що буде?

— Накричать, тай уже: мене ніхто не посьміє вдарити!

— Тебе, князівну, ні, а мене повісять.

— Я не дозволю! — ніжною тупне Ядвіга.

— Чиж послухають?! — зневіря Ясь.

— Та нас і не доженуть! — сперечає Ядвіга. — Я бігаю прудко!

— Таж ти, паняночко, ноженята свої об каміння побеш і не встигнеш за мною! — усміхається Ясь.

— А ти мене, Ясю, на руках понесеш, коли я втомлюся.

— На руках то воно можна... Тільки далеко так не втечеш.

— Чому? Ти мене раз понесеш, а я тебе в-друге...

— Ну, куди тобі, панно! — засміється Ясь.

Ядвіга ображено надме свої губки, а сині очі її аж поїме слюза...

— Ти з мене, Ясю, сьмієшся! Бог з тобою, а мені тут скучно та нудно... Не люблю я, не хочу неволі!

— Не сьміюся я, моя зіронько, з тебе, а тільки куди-ж тобі й підняти мене? Ти от краще подумай, як би нам роздобути харчів на дорогу!

— Ага, ага! — утішилось зараз дівчатко. — Ховати-мемо що дня від сніданку та від обіду.

І запальні головки придумували всякі хитрощі, аби свої замаху затаїти від інших і спільна ся тайпа єднала їх душі і заставляла серденьята їх битись одними тривогами, одними надіями.

Але літо хутко летіло, а разом з теплом залітали і мрії дитячі. А коли на осінніх хмарах прибував з ворожої півночі холодний, занудливий вітер і починав у проваллі за кимсь тужити-квилити, а по замку в димарях і коминах стогнати, тоді ся тюрма ставала ще сиротливішою, ще хмурнішою, ще смутнішою: плакали вікна краплистими слізами, не пропускаючи вже веселого світа, замикалися дубові двері, тума засідала в кутки й оселялась у порожніх покоях нудота, тай не було куди визволитись із цієї неволі. Одна тільки стара бабуся скрашала байками оті сумні та безкраї вечери.

Панночка було нагуляєть ся з дівчатками-однолітками, дочками замкових служок, набігаєть ся з ними по покоях-пустках, розбурха своїм радісним голоском та сріблестим сьміхом сонну дуну між мурів, тай кличе мерщій Яся до своєї любої няньки послухати страшних казок та цікавих подій; а Яся й медом не ваб, а тільки розказуй про славні козачі битви, про ревучі пороги, про хвилі-гори, про далекі турецькі твердині з білими мінаретами та високими мурами, за якими його браття по крові, по вірі знемогають у неволі.

— Няню, чи можна мені тут при тобі і при Ясю говорити по хлопськи? — питає було панна зі страхом.

— Можна, моя ясочко, можна; я не скажу нікому! — заспокоїть її бабуса.

— Я бою ся старої панни в „роброні“, що ходить з ключами; вона завжди лютує й страху, тай ксьондз грипа, що по хлопському розмовляти і сором і гріх. Чого то, няню?

— Не люблять нас пани, моя ясочко, за людей не вважають і за віру гноблять.

— Чому-ж то?

— А от, аби нас усіх повернути на бидло, все наше добро від нас одібрати...

— Ах, які злі ті пани! Я й сама їх не вельми... а тебе кохаю над них і не дозволю запрягати як бидло! — І Ядвіга обнимала рученятками смаглу няньчину шию. — А ти, Ясю, теж не любиш панів? — оберталась вона зненацька до Яся, а той тільки губи кусав.

— Не люблю, — буркне похмуро Ясь.

— І ти-б їх не послухав, бидлом би не став?

— Вирізав би всіх!

— Ух, Ясю, який ти страшний! Я тебе боюсь, ти й мене заріжеш!

— Ні, тебе не заріжу... ти не схожа на них; у тебе очи не такі, як у них безжалісні, у тебе очи сині-сині, як небо у літі!

— Ах, Ясько мій любесенький! — залетить ся дзвінко сьміхом Ядвіга. — Ач, який ти!... А в тебе очи ще кращі... темні-темні... А коли сердити ся, так вони ще темніші стають і ляльки в них грають.

— Дай мені лише вирости та сили набратись.

— Так щож ти зробиш?

— З буйним вітром полечу до своїх.

— А мене тут з лихими панамі покинеш?

— Ох, який же ти, Ясю, недобрий!

— Гей, коби ти захотіла!... Та не пустять тебе, і сама ти не кинеш скарбів.

Замислить ся було Ядвіга, на дитяче личко набіжить лагідний смуток, а сині оченята затуманять ся.

— Не знаю... мені-б і за тобою було скучно-скучно та нудно, а й перлів моїх, самоцвітів, дорогого убрання шкода було-б теж.

— Звісно, панянка, князівна... — насупись ся Ясь і встроить свої карі очи в куток, відвернувшись від панночки.

— Не сердь ся, — підбіжить до його Ядвіґа, — не сердь ся, Яську! Може тебе буде й жалкійше... Не сердь ся бо, соколе мій! — І вона обіве головку його рученятами і наділить чистим як сльоза, як кристаль поцілунок. — Побіжім-но в залю та на тих панів погукаємо!

І Ясь забувши хвилеву досаду біжить уже розмахуючи руками, доганяє моторну панянку; тільки було бабуся бурчить, поспішаючи натомленими ногами за гонивітром.

А що неділі приходив пан каштелян разом з замковим доглядачем, старим паном Запольским, і показували молодій панні иньчі скриті покої й комори, завалені цілими кучами золота, срібла, самоцьвітного каменю й зброї; пани розказували князівні про її прапрадідів славу і про те, де вони й яким славетним рабунком здобули сі скарби. В їх розповідках любі та дорогі козаки ставали вже клятими розбишаками, у яких слід було все одібрати, а самих винищити... тай віра їх, мовляв каштелян, була заклята Богом. І молоденька панянка на тих скарбах пасла очи, розжеврющись якоюсь знадною жагою, а від розповідків отих на неї віяло холодом і мимоволі надихало в серце їй лжу: хто з них правий був, чи вони, чи няня? За няню озивалась душа, а за них — самоцьвіти искрили... Так плили молоді літа князівни Ядвіґи і хлопчика Яся.

Не раз укривалось замчище білим килимом, не раз отой килим збігав каламутними водоспадами в річку, не раз своє пишне убрання змінляли дерева, не раз повертались з вирія щебетливі ластівки; а молоденька князівна все вбирала ся в красу та росла почуваячись теплим прихилом до поривань запального Яська. Не спало й на думку нікому, щоб у дитячому серці ясної маґнатки змогло зародитись кохання — і до кого-ж? До ганебного хлопа-схизмата, до гадючого виплодка, що його й ошадив князь тільки ради вродливого личка! Але серце людське свавольне як море і не слуша жадних наказів, а шалено лине до того, що йому мило та любо.

II.

Як виїхав із замку грізний князь Потоцький зі своєю командою, то немов поняла його хвиля: долітав часами здалека гомін

про його люті наїзди, але дійсних вісток від його не було й жа-ден ще з його війська назад не вертав ся.

Коли-б замок Потоцького не був таким нездобутим, то за виїздом дідича-можновладця знайшов ся-б охочий з завзятої шляхти, та ще й не один, що захопив би наїздом отой замок з напакова-ними скарбами; так його-ж боронили скелі високі та грубі, з вер-шин їх визирали горласті гармати, а націляти їх уміла зручна рука пана Дембовича, якому й доручена була ота твердиня.

Любували нею й пишним замком із-за ліса заздрі напасники, а підійти ближче боялись... Крім того спиняло зухвальців і те, що за князя Потоцького, яко найпершого магната в Короні, засту-пив ся-б і король і Річ-Посполита.

З того то панам і панянкам, що лишились у замку, жилось безнапасно, безпешно; тужили вони, правда, за своїми дружинами, батьками, братами, і за невідомістю долі кривних порались сумно в своїх господах та до костьола ходили в жалобі.

Що осени дозорчий за замком і княжими добрими пан За-польський посилав своїх вірних підручних по далеких і близьких маєтках збирати рату, і посланці вертались назад з довгою валкою, а в мажах напаковано було всякого добра горами: і борошно, і всяка живність, і полотна й сукна й мішки талярів битих, а за возами йшли дорогі коні, воли круторогі й корови...

З рипом спускав ся тоді важений, дубовий міст, відчиня-лась залізна брама і ковтала на віки все те добро, що загаро-ване було людом по широких, безмежних, князівських землях.

Ся осіння збірка добутків розбуджувала завжди замкових мешканців від сну, а Ядвізі приносила невимовну радість. Не вва-жаючи, що стара панна в роброні заказувала їй пильно, аби не сьміла до хлопів зближатись, Ядвіга метушилась раз-по-раз між вовів, заглядала в мішки, любила кожною річю, давала коровам сінця, гладила овечат; але найбільше її цікавило, що там далеко-далеко за сими мурами чинилось; і вона розпитувала кожного хлопця про все, про все... а говірки селяни розказували ясно-вельможній панянці, як по селах зеленіють рунами ниви, як по ярих, пишних лугах пасуть ся отари, як ягоди ростуть по степах та гаях, а губи й гриби по лісах.

І знов було причепить ся до Яська цікава Ядвіга.

— Поїдьмо тай поїдьмо на село: там так весело!

— Весело? — мовив хмурий Ясько. — Ти, князівно, не гразд їх розпитала: нехай би вони тобі розказали про посесорів та про Жидів-орандарів, як під їх канчуками приходиться ся нещасному людови працювати над силу.

— Так ми виженемо Жидів та посесорів!

— А тоді тобі, моя зірко, не будуть возити талярів та дукачів мішками.

І замислить ся знову молоденька панянка, і журно схилить на груди свою чудову головку тай задавить зітханья.

А селяни з порожніми возами виїдуть із замку, поза ними зачиняють ся брами, і знов нудною стягою потягнуть ся самітне життя. Минуло такої нудоти пять років. Коли се не в черговий час, а саме на провесні відчинила ся замкова брама і впустила кількох вершників; тяжка зброя їх була в куряві, а за ними ще їхали три ковані мажі, вкриті воловими шкурами, увязані добрими шнурами та ланцюгами.

Збентежилось замчище приїздом несподіваних гостей. Вибігли жінки, спяніли від радощів і повисли з риданнями на широких, закутих у сталь грудях своїх оплаканих та незабутніх дружин. Вибігли на зустріч і стара панна і пан Запольский, і старі слуги, і замкова шляхта, і нянька, і молода князівна.

Розпитували всі тих вояків, що повернулись з далеких походів, про ясноосьвіченого князя Владислава, і з запальною цікавістю слухали розповідки про його славні діла, омочені ворожою кровю; ото-ж і довідались усі, що його милость прямує тепер зі своєю командою до Єрусалима поклонитись домовині Господній, і незабаром прибуде сюди, а три мажі напаквані многоцінною здобичю присила ото до скарбниці.

Байдуже слухала Ядвіґа розповідки про свого батька-князя; заледви вона його й памятала, тай то відбив ся він у її памяти в той час, коли суворий та хмурий сидів при холодній, мертвій матусі. Спогад той якимсь тягаром, камінем завав їй у душу, і постать батька відзначалась чорним тавром: так ото-ж при розмовах про батька ворушило ся у неї одно лише почуття непевного, сліпого страху.

Зо страхом учула князівна, що батько її живий і от-от має в свій замок вернутись; тільки тоді занялись її оченята, коли з кованих маж почали виймати важкі золоті кубки та церковні чаші та коралі та перли...

Вона стала знов любитись усіма тими скарбами, награбованими її батьком, та збентежений Ясь з визвіреним лицем аж сіпнув її за руку й прошипів:

— Відійди геть, паняночко, не любуй на загвалтоване твоїм батьком добро!

— Ясю, чого ти? Щож я скоїла? — здригнулась Ядвіґа.

— Як у тебе й духу стає радуватись на грабіж розбишаки?

— Як то розбишаки? То, Ясю, мій батько добув!

— Але згубою безневинних! Глянь, он на тім золоті запеклась кров!...

Позирнула трівожно йому в очи Ядвіґа й не пізнала по обличчю Ясика; воно в мить із безжурно-дитячого стало мужнім, суворим: на білім, чистім чолі, обмеженім темними пасмами, поклала зморшки образа; очи в під насуплених брів гнівом искрили, ніздрі роздimalись поривним диханням, а на блідих щоках спалахнув огонь; у цілій стрункій та гнучкій вже поставі юнака-Яся відбилась така краса незвіданих чарів поривання, що Ядвіґа аж відступила на крок, замилувавшись своїм скаженням, дорогим другом, і найуперве в її дитячому серці зворухнулось нове почуття, повне солодкої втіхи.

— Правда твоя, Ясю, се щось гидке! — І її обняв сором.

— А ти ще все отими скарбами втішаєшся та милуєш, а там у твоїх льохах таке-ж саме добро!

— Що ти? Там родове наше.

— Зідране з трупів, що життям своїм за оте родове заплатили.

— Ясю, не кажи так!

— А чому-ж би то, коли се правда, та ще така, що широкою тугою на нашу землю лягла, що стогін її від Дніпра до Карпат розлягаєть ся? Заходив сюди старець божий і співав думи про наше незміряне лихо. Ех, панночко, уже на що я тебе за твою лагідну душу та за очи чудові кохаю, а коли будеш ти награбованою скарбницею себе тішити й бавити, то й з тобою я розбратаюсь.

— Ясю, серденько, сонечко, я не хочу, чуєш, не хочу, аби ти мене зацурав! — заридала як дитина красуня Ядвіґа. — Ні в золоті, ні в самоцвітах я кохати ся не буду... але й ти мусиш мене лише кохати... Ось диви! — І вона зірвала з своєї тоненької шийки низку коралів і закинула їх через мур у провалля...

Ясь поцілував шпарко свою приятельку Ядвігу і між ними скріпився знов мир; але з того часу в їхні дитячі відносини виринулось щось нове, бунтовливе.

Ядвізі йшов дванадцятий рік і в сім гарнесенькім легурнім дівчатку прочував ся вже розквіт могутньої жіночої принади: південна матірня кров наділила її чорними як крило ворона косами, тонкими рисами обличчя і синіми очима, що темрілись під стріластими віями, а північна батьківська кров надала їй біле, цукрове обличчя і жарко-рожевий румянець. Усі чудувались Ядвігою і пророкували їй сьвітоворяну долю.

Ото-ж як князівна вже доростала, то стара панна в роброні, Казиміра Сливинська, взяла ся до едукації будучої властительки ключа нечисленних маєтків: відкривала їй тайни господарства, водила придивлятись, як тчуть полотна, обруси, рушники, як гаптують золотом та каміннями кунтуші, як плетуть дорогі килими, а то й як квасють огірки чи коптять полотна чи варють литовські меди; подеколи лекції практичного знаття змінялись на читання сьвятого письма, і на тім ясноосьвіченої князівни осьвіта вершилась.

Ясь теж переріс уже був стан джури і вигнав ся в стрункого та бравого юнака, готового вступити в княже військо. В замкової шляхти навчав ся він зброєю володати та на скажених конях літати, на льоту птицю стріляти; але найкращим порадником у вояцькій справі був йому старий козак, що на фольварках мешкав. Припав йому Ясь до душі і він наділив молодого юнака всім своїм вояцьким знаттям таї усіма думами, наставляючи раз-по-раз тікати від сеї шляхти на Запорожя, бо там тільки й наука.

І грів у своїому серці Ясь оту заповітну мрію й марив отим Запорожям більше, ніж Турчин своєю Меккою марить.

І Ясь і Ядвіга перелинули тепер за ясну стягу безжурного стану; у кожного з'явилися обовязки і потягли молодят на різно; нерозлучні попередю діти стали тепер рідче стрічатись, таї самі зустрічі їх згубили одслід безхмарого ранку і дитинного щастя...

Кілька місяців у кожнім дворі панувала тривога. Що божого дня ждали приїзду ясноосьвіченого князя; але дні минали за днями, місяці за місяцями, і жданки блідли, слабили, поки й замерли цілком...

Зійшов рік — і звиклись знов усі без господаря; пролинув другий — і почали всі впевнятися, що його нема вже й на світі. Нудлива тиша осілась... Коли се враз літнього ранку прилетів гонець і зняв усе на ноги; немов громом оглушила всіх вістка, що завтра до замку має прибути сам найяснійший король.

III.

Цілий день і цілісеньку ніч у замку йшла метушня, стояв шарварок: готували ся пильно до прийому найповажнішого і найяснійшого гостя; підметало ся дворище, вивішувались розмаїті покраси, виставляли ся квіти, рослини, а кухарі після довгого спочиву закотивши рукави порались тепера коло потрав — сікли, товкли, смажили, крутили рожна і розводили ціле пекло у печях.

Яся послано було до льохів з старим клюшником наточити з почорнілих порослих мохом бочок старого венгерського і столітнього литовського меду.

Не раз Ясь ще хлопятком бігав по тих темних, довгих льохах, що розчахались на незлічимі і несходимі печері; там він з Ядвігою бавив ся часами у пужмирки; і любо-ж було у тім лябіринті підземнім гукнуть і прислухатись, як розлягалась і переливалась муна, то зростаючи голосом, то стихаючи й гуляючи десь далеко-далеко... Розказували люди, що тим льохам і кінця-краю нема, що їх для князів цілі покоління копали, і що вони простяглись під землею аж до Дністра. Ясьови завжди хотілось допевнитись, чи то правда, й дійти до кінця... але деякі печері були завалені глиною, тай моторошно було самому нишпорить під землею, де віяло звідусіль холодною могильною нічю.

Тепера плутаючись з дідом Віцентом по незнайомих ще переходах, Ясьови знову спало на думку, що добре було б і для його укоханої мрії вислідити сі печері до краю. В однім закутку здало ся йому, що через навалену глину злегка пробиваєть ся світ; от залишивши діда поратись коло литовського меду, він завернув навад до того заваленого закутка і розкопав трохи відтулину; коли й справді щільна прямувала до річки, бо вчувалось дзюркотіння води. Дід про те не дав йому досьвідчитись у сій справі і покликав до себе.

А пані Сливинська ще зранку не відступала ся від князівни: настановляла її, як перед таким найвеличнійшим, найясній-

шим гостем триматись, як стоячи віднодідати на його запитання, титулюючи раз-по-раз „найяснішим крулем“, як до руки підходити, як кланятись і як відступатись, не повертаючись тилом. Усієї настанови й накази наганяли на Ядвігу страхи, і їй король уявляв ся майже страшилом, перед яким усе мусіло з дриготом надати ниць. Князівну лише цікавило те, що на неї при тій науці приміряли й многоцінні оздоби: і намиста яскраві, огнисті, і серги, і наручя чудові, і розкішні коралі, і контуші сутозлоті, оксамитні, єдвабні, оздоблені гапlickами, самоцвїтами та діаментами. Всі ці убори примірялись, приганялись до ясної панянки.

— Ач, як ти вигналась! — завважила стара панна. — Майже й перешивати не треба, мов на князівну зшито! Та тривай, не крутись бо, дай хоч додивити ся пильно... Зовсім геть доросла, хоч до шлюбу! — додала усміхаючись панна Сливинська.

Ядвіга зайнялась, немов ранок рожевий, і зазирнула потай у зеркало; глянула й зашпала ся, — їй було себе не пізнати: в пишнім, блискучім уборі, в сяйві яскравих діаментів, променистих рубінів та шмаратдів, у вилискуванні ясних перлів вона виглядала чарівною, не дівчиною навіть, а красунею-царицею...

— Вилита покійна мати-цариця! — милувалась і няня своєю дитинкою, не вважаючи на примхи панни Казимири; вона не згодилась, аби без її ока прибрали її викохану зіроньку, ясну князівну. — Достотно бачу її на останній учті перед тим злочасним полюванням...

— Так, — згожувалась і стара панна. — Тільки князівна буде вищого росту, більша й цвітніша за небіжку.

— Краща, краща, нема що й казати! — не тямилась від радощів няня. — Такої мальованої красуні нема другої на сьвітї... От хоч сходить цілий сьвіт, коли знайдете другу таку красуню, так я своєю старою головою наложити готова.

— Що ти, няню! — спалахнула полум'ям князівна від захвату і обвила бабуся руками.

— Цо то єсть! — покрикнула з гніву панна Казимира. — Треба вже забувать хлопські звички і памятать свою високу поставу... Час уже залишити отсі панібрацтва, час і пора стати недосяжною й пишною, як вимагає імя, що ти носиш, імя перших у крулевстві князїв Потоцьких!

— Так, так, моє ясноосьвіцоне князеняточко... — додала няня.

— Але панно, — відбила Ядвіґа, — то-ж моя няня, я її кохаю як маму...

— Фе, чи тобі-ж не сором, — запалилась ще більше стара панна, — рівняти якусь просту хамку до княгині? Се неподобно навіть, до чого збавило тебе панібрацтво з хлопами! Ти ще не ляпиш чого такого ганебного перед величною персоною найяснішого круля!

— Тим паче, — згоджувалась і няня, — що він напевне закохаєть ся в мою зірочку і одружить ся, бо найясніший круль удовець.

— Що дивного! — ствердила панна. — .Потоцькі і могутністю й заможністю королям не поступлють ся; тільки от наша панна Ядвіґа відсахне його від себе своїми хлопськими поглядами й прихилами.

— Не хочу я, не хочу за короля заміж! — лементувала нервово князівна, з очицями повними сліз, скидаючи з себе халливо убори, злякавшись, щоб вони справді не навіяли ще такого лиха. — Не хочу, я його боюсь, вашого короля!

— Та заспокій ся, — завважила Сливинська, — ще тебе ніхто й не свата; ще за рано, ще повчити ся треба: от коли-б твій тато, князь, замість того, щоб по бусурменських землях блукати, та вернув ся до дому, так ти-б за пів року стала глянцованою...

— Ох, коли-б ясноосвіцоний князь позирнув на своє дитинятко, умер би від радости! — озвала ся й няня.

— Не борзо-б тільки подякував за „едукацію“ хлопську.

— Не лайте, панно, моєї дорогої няні; я й при батькови буду її над усе на світі любити! — образилась князівна і вибігла ві спочивальні на двориче.

Вона кілька раз пройшлась по широких камяних брилах і зупинилась край башти: всі сі розмови бентежили її гадки новими, чарівними й страховитими почуваннями; вона не могла ще в них розпізнати ся, а почувала в собі лише незвичну вагу; тільки свіже осіннє повітря гамувало поволи її збурену кров.

Усюди кипіла робота: по мурах вилискували важенні гармати, по яких уже парусило й грало проміння; на високих шпильях приладнювали короговки; важкі з високими спинками кресла виносили з палацу на двориче. Товстий, червоний як буряк пан Запольський бігав усюди засапавшись і лаяв усіх що хвилини.

— Не так, лайдаки! Не так, хамиська! Ой, що я вдію, бідний, з отим проклятим бидлом? Запаскудили все, загноїли, а тепера що казати мені перед найяснішим? Куди ти, идоле? На-а-зад!...

Все се розвітрило помалу молоду панну, і вона забувши навіяний на гадки жах, реготала щиро з сьмішного пана Запольського. Ідучи поуз льох вона запримітила, що двері йому відчинені і що челядники з них виносять важкі посудини.

— А хто там у льоху? — зацікавилась панна.

— Старий Віцент і Ясь джура, — відповів челядник.

— А, і Ясь там! — подумала князівна і їй чогось стало їй соромно й гірко, що вона й доси не згадала про його; тепера навпаки вона в своїм серці почула такий наплив прихилу до свого забутого друга, якого ще ні разу в житті не вазнала; і зразу наважилась вона побігти в льох, побачитись з ним і переказати йому про все, що там говорилося.

Ядвіга з дитячою прикрістю збігла в низ по кам'яних сходах і тоді лише зупинилась, коли її огорнула вохка, холодна п'тьма. Тільки тепер опам'яталась князівна, що не захопила ні каганця, ні смольниці, і торкаючись рукою слизької стіни почала вона помацки по темному хіднику посуватись уперед; але досягнувши розвитку вона зупинила ся вагаючись і стала гукати. Підхопила луна срібний її голосок, покотила по переплутаних хідниках і кожен із них відгукнув ся радісно: переливали ся, перегравали ся згуки, аж поки не гасли десь далеко-далеко. Довго князівна тішилась жартовливими виграшками луни, поки не дочулась, що вона й їй принесла з підземної темряви знайомий, дорогий відгук... Затремтіла від радості панна, що її почули, і почала стиха прямувати на голос; незабаром по відповіднім одгукам завважила вона, що вибрала добру дорогу, та ось нарешті й непевне, червонувате світло заближало далеко в темряві; князівна пішла на його сьміліще.

— Ясю! Го-го! То ти? — спитала вона наближаючись.

— Я, я, моє сонечко! — крикнув осяяний радістю Ясь. — Як я голос твій пізнав на такій далині! Старий Віцент праворуч пішов, а я ліворуч, і вгадав.

— Любий мій Ясю! — скрикнула і кинулась до свого друга князівна.

— Ех, і щастя ти мені принесла, моя квітко рожева, таке щастя, якого мені й не снило ся! — промовив Ясь цілуючи її

рученьку. — Ми тепера так рідко бачимось; тебе ховають усе в замку, а мене ганяють то на полювання, то на науку, а коли й трапить ся здибатись з тобою часами, то все при чужих.

— Та тепер уже в купі й бігати й бавитись ніяково, — завважила смутненько Ядвіга.

— Ох, минув золотий час, минуло ся й моє щастя! — вітхнув тяжко Ясь.

— Чого минуло ся? Не кажи такого сумного, Ясько, а то я заплачу! Мене й без того вимавіжили за приїзду того короля; такого наговорили, настрахали, а ти ще журиш мене...

— Отсей самий приїзд і мене проняв наскрізь, немов ножем серце. Слухай, кохана: я прагнув з тобою побачитись, поговорити щиро, по душі, Бога про те благав і Милосерний послав мені несподіване щастя. Хоч на останку, перед розлукою довгою, а може... хто віда... й довічною...

— Ясю, серденько, голубе, не лякай мене! Сього в роду не буде, я не переможу сього! — промовляла тремтячим голосом дівонька, горнучись до свого товариша-друга.

— Ох, моє щастя, мій незбутошній сне! — пригортав її Ясь. — Але таке горе може внасти нежданно, негадано: не дарма-ж їде сюди завтра король!

— Та ще от-що вигадує, Ясю, стара Сливинська, ота панна гидка: провдить, що король удовець і що ніби може зо мною побратись...

Ясь затремтів і випустив із рук смольницю; вона встромилась острим кінцем у землю і від руху погасла. Впала ніч і занував морок; але недавні ще діти були тепера охоплені таким пекучим питанням, що не звернули навіть уваги на безпросвітню темінь...

— Не знаю, чи станеть ся те! — промовив по довгій мовчанці глухим голосом Ясь. — Але що тебе може король до свого двору спровадити, то се вірно: він уважаєть ся за опікуна твого прирощенного... Твого батька нема, покинуту дочку свого маїната король може взяти на едукацію до свого двору.

— Я не поїду, не поїду до його! Я його боюсь! Не пускай мене, Ясю, звідсіль, з отсього замку: перше я хотіла тікати, а тепер воліла би до самої смерти зостатись, аби мене не чіпали! — нерозважно ридала Ядвіга на грудях у нерозважного Яся.

— Слухай! — поривно мов дивлючись говорив Ясь. — Ми вже не діти і повинні не жмурячись глянути своїй долі у вічі! Межи мною й тобою ширше провалля лягло, ніж межи камянецькими скелями: ти — ясноосвіціона князівна, дочка першого можливо-владця в крулевстві, майже рівного з самим королем по достатках, а я — бранень, княжий хлоп, хоч може й значного козацького коліна, та ще в додаток схизмат...

— Ні, ні, хто-б ти не був, а мені ти найдорожчий за все на сьвітї!

— Ще в тебе озиваєть ся дитяче серце, малечих літ приязнь...

— Ні, ні! — похитала незгідно головою Ядвіга.

— А у мене, — пробач мене, моя люба та мила князівно, моя перша й остання утіхо на сьвітї, мій сьвятий раю, — у мене серце змужніло і давно воно не дитячими втіхами беть ся, а трипоче від такої муки, від якої юнаки в одну ніч не зазнавши навіть життя сивіють і дідами стають...

— Не лякай мене, Ясю, у мене й без того в грудіх нудьга... Чим же ти хворий?

— Збагни, коли можеш! — шепотів палким голосом Ясь. — Я люблю тебе... кохаю... розумієш? Кохаю... так, що жити без тебе не можу, на всякого за тебе кину ся звірем, не побоюсь ні тортур, ні самої смерти...

Ядвіга спочувала, як її тендітні рученята тремтіли в руках у Яська, як він стискав їх до болю, як незваний огонь займав ся від стискання по жилах, біг зневолюючи її серце тьохкати таким солодким захватом, таким раюванням, що вона спізнавшись у ту мить не счулась уже, як доросла.

— Ясю, адже-ж і я тебе ревне кохаю!

— Кохаєш? Чи правду ти кажеш? Не ошукуєш ні мене, ні себе?

— Правду! Присягаюсь Найсьвентшою Маткою!

— І ніколи з князівського серця не викинеш сердешного Яся?

— Ніколи, до смерти!

— І ні з ким не одружиш ся?

— Хоч би мене зарізали!

— Так поклянїм ся-ж тут під землею бути вірними одно одному до самої смерти...

— О, я готова поклястись чим хочеш і сповню те, вірь! — покрикнула з запалом молоденька князівна.

— Прокаауй же за мною! — виголосив Ясь урочисто взявши її за лівницю, — а праву підніми ось разом з моєю, як перед євангелією. Коли хто з нас спокусившись якими небудь привабами в світі зрадить другого, або хоч на хвилину завагаєсь узяти муку за друга, або хоч пожалкує більше за його скарбів та втїх, то скрий того земле у подрах своїх, щоб очі його не бачили світу божого, щоб уста його не промовляли більше облуди! Слухай же, земле-ненько, тобі клянемо ся! — закінчили виразно своє присягання два молоді голоси і земля їм відмовила глухо: ...„Слухаю... клянемо ся...“

— Ясю, земля відгукнулась! — завважила полохливо Ядвіґа і почула, як мороз перебіг їй по спині.

— Так, відгукнулась! — відповів захватливо Ясь. — Тепер ти моя, і щоб не сталось у житті, тільки від трупа мого одірвуть тебе! Ох, як подлий хам, нікчемний, мізерний хлопчисько коха дочку першого можновладця! — І він притиснув до свого молодого, але міцного вже лона тремтячу від незнайомого зворушення кралю і опалив її шаленими та палкими цілунками...

— Ясна панно! Ясноосвіцона князівно! Де ви блукаєте? — розляглись голоси із-за ближчого хідника і світ від смольниць побіг червоними плямами по вигнутих склепіннях печер.

Ясь відскочив і сховав ся за виступ, а Ядвіґа не погамувавши обурення ледве-ледве відвела голос і відгукнула:

— Я тут... заблудила...

— Боже мій! А там усі перелякані, шукають, нишпорють, перетрусили цілий палац...

Прибув уже королівський почет.

І з замираючим серцем Ядвіґа стала по сходах зціматись у гору, осяяна кривавим світлом смольничних огнів...

(Далі буде).

ДРІБНІ МАЛЮНКИ.

І. В лісі.

Було дуже рано. Перли ранньої роси звисали ще з високих дерев, удари сокири не заколочували ще спокою густого ліса. В легкій розсвіті видніли ся стрункі буки, що вистрілювали так гордо в гору, мов би пишали ся своїм аж до неба високим ростом. Із-за рожевої заслони продиралось перше соняшне промінє. Воно світилось якомсь несміло, боязко, мов тремтячи від ранньої мраки.

Вузкою стежечкою, що вела поміж горді буки, шкитульгала старенька бабуся стогнучи під оберемком ріщя, який несла на плечах. Її не займала краса молодого ранку, не манив спів пташок, не освіжало чисте повітря. В неї була лиш одна думка, як би не стрінуту лісничого! Ще було темно, як вона встала і йшла в ліс прятати ріще. Їй було страшно перед зимою; вона бояла ся тих лютих морозів, що проймають аж до кости, коли нема чим затопити в хаті. Тому прятала собі завчасу сухе ріще, аби зима не застала її без запасу топлива. Її запас збільшав ся з дня на день. Ідучи отсе оглядалась уважно й думала, що вже не довго треба їй ходити в ліс.

Якийсь далекий шелест збудив її з глибокої задуми.

— Чи не молодий лісничий? — прийшло їй на думку.

Вона не помилила ся, за хвильку стояв він перед нею. В його похмурих очах пробивала ся злість.

— Знов стара Настя! — крикнув і приступив до неї ближе. — Кілько разів казав я вам, що не хочу вас видіти тут! Чи я говорю до буків? А може думаєте, що моє милосерде не має границі?

— Се-ж сухе, нездале ріще, прошу па!..

— Воно не лежить тут для злодіїв, розумієте?

Настя спустила очи в землю.

— Се ріще належить до цісарського ліса, а хто приходить сюди й забирає його, той іде красти. А я не хочу допускати вас до такого великого гріха. Розв'яуйте оберемок!

— Пане, я бідна, стара, каліка...

— Тим гірше! Старі люди повинні бути добрим прикладом для молодших. Що з таких дітей буде, як вони дивлять ся на те, що мати краде і не почитає собі сього за гріх? Розв'яуйте оберемок!

— Я згинала ся більше як сто разів, доки назбирала його! В моїх літах се не так легко! Я відпокутувала вже тим сих пару трісок! Змилосердїть ся над мою старістью, пане!

Вона дивила ся на нього своїми запалими, старечими очима.

— Розв'яуйте оберемок!

В його голосі пробивала ся погроза. Очи Насті наповняли ся сльозами, її тіло почало трясти ся з плачу. Лісничий витягнув із кишені ніжик, шарнув ним раз-два і перетяв посторонок, на якім Настя несла призбиране ріще. Сухі галузки посипали ся на землю. Він копнув їх ногою і вони розлетіли ся на всі сторони. Настя стояла мов вкопана і дивила ся мокрими очима за порозкиданими галузками.

— А тепер рушайте! — Непривітний голос застряг їй у глупину душі. Серце затовклось сильно, груди почали підноситись, уста затремтіли.

— Се вам не виїде на добро, що ви ви топчете бідного, немічного червака! — почала говорити.

— Ти будеш іще відговорювати, стара відьмо! — закричав лісничий. — Тепер я поступлю з тобою після параграфу! — І одним рухом здохнув з її плечий полатану сардачину, що охоронювала стару довгі літа від холоду. Вона не боронила, лиш дивила ся розпучливими очима за тою своєю одинокою охороною від студени. — В громадській канцелярії відбереш собі свій сардак! — сказав лісничий згідно і пішов.

У громадській канцелярії може вона відобрати свій сардак, там буде він лежати як заліг! Як викупить його, то відбере собі, а як ні, то він... зістане... там. Вона перестала плакати, зворушене минулось, а з ним разом підупала й сила тіла. Весь світ

здавав ся їй мрачним; боязка дрож перебігла по її ногах, і вона зсунула ся мовчки на землю.

Сонце вже зійшло і озолочувало своїм промінєм цілу околицю. Пташки літали з галузки на галузку, дзьобали по листочках і виспівували свої веселі пісеньки. Здивовані дивили ся на стареньку, що лежала не рушаючись. На скрутї показав ся тяжкий віз повний дров. Погонич ступав на передї, а надлісничий ішов за возом.

— От там якась висипляєть ся! — почав погонич зближаючи ся до Настї. — А, се стара Настя, здаєть ся, висипляє похміле!

— Де там, вона не вдаєть ся ніколи в таке! — відповів надлісничий і приступив до неї. — Ану, встаньте, бабусю! — сказав беручи її за руку.

Вона підіймила голову і почала оглядати ся, немов прокинувшись із глибокого сну. Постїм устала поволи.

— Як ви зайшли сюди? Я думав, що ви вмерли! — сказав надлісничий усьміхаючись.

— Умерла, коби вже Бог дав! Тодї не рвало би ся моє серце з жалю...

— Що з вами, чи вам не стає чого?

— Ой ні, пане, маю аж за багато! За багато літ та нужди, а з сям не треба жити людинї...

Він почав розпитувати, а вона розповіла йому свою стрічу з лісничим. Говорила поволи, здержуючи жаль, без жадної вимівки против молодого лісничого. А як її сумний погляд спочив на розсіпанім ріщю, то сказала плачучи:

— Але я не злодійка, пане, ні, я не злодійка!

— Не плачте, Насте! Лісничий знає лиш те, що стоїть у параграфї, але як уживати той параграф, то знов иньша річ.

— Зима не питає на палїграф, пане! Вона приходить і я мушу сушити собі голову, як обійтись у нїй без сардака, коли він стояти-ме в канцелярії, а в мене не буде гроший на викуп... Боже! Як бувало загорну ся в нього, то могло мести сдїгом, дощем, а я не питала... Такі довгі літа служив він менї... а тепер...

— І тепер загорнете ся знов у свій сардак. Я прогрішусь против параграфу, лиш не плачте вже. Прийдїть по полудни на лісничівку, там дістанете свій сардак назад, а ріще можете взяти з собою...

— Чи можу, пане надлісничий! — закричала стара і втіхавитиснула їй знов сльози з очей. Вона хотіла ймити його за руку та поцілювати її, але він не давав.

— А сюди не ходіть уже, Насте! Як ми обоє здиблемо ся, то ще нічого, старе зі старим погодить ся, але молодий лісничий як подибле вас, ну, знаєте що... Прийдіть ліпше до мене, як вам чого треба, я дам вам з власної волі, не дивлячи ся на параграф... Ну, бувайте здорові!

— Най вам Бог заплатить за ваше добре серце, пане надлісничий! — говорила стара плачучи й сьміючись вразом, і дивила ся за ним, як він щез у гушавині.

— Бідний мій сардак! — говорила сама до себе збираючи розсипане ріще. — Ми побачимось іще сьогодні, ще сьогодні вберу мій тепленький, старенький сардак... Серце може луснути в грудях! Через якийсь там паліграф мала я втратити свою одинокую одежинку...

В гушавині почав співати якийсь птах. Настя звернула ся до нього і сказала:

— Який ти веселий, маленький пташку! Ти маєш право до радости, тобі не можуть нічого зробити, на тебе нема паліграфу...

Евгенія Ярошинська.

II. Береза.

Лада-Весна на легеньких крилах Зефіра тихо пронесла ся над землею...

Пишно одягла ся земля в розкішні зелені шати і гордо пишала ня молодою своєю красою, облита теплим промінням злотистого, ясного сонця..

Дзвінко співаючи пісні, чудові діти повітря-пташки любо гойдали ся на зелених вітах дерев, що високо піднімали ся в гору завітчані пахучими, рожевими та білими квітками...

Весело літали в теплому, синьому повітрі, сідаючи на квітки безтурботні метелики; а дзижжачи срібними крилечками брали ся як зога швидче до роботи працюючі бджілки...

Усе жило!... Усе раділо!... Усе всьміхало ся до сонця!...

Одна тільки Береза, розпутивши аж до долу свої зелені коси, плакала гіркими сльозами, і сльози мов ті перли сипали ся

з її прекрасних очей на самоцьвітний килим з пахучих, гарних квіток, що широко та пишно розгортав ся під нею по землі...

Вечеріло...

По синьому небу займали са златосяйні зорі...

Тоненький як серп молодик соромливо хилив ся срібним різком до своєї коханої землі; а на легеньких крилечках з високости від зір линув теплий вітрець...

Проносючись біля Берези вітрець побачив її сльози, зупинив ся і тихо та чуло запитав:

— Чого ти так плачеш гірко, Березо?

— Як же мені не плакати, — відмовила вітрови Береза, — коли я була щаслива та щастя моє минуло, і про нього забули мало чи не всі...

— Чи знаєш ти, вітре, що колись давно, дуже давно я була людина? Нас у матусі було троє сестер, та не вмiли ми у злагоді жити — тепер із нас двоє й поневiряєть ся у сьвітi...

— Жила я, вітре, на горах високих у розкішних палатах, серед великого міста, над широкою славною рікою, і слава моя далеко розносилась по сьвітi... Ходила я в оксамиті та в золоті... Одружилася я, з князем одружилася — та не надовго!... Матірю гадала бути — та не таке моє щастя, не така моя доля!...

— То не хмари насовували ся з степів безкраїх, то не галіч летіла з південної сторони, то сила ворожа наступала на мій рідний край... Де ворог проходив, там села палили... Злотисті ниви обертали ся в чорну землю, политу червоною кровю... Труни валяли ся по шляхах усюди і хижі птаство викльовувало їм очи, а вовки голодні біле тіло рвали на шматки...

— Поліг мій коханий у страшній січi!... Розбили його військо, а народ у полон забрали!... Як горличка вбивалась я за мимим своїм, слізми вмиваючи землю криваву... Так ні!... Не воскресне, не вернеть ся мій муж!...

— Минули ся мої роскоші та щастя... Померкли як зорі на небі багатство та слава... Скинули з мене тоді золотий байбарак, а замість нього наділи на мене драну свитину... Ніхто не пізнавав мене: свої цурали ся... чужі обходили мене... Старчихою я стала, вітре, вдовицею нещасною жила!...

— Якось дивлюсь, а з заходу із пуц та з нетрів до мене йде сестра моя, весело танцюючи мазура та польки і так вона питаєть ся: „І чого нам, сестро, нарізно жити? Давай у-купі

й горе й радість ділити?“ — „Як так, то й так...“ — Згоди-лась я. Та тільки не довго нам довело ся жити, як сестрі з се-строю. Я була бідна вдовиця... Вона й почала пишати ся, а далі й знущати ся наді мною. Чуєш, вітре? Казала: „Я пані, а ти що?“ Почала кепкувати з моєї віри, з моїх звичаїв, з мови... Почала улещати мене та казати, щоб я покинула свою віру... Довго я мов-чала та терпіла, аж терпець увірвав ся, я підняла меч на свою сестру і прогнала геть її від себе... І щож?... Не під силу мені було удовою жити самостійно. Шарпали мене з усіх боків... По-бачила я, що не під силу мені самостійне життя і прихилила ся до сестриці, що жила на півночі... Як рівня з рівнею ми посту-пались і хрест сьвятий поцілували... Щоб же ти думав, вітре?... Як почала мене сестра чарувати, та як почала мені улесливих пісень співати, — я й заснула від них!... Сестра-ж моя поба-чивши, що я сплю, викопала глибоку домовину тай поховала мене засипавши землею... На весну я виросла у Березу, розпустила зелені віти, і від тоді, коли навколо мене все радіє, я проли-ваю сльози...

І Береза ще дужче заплакала гіркими сльозами; а теплий вітрець цілюючи її сунув гарячі сльози і втішав її як рідний брат сестру:

— Не плач, Березонько, цілющою водою сини вітчизни рідної тебе вже поливають... Ти оживеш на славу всьому сьвіту... Є сила, що й каміння оживляє і сила та — народне відро-дження!...

Я. Жарко.

III. В читальні.

— А то дивіть ся, як пани нічого не хочуть хлопам помо-гти! От учора було засіданє комітету церковного і радили, чи мають будувати нову церкву, чи направити стару. Ну, що гада-єте, як урадили? Хлопи згодили ся на нову, а пан не хотів, ще й загни-вав ся на єгомостя. Каже: Ви, хлопи, й так бідні, на що вам нової церкви! Поправте, каже, сю, тай заощадите на грошах!

— Адіть, який мудрагель! Каже: заощадите, ніби то дбає за хлопів, а то йому лиш те в голові, аби самому не дати кон-куренції!

— А кілько він має дати?

— Не знаю! Кум Іван казали, що ухвалили конкуренцію на дванацять тисяч. Громада має дати десять, а обшар двірський дві.

— А, то він для того не хоче згодити ся!

— А ви що гадали, що для чого?

— Ну, і як буде?

— Та ніби мають будувати нову, але єгомость казали, що ще буде процес з паном.

— Вже знов з тими процесами. От і за оболонє процесує ся громада з паном уже десять літ, тай нема кінця, хоч така дурниця і він не має до сього права.

— Ну, бо пан. Але знаєте, кум Іван йому добре відповіли, коли він сказав, що вам хлопам, не потреба церкви.

— Що? що?

— Що ви пани, каже, маєте косцюлки, лани, ліси, пасовиська, а ми хлопц, правду сказавши, нічого не маємо, то хоч не жалуйте нам церкви.

— Та може неправда? От і наш буде косцюлок, хоч у селі всего півтора лацінника, а на церкву то грошей не має.

— Та він волів би дати гроші своїй коханці. Адіть, служила у нього та Марія Волюськова з під гори. Ну і що, — послужила рік, та вже й покрили.

— Ха! ха! ха! Але дістала за се два морги поля і трицять ринських на хату.

— Ну, певно. Панський син не буде їв чорного хліба.

— Я би тих панів усіх на одну галу....

— Пет! Тихо! Ще хто війтови скаже! Не горячись! Прикуси язика!

Н. Николайв.

IV. Остап Мельниченко.

(З нотаток мисливця).

Штири верстви від Старого Костянтинова, брудного повітового волинського міста, над Икопотю стоїть мальовниче й густо залюднене село Пашківці. Село те було колись Ржевуських, потому Садовських, а тепера власність пана Л.

Дорога зі Старого Костянтинова до Пашковець вельми занедбана, тільки з обох боків її рясно розросли ся старі липи, що мусіли бачити бодай чи не кінець ще XVIII-го віку.

Цілий ряд прецишних липових алей ділить село від панського двору. Колись, ще за гетьманування Ржевуських, буди алей в різних напрямках поперетинані стриженими живоцплотами, що творили цілий лабіронт, але тепер від того лабіронту зістала сама лише згадка. Натомісь пишно поросростали ся липи, і в їх мелянхолійному шелесті чути немов оповідання про давно-давно минулі часи...

Панський двір Пашковецький заховав ся серед невеличкого, занедбаного, але дуже гарного старого парку в нагірному березі Икопоти. За парком у долині котить свої сріблясті хвилі Икопоть і саме там розливаєть ся величезним плесом став яку добру верству завширшки. По-за ставом простягли ся пасма ріжнобарвного збіжя, а ще далі край самого неба ледве-ледве мріє стяга лісів.

Сам дідич Л. у себе в маєтку не сидить і вже від кільканацятьох літ пустив його в посесію моім далеким своякам, паньству С., людам щирим і дуже гостинним, до яких я часто під'їжджаю. Роблю се з тим більшою охотою, бо для мене як для мисливця Пашківці, то справжня „земля обіцяна“. Тамечки по шуварах та по очеретих Икопоти гніздить ся і кублить ся сила-силенна всяких диких качок, перників, лисок, ба навіть і гусий, а на побережних іржавцях і болотах безліч вівчариків та полежанів.

Останній раз бачив я в тих моїх свояків кінець липня 1898 р. На дворі весь той час була чудова година, і я ціліськими днями вештав ся по пашковецьких іржавцях, полюючи на болотяні птахи, а коли в вечері вертав до дому, дзьобня моя була сливе завжди новна здобичі.

Кревняк мій якось раз поскаржив ся передо мною, що дикі гуси йому що ночі спасають і витоптують овес, а я поклав собі люто пімстити ся на шкідниках. Та що полювання на гусий найкраще досвіта та ще доконче з під якої покрівки, то кревняк ще за день до полювання загадав варті поблизу ланка поставити будку з соломи, де-б я міг заночувати й переховати ся перед чуйним і обережним гусячим стадом.

На годину перед заходом сонця вирушив я на засідку в товаристві одного з фільваркових парубків Остапа.

Вечір був чарівний. Закочуючи ся сонце заливало землю повідю кармазинового сьвітла і рисувало на річці довгу, іскристу, неначе зорями вицяцьковану стягу. Надокола валягла тиша пере-

Переклад
Ст. Данубанскій.

(Конечъ буде).

І оточивши Авля ніскали його до Лесія переказати від ві-
ська: "Депер ми ще слухаємо тебе, але знай, жорстокий чоловіче,
що ми самі покаржимо ся на тебе сенатови. Ілорлянъ, кров наша
і кров Юдеїв лементує до неба про твої рянники!"
Так розмовляли росудливі, яких було не багато, та які одначе
придали на той час вагу; а ті нахабні, що стояли попереду за
Флора, мовчали, бо бачили повстанне народа і своєю невдячу;
і через те більшість прихилила ся на бік росудливих.
А червоне савно все більше та більше заливало небо і ве-
мяю... Після того-ж місяць зайшов, над землею простягла ся
темрява і як джуга варта ночі змінилася першу, Флор спустивши
до долу від сорому очі понурій вишов із палацу і мовчки повів
легіони з міста...

Ранком у сьвятім місті Юдеї вже не було Римлян.

жодної людини, котру пізнали-б після того її найближчі родичі. Жовнір-ж рознаклені духом крові в столоном людині кинувся чез- рез Беаффу і вбиваючи та руйнуючи все навкрягті себе на вулицях міста шугнули аж до Антонії в думкою — в бучі бою досвяти і захопити скарб храма. І Флор вишовши в напад радісно ки- нув ся у січу кажучи своїм вовкам: “Даремно бовли ся ви свого народу! От нині ми, дві жмені сміливих людей, женемо весь на- род і маємо спромому добутти скарб без жадної праці”.

От так платили Римляни Юдеям за їх покору, бо не бачили опору насильству. Але захопити скарб не встигли, бо бунтовляли люди, а з ними Тамаліот, почувши лемент співромадан, кинув ся на зустріч Римлянам і затримав їх на вулицях, що провадили до Антонії до храму. А потім підрубавши переходи, котрі сполу- чали храм з Антонією, знищили у Римлян надію досвяти башти, і таким робом утлхомрили проголобство Флора. Юдеї-ж на- бравши відваги з висококости переходів кидали на Римлян камінням аверху. Тоді летіони якуючесь конечного залу і не бачучи ко- ристи повернули назад; Юдеї-ж як гурт стрільців на сполоханого звіра кинувся на відступуючих і болячко з харцизів подало на вулицях, брєнкаяючи шпитами і валяючи в поросі покриває- ну зброю. І Флор зморщивши похмуро брови відступав у квіт- з-нйшими, обороняючи себе проти розлютованих Юдеїв і соро- мивчесь невдачі.

І так спугнула ся ніч, але й у ночі на вулицях і навкрягті храма і на всіх площах і переходах стояв гомін голосів, а повно- видний місяць освєчував рух народного повстання. Бо гнів народа передоვნия чашу терпіння...

А Римляни запалили огнища біля палацу Флора; жовніри стояли похмуро і мовчки на варті, бо здибавши опір почули на- рещті, що чинили занадто нерозсудно і жорстоко. Вони дивили ся на небо і бачили вішування: місяць схилившись до землі червонів нає потопляючесь у криваві хвилі, і стіни храмові сьвітлили ся багрянним сьвітом, ненаєє кров убитих розлила ся по землі й по- небу і разом із столоном повставшого народа залула важкою хма- рою та простягла ся понад шпильми Брусалима.

І агдали летіони рєчи розсудливого Авія, а його прихиль- ники підняли голос говорючи:

— Старий писячий мав рацію, а Флор довів нас до не- слави...

зав і водягав мене, а як мати вмерли, то по двох тижнях він і каже мені, щоб я вертав у Красилів на свою батьківщину, бо в нього й без мене дітий копиця, а землі обмаль. Щож мав я робити? Подякував вітчимови тай подав ся в Красилів. А був я тоді вже на двадцятій весні. Прийшовши ото в Красилів я розпитав у людей, що стало ся з моім ґрунтом, тай довідав ся, що всеньку мою батьківщину забрав собі рідний мій дядько по батькови, Мельниченко таки Семен, тай орудує нею вже 17 літ, ба що навіть той мій ґрунт уже й записано на нього. Пішов тоді я до дядька й благаю його, щоб вернув мені хоч половину моєї землі, так вуйко й балакати зі мною не схотів, але сказав, що коли ще хоч раз до нього в тій справі прийду, то мені голову розвалить. Довело ся мені позивати ся з ним. Заскаржив я дядька до волосного суду, але як судці певне були напрошені, то вони й скрутили всю справу. Вніс тоді я знову скаргу на той суд і в з'їзд і в губернію, та вже не помогло нічого. Не маючи по що далі сидіти в Красиліві, я лагодив ся був уже вирушити десь на зарібки, коли саме тоді спіткав мене якось один з Красилівських господарів, Бондарчук Павло, тай спитав, чи не став би я на службу до нього. Та чом би було й не стати? Павло отой був чоловік уже літній, підтоптаний, бездітний. Він старий та жінка стара баба — ото й усенька родина в нього. Ні вони до кого, ні до них хто. Ба навіть у церкві Бондарчука бачили рідко коли. Піп наш про нього вже й до станового писав, так і той, певне аби лише не займати Бондарчука, нічого йому не зробив.

— Чом же се становий не хотів займати Бондарчука? — спитав я.

— Тому, що бояв ся, — відрік Остап тоном твердого переконання.

— Кого бояв ся? Бондарчука?...

— А тож! Та як його було й не бояти ся, коли він був чаклун. Ото ж про нього я й хочу вам розказати, — тяг далі Остап, розпалюючи на ново люльочку, що була вже згасла. — Ну, тай щастило тому продовому Бондарчукови! У людей скрізь недорід, а в нього на ланах таке збіжя, що й очий не відірвеш. Худоба там у нього немов панська. Корови по дві, по три відрі молока давали. Відьмар тай годі! Ото раз, пригадую собі, гадюка вкусила корову його за ногу. Спухла нога на колоду. Вже безпримінно здохла-б товаришка. І щоб ви собі думали — він узяв,

помастив рану якоюсь мастю, щось пошептав, а другого дня розпуху в корови як не було...

— Так тож може від масти? — заперечив я Остапони.

— Від масти, — проказав за мною Остап, очевидячки незадоволений. — А на віщож було тоді йому шептати? Е, ні, паничу любий, то не масть помогла. Помогло щось иньшого, вже можете мені вірити. Бондарчук мене й від війська визволив. Навчив мене, щоб я нишком сам до себе проказав щось, як витягати-му жереб, то я й зробив так, як він мене навчив, тай щож би ви собі думали, останній нумер витяг!...

— Щож то він навчив тебе казати?

Остап заперечив головою.

— Е, ні, паничу, не можу вам того сказати. Я заприсяг ся Бондарчукови, що ніколи й нікому того не скажу, хиба що вже по його смерти.

— То Бондарчук був для тебе добрий?

Остап потакнув головою.

— А чом би ні? Хиба а мало попоробив на нього?

— Дак чого-ж ти його кинув?

— Чого кинув? Був такий случай, що мусів кинути. У нас, бачте, кажуть, що кожен чаклун перед смертю мусить навчити когось усього того, що сам він знає. Цевне вже в них таке заведення. Ото-ж і Павло, як вислужив я в нього три роки, і він побачив мою працю, полюбив мене й узяв навчати всяких молитов та нашентів. Що й до чого воно все було, того ще я не відав. Господарь казав, що довідаю ся потому. Але якось то раз, так на кілька день перед Петром, будить він мене в ночі тай каже, щоб я пішов на скарбовий лан, і проказавши заклін зробив би там закрутку. Ну, що мав я тут у Бога робити! Самі здорові, паничу, знаєте — скачи, мовляв, ураже, як пан каже. Ото-ж і почапав я на той лан, іду, а серце тьох, тьох, тьох... як не вискочить з грудий. Тихо, як в вусі, ніде тобі ані духа. Хиба перепела почувеш та побачиш якого кажана. І зробило ся мені тоді, паничу, так лячно, так лячно, що й не сказати як. А вернути ся з нічим також бою ся. Дійшовши нарешті до того самого поля, на якому мені Бондарчук казав зробити закрутку, я промовив, як він мене навчив, і був уже налагодив ся закрутити пшеницю, коли се мене неначе щось трутило. Мов би чую, як промовля щось до мене: „Ей Остапе! не роби того!“ І так що візьму ся за пшеницю, то

воно знову; декілька разів поспіль. Озирнув ся я, аж саме біля поля росте кучеряй дубок. От через голову мені й шибнула думка: змудрую господаря, візьму тай зроблю закрутку на тому дубкові. Так собі подумав, так і зробив, а тоді мерщій до дому. Скоро ввійшов у хату, а Павло мене й питає: „Ну, що, Остапе, закрутку зробив?“ — „Як ви наказали, так я все й зробив!“ — відкаую йому. Минуло кілька днів. Ото другого дня по Петрі знову будить мене Бондарчук в ночі тай каже: „А йди, хло', відчини стодолу, повивовь усі вози та поверни їх дшлями до воріт стодол!“ Як він мені наказав, так я й зробив. Саме було опівночі. Тоді Бондарчук став біля возів і взяв щось бубоніти. І щож ви скажете! Нараз зробило ся ще темнійше. Собаки по всьому селу як не заскиглять, а з неба на наші вози як не сипне листя дубове... Чи минуло дві хвилині, чи й ні, а наші вози були повнісінькі того добра. Як уздрів дід Павло оте листя, аж затрусив ся на всьому тілі, та тоді як не вхопить сокиру, як не кинеть ся до мене... А очиська йому блищать, мов у того kota. Що тут його було чинити? Тікаючи від нього я чим дух перескочив через пліт, та як дременув, аж закурило. Решту ночі перебув я в одній там удови, а в ранці подякувавши Богови, що зратував мене від такої напасти, подав ся на Старий Костянтинів. Звідти вже як найняв ся на Пашковецький фільварок, так ото, хвалити Бога, дослужую вже тут третій рік.

— Скажи-ж мені, Остапе, — спитав я, — відки взяло ся те дубове листя?

— Відки пзяло ся? — перепитав він. — Г-ум, уже були такі, що його принесли.

Тут Остап змовк, озирнув ся на всі боки й кілька разів перехрестив ся.

Була пізна доба. Багаття наше поволи допалювало ся. З річки дмухнув холодний сьвіжий вітрець. Час було вже спочити. Я заліз у будку й покривши ся килимом у мент заснув твердим сном. Прокинув ся я почувши, що мене щось добре торсонуло. Наді мною стояв Остап.

— Паничу, паничу! — шептав він. — Уставайте бо, гуси надпливають!

Я зірвав ся на рівні ноги й схопив рушницю. Схід сонця нашив кармазином свитання. Осяяне його відблиском голосно гель-вочучи надпливало до берега чималеньке стадо гусий. Я прикляк

на одно коліно, притис рушницю до рамени й стрілив в обох люф саме в середину стада. Гуси в галасом зняли ся й широкими помахами крил полетіли на схід-сонця. Лише дві штуки на мою велику втіху трупом пливали на схвильованому плесі Икопоті...

М. Корчинський.

У. На кладовищі.

Посеред нічної темряви йшли ми гуртом на їх могили. Як побожний магометанин іде до Мекки.

Були сьвіжі могили. Чорні, як чорні галки по полю. А на них стояли чорні хрести.

Отсе хрести, які вони несли ціле життя тернистими шляхами. Несли аж до сього місця. І тут лягли в бою. А хрести лишили ся над ними як віковичній заповіт.

І ми прийшли й на їх могилах вложили велике слово присяги. Ми мовили: багато тут жертв, а жертви родять завзятих і сьміливих борців. Ми знаємо, що й ще треба жертв; а жертвою може бути кождий із нас. А хто хоче бути нею, мусить покинути всяку втіху і всякі роскоші.

Ми були готові на все.

І ще ми казали, що побідити мусимо і по сій ночі наступить день.

Потім узяли ся всі за руки: чоловіки й жінки, малі й великі, старі й молоді. Як братя й сестри. Загрівали себе до бою і вказували одно одному на хрести на могилах, на великі заповіти.

Було темно.

Ми запалили червоні лушниці.

Старі дерева шуміли вітням, білі берези виглядали як білі мерці. Чорне небо блискало й грміло.

Була ніч.

А сеї ночі засьвітили ми лушниці і йшли будити з мертвого сну живих людей.

Львів 1 падолиста 1902.

О. Д—ка.

Володимир Короленко.

Оповідання

про Фльора-Римлянина і про Агріппу-царя.

I.

В той час Рим підніс ся міццю, а його володарство простягло ся від краю до краю землі. В Європі Римляни подужали Галів і міцних тілом Германців, і Бриттів захищених опріч океана ще стіною, й гористу Гіспанію оточену морями. А також Греція й народи, що жили побіля Понта, і багато иньших прийняли владу орла.

В Африці від Стовпів Геркулеса і до Червоного моря, Картаген і незлічені Етіопи підпали збройній силі й обовязали ся доставати стільки запасів, аби протягом восьми місяців харчував ся ними римський народ. Окрім того вони платили ріжну данину і повсякчасно дбали про потреби римської держави.

В Азії пять десятків міст уклоняли ся єдиному керманичови в Риму, без жадного спонукання до того численної варті, дивлячись лише на лікторські пукі, якими оточали себе консулі. Єгипет і Арабія, людність Індії, Мидяни й Парфяни і гордовиті Киринейці, що виводили свій рід від Лакедемонян, і Мармаридяни і страшні Сиртяни, і Пасамони, і Маври, і Нумідійці і богацько иньших народів — усі не мали сили дати одсіч сьміливости легіонів, але покидавши зброю схилились під ярмо і тремтіли... Тремтіли вже наперед мечем завойовників, але перед жмутами ліктор-

ських різок, які нагадували народам про їх ганебну неволю. Зник опір перед грабівниками, руки борців упали в знесилї смерти, склепились очи, що оберталися до волї, стихли голоси, що гучно закликали до оборони... І над замовклим від жаху сьвітом знісся римський орел і пануванє Риму простяглося над зневоленою землею...

І на якийсь час на сьвітї настала згода. Але вона несла за собою не добро й розвій, а лихо. Не маслина цьвіла на нивї житя, а будяк та терен, бо нива житя поливала ся не добродайним дощем, а крївавим потом неволї, і над землею стояв стогін пригноблених від краю й до краю...

І не на добре було й Римлянам, що годували ся плодами неволї; від сих плодів отрута розливалася поміж людністю і поперед усіх отруїли ся нею керманичі народа.

Перші кесарі, зустрічаючи опір і змаганє, мусїли в собі виробляти не лише жорстокість, але й добрий розум; заходами розсудної ласки приваблювали вони тих, чиї руки ще мали змогу мечами боронити вільність; під квітками чоловіколюбства ховали вони кайдани неволї, аби не викликати в гордовитих синах свободи жадання смерти в бою.

І через те звоювавши Юдею, лишили вони народови батьківські закони й віру в Єдиного і власний уряд. А вриватись во-
якам у межі храма заборонили під загрозою смерти.

Але от затихли всюди поклики боротьби за волю, впав опір насильству завойовників, сьвіт схилив ся в знесилї, де-не-де тільки безсило потрясаючи ланцюгами. І так минали роки. Римляни звикали до панування, сьвіт звикав до послуху. В серці Рима виростали пиха й погорда. Він думав: „Хто зважить ся нинї?“ — І відповідав: „Нїхто!“ А поміж усіма иньшими народами неволя вкорїняла звички до страху й ганебної покори.

І Рим рикав на весь сьвіт, як рикає в ночі хижий лев серед лїбійської пустелї. А весь сьвіт як та пустеля в темряві й мовчанцї неволї з ляком прислухав ся до риків насильства, пам'ятаючи страждання батьків, але забувши про їх мужність.

І разом з тим, як у народів гасло сьвятеє почуте гнїву, в Римі забували міру розсудности.

Зникла мудрість його керманичів, яка примушувала жалувати народи; а замість неї всюди піднімали голови користь, слїпа пиха й хижість, що не стрічали супроти себе перешкоди в змаганню.

Після Юлія й Августа Кесарів зацарював лютий Тиверій, а за ним Кай-божевільний, що замислив у серці своїм обезголовити весь світ, поруйнувавши самий Рим. І нарешті після недомковатого Клявдія найлютіший з людей Нерон топтав закони Бога і природи з високости кесарського престоло на видноці всього світа. На височині гори поставив він ложе розпусти, глузуючи навіть із самого ймення чесноти, і кровю безвинних напоював продроглу землю...

В Юдеї-ж не було давно ні тихомирного Квірінія, ні навіть Пилата, котрий колись виніс із священного міста корогви з поличем Кесаря, аби не ображати народнього почуття. Але Альбін володар, людина зажерлива й жорстока, рівний Харцизу, лютував над безоборонними в такій мірі, що не було злочину, який би він залишив невиконаним. „Бо він копіював своїх, настановлених задля підтримання ладу, вживав задля грабування мирного люду. Вільність слова була віднята і піднести голос задля осуду або скарги не важився ніхто, а володарів було про те багато“.*) Ніхто не мав снаги допомогти обороною правим, але до грабування та до кривди мав спромогу кожний, хто був дужий.

Так зростали муки пригноблених і звоєваних...

Так зростали муки, але до кінця сього не дійшли. Бо наступник Альбіна Гессій Фльор виявив, що в порівнянню з ним навіть Альбін міг уважати ся за тихомирного керманіча. Бо коли Альбін богацько з своїх злочинів виконував таємно й крадькома, Фльор чванив ся кривдженнем люду, наслідуючи Нерона. В справах, де потрібне милосердя, він був жорстоким; лишаячи-ж без кари огидні справи, сам виявляв у них себе першим і безсоромним привідцею й оборонцем.

Так зростало дерево прімусу на ґрунті немочі, а погорди на ґрунті покори. І не було народови надії й виходу, бо всі жерела правого суду були затулені...

Трапило ся, що в свято опрісноків прибув до Єрусалиму Кестій Галь, керманіч Спрії, чоловік важний у Римлян. Тоді вся людність Юдеїв, оточивши вельможного пана, з великим лементом скаржилась на угиски Фльорові, благаючи правого суду й захисту. І Кестій стояв на високости серед люду, що простягав до нього руки і думав.

*) Йосиф Флявій, «Про війну юдейську».

Він був суворий вояка і не лякався смерті, але гніву своїх володарів лякався. Його серце не билося частійше в бою, але тремтіло перед поглядом неласки. Такі серця у тих, хто служить насильству.

І Кестій думав: як що вчиню їм оборону, можу підпасти під неласку Нерона, бо Фльор має чималий вплив при дворі, а Нерон і сам хижий. Коли-ж не захищу, — міра терпіння народного перейде по-за межі і він повстане. Тоді счинить ся кривава сварка і мені доведеть ся вести проти них мої легіони. Останнє — краще.

І поки він так міркував, люд простягав до його руки, а Фльор стояв поруч і уявки глузував з народного лементу і з народньої надії. Він знав, що не знайдуть правосуду. Вгамувавши галас Юдеїв, Кестій сказав їм з лицемірством, щоб вони заспокоїли ся, бо він запевне знає, що Фльор має замір вчинити народови ласку.

Про правосуде-ж не сказав ані слова, і рушив у дорогу, а Фльор помандрував з ним, щоб провести його аж до Кесарії в ознаку своєї прихильности до маґната, що зберіг з ним згоду.

Після сього приславши до Єрусалима своїх жовнірів, загадав їм узяти 17 талантів із скарбу храма, що був захований у башті прозваній Антонією.

Так відважив ся Фльор на сьвятощі, простуючи до останнього зрабування храма й усеї людности...

Був поміж Римлянами один на ймення Авль Катуль, урядник над тисячею. Се був сивий вояка і зазнав він ще лицарських та розсудних ватажків... Зрозумівши Фльорові заміри він підняв голос перед легіонами і промовив:

— Чи памятаєш ти, Гессіє, на віщо тебе постановлено в сій країні? Чи на те, щоб гнобити люд, а самому без міри богатіти, або навпаки, щоб мудрим зарядом зміцнювати єдність цїсарства? Коли-ж пригноблений нарід повстане, а по йому повстануть иньші, — яку відповідь даси ти перед сенатом?

Але Фльор онявілий жадобою здобичі і зневагою до Юдеїв глузував із слів Авля Катуля і казав:

— Я знаю Юдеїв! Чи сей ганебний нарід поважить ся на нас сьміливих Римлян? Ні, римська держава від них не похитнеть ся, а ми мужні добудемо полегко здобич. Юдеї лякливі і в підприємствах незгідні. Як що навіть повстануть, то після

неважкої перемоги трапить ся нагода до чималого зиску, без жадного вже остраху перед кесарем і сенатом. Як шож усе терпітимуть в великою покорою, то ми легко захопимо скарб храма і вернемось до дому багатирями покинувши місце новим легіонам задля легкого придбання. Бо придбання — доля сьміливих, а доля покірливих — праця на иньших... Так мислять усі сьміливі, а ти, Катуле, легкодух. І тим не варт ти старшинувати над мужами, але мусиш стати в лаву звичайних жовнірів, а иньші поведуть легіони до здобутку.

Тоді серед Римляни почули ся голосні оклики. І хоч були вояки, що любили Катуля і були одної з ним думки, але таких було за мало і через те не відважили ся сперечати ся. І Катуль скинув зброю ватажка і став у лаву...

В Єрусалимі-ж поміж людністю теж повстав великий розрух. Не маючи згоди поміж себе люди дуже сварили ся і сперечали ся. Одні голосно казали:

— Доки ми терпіти-мем насильство над людьми і образу сьвятошам? Чи не бачите, куди тягнуть Фльора зажерливість та зле серце?... Не мати-ме впишу, поки не захопить сьвятощів, а захопивши жадає дальшого насильства. Як легіони стоять навкруги стяга, так треба, щоб народ наш стояв навкруги сьвятощів. І як що стяг захопить ворог, то легіон іде в ростіч і ворог побиває втікачів зовсім легко. Отак і Фльор скаже собі: коли сей народ не спроміг ся оборонити сьвятощів, то проти чого боротиметь ся він після того і чого над ними не зможу вчинити? Чи сього бажаємо? Чи бажаємо, щоб жовніри повертаючись до дому обтяжені здобичю казали своїм товаришам: „Рушайте в Юдею, бо там люди в малою душею і войовник не здибле в бою небезпеки, а самі лише приємности: Юдеї не боронять своїх, а навпаки, батьки в покорою приводять недорослих дочок до ліжка жовніра“. І так промовляючи запалювали в люду бунтовливі почутя, і богацько з людий казало: „Ліпше сконати біля порога Антонії в обороні сьвятощів і чести! Фльор жадає меча, мати-ме меч. Ми не бачимо правди від кесаря, так нехай же Бог, що керує війною, розсудить нас із Фльором“.

Так думали богацько з люду, а також і з учених многі мудреці, а між иньшими Менахем, син Єгуди Гамаліота, що пролив кров у боротьбі за волю вітчизни. Батько заповідав синові свою любов і свою ненависть. Його любов була любов до волі, а його

ненависть — ворожнеча до насильства. І Менахем казав так саме, як його батько: „Неподоба схилити ся перед вівтарями кесарів, бо кесарі — люди; схилити ся-ж належить Єдиному Богови, що сотворив людей для свободи“.

Окрім того мудрий Менахем сумуючи про знесилення свого народу, заглибляв ся в книжну науку і дізнавав із книг Завіта і з книг чужоземних про все, що діється в світі і що добре і що зле, і в чім міць народів дужих, і звідки йде неміч зневолених. В науці він був велетень і не був подібний ні до гордовитих Фарисеїв, ні до покірливих Єсеїв, ні до Саддукеїв, що годували ся від храма. Але цікавим розумом шукав без перестанку правди, повертаючи поривання душі своєї наперед, а не назад.

І поголоска про Менахема розійшла ся поміж людністю і навіть чужоземці прозивали мудрого Гамаліота острим філософом, бо язик його був подібний до меча, що разив брехливі вигадки. В серці ж Менахема любов і ненависть жевріли ся яскравим полум'ям.

Любов була полум'ям, а ненависть вітром. І разом з тим, як ненавидний утиск збільшував ся, Менахем віддавав серце своє людови, — серце, що палало любовю.

Як щож порівняти ненависть з полум'ям, то любов тоді була-б вітром, бо від любови до пригноблених розгорала ся ненависть до гнобителів.

І нині Менахем могутнім голосом покликав до зброї і Єрусалимлян і Галилеїв і Гадаринців і швидких у нападі Ідумеїв. — Повстаньмо, казав він, і тоді година суду божого пробе над Фльором...

Але инші в Єрусалимі були супротивної думки.

— Фльор домагаєть ся свари, — казали вони, — та власне тому ми мусимо заховувати лагідність і терпливість, щоб не стратити й того, що лишило ся.

Такі були попи і магнати-дуки і всі, що годували ся від храма, і богатири, що бояли ся загубити своє богацтво; вони ходили поміж людом, припадаючи до ніг людей і покірно обіймаючи коліна голоти, щоб прихилити їх до вчинків лагідних і до терпіння. І люд схилив ся до покорі...

Тим часом Фльор наближав ся з загоном, повертаючись із Кесарії. Люд ерусалимський вийшов з міста назустріч йому і приніс вичливі бажання легіонові. Але Фльор розгнівав ся.

— Гидкі! — сказав він з гнівом. — Відаю, що в серці
своєму кожний з вас ненавидить мене, на устах же ваших лице-
мірні привітання... Оружно ви зустріли-б нас, коли-б були мужами
чести й правди. А тепер лестощі на устах ваших, які не що давно
ще ганьбили мене!

І звелів своїм жовнірам кинутись на Юдеїв. Тоді трапило ся,
що ті, хто вийшов поздоровити Римлян, утікали до міста неначе
перелякана отара; Римляни-ж кинулись на здогін неначе вовки.
І так спустила ся над містом ніч серед лементу, тривоги й сто-
гону... У ранці-ж Фльор загадав жовнірам зрабувати торжище
під назвою Горове, і жовніри грабували, а тих, що попадали ся
на зустріч, убивали всіх без милосердя. Тоді скоїла ся велика
втеча по вулицях і забій людей і насильство жінок і мордування
безвинних. Усіх же з жіноцтвом і з дітьми побито в той день
шість тисяч триста Юдеїв.*)

Тоді зібрала ся на Горовому торжищі велика сила збенте-
женого народу, що аж не було місця, куди-б упасти яблуку. Бун-
товливі люди зупинившись навкруги Гамаліота, розпалювали у на-
рода полумя обурення і пімсти за безвинно згублених. Усе-ж мно-
голюдство з великим лементом плакало по вбитих.

Фльор же зібрав войовників і замкнув ся в своєму палацу
чекаючи, що робити-муть. Римляни казали: „Обурили ми сей люд
над міру!... Коли-б нам від того не загинути!“ — А Фльор мов-
чав. Але значнійші громадяни та архіереї знову шатнули ся поміж
людністю і знову згинаючись перед голотою благали звернути ся
до покори. „Фльор, казали вони, заснув тепер як тигр переси-
чений кровю! Не будіть же тигра в його барлові, аби не захо-
тити до нових наскоків!“

І знову народ послухав їх благання і вгамувавши голосіння
почав розходити ся. Даремно бунтовливий Гамаліот піднімав голос
закликаючи до зброї. Він був подібний до лева в пустелі, у ко-
трого втікла добич. Даремно скрегоче зубами і пазурами силку-
єть ся розірвати лоно землі...

Урядники-ж й архіереї прийшовши до будинку Фльора і до-
пущені до його сказали лютому Римлянинови: „От ми вгамували
люд! Поглянь на нашу покірність!“

---

*) Се факти [взяті з Йосифа Флявія „Про війну юдейську“. — Увага
автора.

А Фльор з усміхом обернув ся до сотників й тисячників і промовив: „Ось бачите!“ Юдеям же відповів ласкаво, замислюючи знов іще лихійшу зраду:

— Бачу, що ви покірливі, але не знаю, до якої міри! Аби запевнити нас усіх, вийдїть знов з народом на зустріч нашим легіонам, що повертають ся з Сврії і привітайте їх!

А сам послав задалегідь тим воякам свій наказ.

Поци й урядники засмутили ся, бо відали, що тепер наближаєть ся найважче. І тим увійшовши в храм одягли ся в усе убрання, в яким править ся служба, а також узяли сьвяті чаші. і забравши з собою псальмопівчих і гусярів з усіма їх струментами пішли по вулицях приваблюючи людність видовиском паради. Скоро-ж люд зібрав ся, почали знову кланяти ся перед ним, прохаючи ще раз покорити ся і не доводити Римлян до того, щоб вони всі ті сосуди зрабували. Архієреї ревно ридали схиляючи голови посиані попелом у розідраних хитонах, із розхристаними грудьми. „Збережіть нам сі чаші!“ — благали вони. — „Не віддавайте батьківщини своєю непокорою в руки тих, що поривають ся до останнього грабування! Бо як виявите покірливість і знову зустрінете войовників з покірливим привітаньєм, то не лишить ся тоді вже у Фльора жадної причіпки задля нападу; ви-ж і вітчизна й самі нічого вже більше не зазнаєте!“

Так вони вговорювали і ще раз прихилили до себе збентежений люд. А Гамаліота не було в Горовім місті; відійшовши до могили архієрея Іоанна, що за міською стіною, Менахем лагодив ся до мандрівки в Галилею з учениками і з прихильниками із Галилеїв і Ідумеїв. І тим не ставав на перешкодї архієреям.

І вивели вони люд на кесарійський шлях і всі в тихім настрою та в порядку рушили на зустріч легіонам...

Серед куряви і з тупотом ніг наблизились до них суворі римські войовники і мовчки зупинили ся; і не почули Юдеї на свій привіт відповіді. Коли ж з поміж Юдеїв почув ся голос, що прохав у вояків ласки до народа, аби не заподїяли йому так як Фльор, — тоді Римляни несподївано знов кинули ся на Юдеїв з мечами та списами, і знов Юдеї побігли.

І знов зробило ся душоубство: Римляни дружно догоняли втїкачів і давили кіньми і всяким робом знесилювали покірних. У брамі-ж від тісноти й натовну людського заподїяв ся Юдеям останній загин у такій мірі, що з тих, які виходили, не вістало ся

— Хтож се тобі таке казав?

— Та геть усі так кажуть! От хоч би й економ наш. А він же и письменний — і чита и пише.

— Може він і письменний, той твій економ, але вчених а нього, як бачу, ні мудрих. На місяцевих нема ані Кайна, ані Авля, а ж місяць достоту такий самий, як і наша земля, тільки що геть менший буде за землю, а що плями оті на ньому, то лише такі високі гори.

Остан недовірно pokrутив головою.

— А авідки про се все довідали ся? — поспитав. — А дже на місяцях ніхто не був!

— Суть, бач, такі мудрі, вчені люди, що вони тим цікавлять ся, і хоч від землі до місяця дуже далеко, бо миль буде над яких 50.000, але ті вчені мають такі скля, що кризь них вони бачуть місяць завдальши всього так, як би кілька льно миль було до нього. Кризь оті скля на ньому можна добре розізнати, де гори, де земля, де ті місця, що то на них було колись море, бо тепер на місяцях води нема.

— Г-ум, — вимовив по хвилі Остан якось непевно. — Може тому и правда! А, бо такі є на світі мудрі старі люди, що вони знають шось. В и сам знав такого одного мужика. Та тільки-ж усе воно від нечистото...

— Шож то був за один той мужик? — поспитав в в свого розмовника.

— Се, прошу паннча, довга и кумедна сторія! — відрік Остан в деяким ваганням у голосі. — Ви мені навіть і віри не шімете...

— Чом би то в віри тобі не понав? У сякого буває на світі. Послухаю в охоту, коли схочеш мені розказати.

Остан васмоктав люлька и вибух кількама кльоками снів-вото диму.

— Сам в, паннчу, бачте, не тутешній, в Красилівський. Батько мій, Мелниченко Іван, мав у Красилові свій дриг, хату в огородом, паровицю волів, коний... Ну, був собі господар як сіль. От коли він був не вмер, як мені було льно два роки, то в-б тепер не повірив ся за той шматок хліба по чужих кутках, а сидів би собі и працював на батківшині. За рік по смерті батківшиї мати моя пішла за одного господаря в Чорного Острова и заробили мене до себе. Іоки мати були живі, поти вітчим году-

ривана тільки щедом пташок та мекотом і риком черед, що вже
вертала до села. Сріблясте месо Иконоти, гладеньке й лискуче
як скло, зморщувало ся трохи тільки в місцях, де поріс очерет.
Коли-не-коли викинула ся яка рибчина, хвилювала плесо, збила
на його поверхні кружала, що де далі ставали все ширші, все
менш помітні. Човен наш поволи посував ся за водою, лишуючи
повад себе на воді широкій трикутний слід. Перед нами що хвиля
аривали ся невеличкі гуртки качок, то чуюдово-гарних крижнів, то
звинних чирянок. Передетівши з пару сот кроків, вони з шумом
падали на воду. Часом з'явля ся чубата перникова, озирнула ся
доколя, а постерігши нас у мить зникла під водою, видіки
за хвилю виринула знову, але вже на кількадесят кроків
далі. Нераз надливали ми до качок так близко, що в міг би
стріляти, про те я не стріляв, бо в ся понсуювати полювання, що
мав перед собою в ранці.

За пів години ми припливли до нашої бухки. Стояла вона
на невеличкій галівці, ступнів зо дванацять від берега саме з краю
великого лану віса.

Остап простеляв килим, містав з човна кошкя з харчима
й пшякку горілки, розналив багаття й заходив ся коло самовара.
Я присів на килимі і цікаво роздивляв ся навкруги.

Западала ніч. Чуюдово-гарний вечірній зітар потас і на
темному склепінню неба заясніли й замилтіли золоті та срібні
вірки. Річка поволи затортала ся в серпанок з леденької, білястої
пари. Прокниув ся холодуватий вітерець, напоений острим духом
водорослів і твані. По очеретах залышали жабачі хоры.

Ватра наша горіла ясно й кидала на плесо Иконоти, полите
срібним місячним світлом, криваві тремтучі блиски.

— Паничу, — нараз перервав тишу Остап, — чий уже го-
товий! Налити?

— Наливай, наливай! — відказав я. — А ти горілки хочеш?
— А хто-б то горілки не хотів! — усміхнув ся Остап. —

Горілка не заввадить ніколи!

Ми вихилили по чарчуні тай узали ся споживати перекуски,
які були в кошкю. Вітак Остап насипав мені в склянкучаю
і докниув на багаття сухого хмязу.

— Чи правда тому, паничу, — почав по хвилі мій товариш,
звертаючи ся до мене й ухильуючи ся плычно в місяць, — що
людє оті, що то опудечки бють ся, то ніби то Кайн з Авлем?

ІЗ ПОЕЗИЙ Й. В. ГЕТЕ.

ПЕРЕКЛАД П. О. КУЛІША.

I. Співець.

Was hör' ich draussen vor dem Thor...

Göthe.

„Що се за гук під ворітьми я чую,
За восклик на замковому мості?
Довгенько вже з гостями тут бенкетую,
Та ще чогось мов ждуть шановні гості“.

Промовив царь і слуги послає:
„Нехай співець в царській моїй сьвітлиці
Свою народню думу заспіває,
Як у гаю співають вольні птиці“.

„Вітаю вас, високославне панство,
І вас, велично-благородні дами!
Стою, немов ізнявсь у гірне царство,
Що сяє разом з сонцем і звіздами.

„Хто зорі сї назвав би по іменню?
Ні, не мені титули їм складати!
Потуптесь, очи, тихомудро в землю:
Не час вам дивом дивним дивувати“.

Рече і крильми орліми — перстами
Потужно вдарив... задзвонили струни...
Переключались і громі з громами,
Співали й солов'ї під їх перуни.

Зумів ся царь: народня пісня духа
Йому й його царятам підіймала.
З увагою розумною він слухав
Слова, що старина завітувала.

„О співче! ти в своїх словах крилатих
Прийняв від Господа блага даєнне
І совершенний дар нас возвишати
Над наше царюванне й пануванне.

„Ідіте, вірні слуги, принесіте
Важкий ланцюг з скарбниці щирозлотий,
І на співця шанібно возложіте
Ясу царської нашої щедроти“.

„Ні, царю! я співаю так як птиця,
Що між вігтя житло розкішне має.
Про иньшу стать ланцюг сей знадобить ся,
Мене-ж мій спів аж надто вгопобляє.

„Коли-ж мені дозволиш попросити
Вгопоби й шана, попрошу одної:
Щоб дано меду доброго запити,
Чола п'яного, сьпів перед тобою“.

І конву з медом взяв співець за вухо
І вихилив у груди голосисті,
І як зробилось у тій конві сухо, —
„Благословен, рече, сей дар огнистий!

„Благословен і дом сей знакомитий,
Що праведні меди в льоху ще має!
Хто хоче в сьвітї благодатно жити,
Нехай моє той слово памятає“.

II. Вільшаний царь.

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?...

Gothe.

Хто їде під вітер нічною добою?
Синка на сідельці везе під полою.
Коня острогами раз-по-раз торкає,
Дитину до себе в тепло пригортає?

„Чого се ти, синку, очиці хсваєш?“
„Вільшаний царь, тату, хиба не вбачаєш?
В короні вітластий, кудлатий, патлатий,
Сягає рукою, мов хоче піймати“.

„Коханий мій хлоню! ходімо зо мною!
Гуляти-мем гарно-прегарно з тобою!
Квітками в нас пишно лука процьвітає,
Парчею матуся мене зодягає“.

„Хиба твоє вухо, татусю, не чує,
Що царь той вільшаний зо мною жартує?“ —
„Спокій ся, дитино, нічого немає,
Се вітер у листі сухім завиває“.

„Вродливий мій хлоню, ходімо зо мною!
Гуляти царівни там будуть з тобою,
З тобою гуляти, в ночі танцювати,
На вітті гойдати, коточка співати“.

„Хиба ти не бачиш, татуню, вільхівен,
Танців і гойдання маленьких царівен?“ —
Я бачу, мій синку, в гаю на майдані
Колишуться яви в густому тумані“.

„Люблю тебе, хлоню, за личко принадне,
Не хочеш по волі, неволя притягне!“
„Татуню, татуню! мене він хапає!
Вільшаний царь душу мою пориває...“

Що мога став з ляку коня батько гнати,
Маленька дитина — стогнати-конати.
В домівці не радість його зустрічала:
Дитина мовчала, дитина сконала.

III. Міньона.

Kennst du das Land, wo die Citronen blühen?...

Чи знаєш край, де скрізь цвітуть цитрони,
Де померанці золотом блищать,
Де вітерець з під хмарки прозірної
На мирти дише, божа благодать?
Чи знаєш ти се все?

Туди-б, туди

З тобою нам заїхати-зайти,
З тобою, дороге моє кохання,
Моїх очей і серця чарування!

Чи знаєш дім, що на гінких кольонах
Велично спочиває пишний дах?
Сіяє там богів сьвітлиця повна —
Іх мармурова, вічна красота.
Чи знаєш ти його?

Туди-б, туди

З тобою нам заїхати-зайти,
З тобою від усіх затудо певна,
Моя родинно названа і кривна!

Чи знаєш гору і дорогу в хмарі,
Що крізь туман її шукає мул?
Під нею глибоко з імлою в парі
Живе дрякон... підземний чути гул.
Чи знаєш ти його?

Туди, туди

Не дай мені, мій Боженьку, зайти!
Рятуй мене, татусеньку коханий,
Забудь мій гріх, мій розум окаянний!

Оліва Шрайнер.

☉ Мрії і сни. ☉

I. Загублена Радість.

День при дні там, де соняшне проміння грає на морському березі — сиділо Житте.

День при дні Зефір грався його чудовим волоссям, і молоде обличчя його все дивилося в воду. Воно сиділо й ждало, але воно не могло-б сказати, чого воно ждало.

День при дні хвилі бігли і набігали на пісок і знову втікали назад, несучи з собою рожеві черепашки.

А Житте все ждало.

Воно сиділо відбиваючи в своїх очах сонце, і ждало доти, поки втомлене схилило свою голову на коліна й заснуло.

Ось щось припливло до берега і на піску почулася хода. Житте почуло се й прокинулося.

Чиясь рука лягла на його плече і все тіло перебігло теплим тремтінням. Воно глянуло і побачило перед собою дивні, широко розплющені очі Любови — і Житте зрозуміло, кого воно ждало тут так довго.

І Любов розкрила свої обійми й пригорнула до себе Житте. І від сіх обіймів народилася істота дивна й прекрасна: Радість. Перша Радість звалося воно.

Сонце здавалося на ясному поверхови води не таке прекрасне, рожеві пупянки, що розгорнули свої ніжні пелюстки до першого сонясного поцілунку, не такі рожеві, як воно. Маленьке серденько його билося швидко-швидко. Люба істота була така тепла і така ніжна! Вона не говорила й не сьміялась, але все гралася на сонці. І Житте й Любов були безмірно щасливі.

Вони не говорили сього один одному, а кожне в своєму серці казало: „Воно буде наше на віки!“

Потім настав час — чи минули тижні, чи минули місяці — Любов і Житте не рахують часу, — коли їх люба дитина стала вільною, ніж попереду.

Вона так саме грала ся й раділа, і так саме ласувала червоними ягідьми; але часами маленькі ручки її мляво спускали ся в низ і веселі очиці заходили слізьми. І Житте й Любов не насмілювали ся глянути один одному в вічі, не насмілювали ся спитатись одно одного: „Що стало ся з нашим щастєм?“

І тільки їх серця шептали їм: „Дарма, се мине, завтра воно знову стане веселе!“ Але минали дні за днями, а дитина, що грала ся біля їх, ставала все замисленніша й сумніша.

Одного разу Житте й Любов лягли й поснули; і як вони прокинули ся, любої істоти, їх Радости, вже не було. Тільки недалеко на траві сиділа якась маленька невідома істота з смутними й пишними очима. Любов і Житте не помітили її й проминули гірко плачучи: „О, Радосте наша, Радосте, не вже ми втратили тебе на віки?!“

Маленька невідома, з смутними очима тихенько підійшла до їх, ласкаво взяла обох за руку і прихилила їх до себе. І Житте й Любов пішли далі, ведучи її з собою. Коли Житте сумно спускало свій погляд, воно бачило, як у чудових очах відбивали ся його слези. І коли Любов з божевільним одчаєм скрикувала: „Я втомилась, я знемогла. Я не можу йти далі. Сьвіт позад нас, попереду сама темрява!“ — маленький рожевий пальчик показував на верхи далеких шпилів, осяяні соняшним сявом. Великі очі були все такі-ж смутні й задумані, і любі уста все так саме спокійно всьміхались додаючи відваги.

Як Житте об остре каміння било собі ноги, невідома стирала кров з його убрання і ніжно цілувала його рани. І коли в пустині Любов лежала знесилена, (бо навіть Любов иноді знесилюєть ся), вона своїми маленькими ніжками бігла далеко по гарячому піску і навіть тут у пустині знаходила воду в печерах, щоб дати напити ся Любови.

Вона нічим не заважала їм, тільки підтримувала на їх тяжкому шляху.

Як Любов і Житте прийшли в темне межигіре, де з скель висіли скапи, — бо Любов і Житте мандрують дивними, страшними

місцями, — як усе навкруги була крига і сніг і холод, маленька невідома тулила їх холодні руки до свого маленького серденька і гріла їх і помалу вела їх за собою все далі й далі.

Як же вони прийшли до країни сонця й квіток, великі очі її дивно заблищали і обличчя засяло ясним усміхом.

Весело перебігаючи якою травою вона збирала їм мед по дуплах дерев і приносила його в пригорщі, набирала їм води листям із лелії, рвала квітки і плела з їх вінки їм на голову, і тихо-радісно сьміялась. Вона зворушувала їх своєю ласкавістю так, як бувало зворушувала їх Радість, але ласкавість їх була ще щирійша.

Так мандрували вони далі, проходили через похмурі й через ясні країни і ніколи не кидала їх люба, добра товаришка. Іноді вони згадували першу променисту Радість і тихо зітхали нишком: „Чи знайдемо, чи знайдемо ми тебе знову, наша Радосте?“

Але нарешті вони прийшли туди, де сидить Мудрість, ся стара чудна жінка, що замислено спираєть ся підборідем на руку і пильно збирає в минулому проміння сьвіту, щоб освітити ним будущину.

І Життє й Любов скрикнули: „О, премудра, скажи нам, як ми з'днали ся в-перше, у нас була люба, чарівна істота — Радість, незатемрена ні одною сльозинкою, соняшне сяєво незахмарене ні одною хмаринкою. Чим согрішили ми, що втерили її? Куди нам іти, щоб знайти її?“

І мудра, стара жінка відповіла: „Як що ви знайдете її, чи зречете ся тієї, що ввесь час тепер ішла в-купі з вами?“ І Любов і Життє закричали з одчаєм: „Ні, ні!“

— Зречти ся її? — сказало Життє. — Хтож буде виїмати колючі шпички з мого пораненого тіла? Хто в хвилини важких снів положить свої ніжні ручки на моє розпалене чоло і підчас холодних і темних днів нагріє моє змерзле серце?

І Любов скрикнула: „Краще вмерти! Без Радости життє важке, без неї-ж — неможливе! Краще вмерти, ніж утратити її!“

І стара, мудра жінка відповіла: „О, сліпі й божевільні! Те, що ви мали колись, є те саме, що ви маєте тепер. Як Любов і Життє стріли ся в-перше, з'явила ся на сьвіт радісна істота, істота без смутку і без тіни. Але як на життєвому шляху з'явили ся терни, як тіни потемнішали, дні похмуріли, а ночі похолоднішали й подовшали, тоді помалу вона почала відмінити ся. Любов і Життє не хотіли бачити сього, не хотіли зрозуміти сього,

аж поки від разу прокинувшись вони скрикнули: „О, Боже, Боже! Ми втратили його! Де воно?“ Вони не хочуть зрозуміти, що весела дитина-Радість не може не одмінити ся, йдучи за ними пустинею снігу й холоду. Вони не знають, що та, що всюди йде з їми тепер, сеж та сама Радість, тільки що вросла й змужніла, сеж і є вірна товаришка в житті, невтомна й відважна, піжна й любляча, тепла серед найглибших снігів, бадьора в найдушнійших пустинях; імя її Жалісливієть, се справжня Любов.

II. Мисливець.

В одній долині жив мисливець. День при дні він полював у лісі. І трапилось одного разу, що він прийшов на берег великого озера. Поки він стояв в очеретах дожидаючи, щоб наблизився птах, на його впала велика тїнь і щось відбилось у воді. Він глянув на небо, але там уже все зникло. Тоді його обхопило пекуче бажання побачити знову се на воді і він почав стерегти і ждати увесь день; але настала ніч, а воно не верталося. І він вернув ся до дому в своєю порожньою торбиною і був смутний й мовчазний. Товариші почали допитуватись, яка йому причина стала ся, але він не відмовляв їм і сидів сам обхоплений смутком. Потім прийшов його друг і йому він сказав:

— Я бачив сьогодні те, чого не бачив ще ніколи — великого, білого птаха, що ширяв на своїх сріблястих крилах у безмежній блакиті. І тепер я почуваю, як у грудях велике полумя палить мене. То був хвилиний привид, що відбив ся у воді, але тепер я не хочу нічого иньшого на світі, тільки мати його.

Його друг засьміяв ся: — Се був соняшний промінь, що грав на воді, або тїнь від твоєї власної голови, — сказав він. — До завтрього ти забудеш про неї.

Але минув день, другий і третій, а мисливець усе блукав сам. Він усе шукав по лісах і по полях, по озерах і очеретах, але не знаходив того, чого шукав. Він не стріляв більше дичини, на що вона йому?

— Що се йому? — казали його товариші. — Він збожеволів, — сказав один. — Ні, гірше, — сказав иньший. — Він хоче бачити те, чого ніхто з нас ніколи не бачив: він хоче чуда. — Ходім, облишмо його, — сказали всі. І він зостав ся сам.

Одного разу, як він блукав під вночішньою млою, сумуючи й плачучи, він побачив перед себе стару жінку. Вона була більша й вища за вмирущих.

— Хто ти? — спитав її мисливець.

— Я — Мудрість, — відмовила стара жінка, — але дехто зве мене Знанням. Усе своє життя я звікувала в сих долинах, але ні один вмирущий не бачить мене перше, ніж зазнає смутку й муки; тільки очи облиті слізами можуть побачити мене і я з'являюся тільки тим, які страждають.

І мисливець скрикнув: — О ти, що жила тут стільки часу, скажи мені, як звуть того величезного дивного птаха, якого я бачив поїд небом у високостях. Мене хочуть упевнити, що се був тільки сон, що я бачив тінь від своєї власної голови.

Стара жінка всміхнулася ся.

— Її імя — Правда. Хто бачив її раз, ніколи більше не знає спокою. Аж до смерти своєї він прагне її.

Мисливець скрикнув: — О, скажи мені, де можу я знайти її?

Але Мудрість сказала: — Ти ще не досить терпів, — і вона зникла.

Тоді мисливець виняв з грудий своїх човник фантазії і намотав на його нитку своїх бажань: цілу ніч він просидів і плів сіль. У ранці він повіслав золоту сїтку на землі і кинув на неї кілька зерен легковірности, які йому покинув його батько і які він носив з собою в кишені. Зерна сї були як біленькі пурхавки*), і як наступали на їх, то з їх вилїтав рудий пил. І мисливець сїв поруч і почав пильнувати. Перший зловив ся у сїтку білий як сніг птах з голубиними очима і дзвінким голосом. Він співав: „Правда на небі, правда на небі!“

Другий попав ся чорний містичний птах з темними прекрасними очима, що дивили ся в саму глибину душі. Він співав усе одно: „Безсмертя!“

І мисливець узяв їх обох на руки, бо сказав собі: „Запевне вони обидва з дивної сїм'ї Правди“.

Потім прилетїв іще один птах, зелений з золотом, і заспівав різким голосом про надгороду після смерти.

І мисливець сказав: — Ти не такий гарний, як перші, але всеж ти теж гарний, — і взяв до себе й його.

*) Гриб *Licopodium bovista*.

І прилетіли ще інші різнобарвні, веселі, співочі пташки і клювали доти, поки не зосталося ні одного зерна. Тоді мисливець забрав усіх своїх птахів, зробив міцну, залізну клітку і посадив їх до неї. І з усіх боків зо співами й танцями почали сходити люди, і побачивши клітку почали кричати: „О щасливий мисливець, дивна людина! О чудові птахи, чарівні пісні!“

Але ніхто не питався ні відкіля взялися ці птахи, ні як їх піймано. Вони тільки співали й танцювали круг їх. І мисливець теж був радий, бо казав собі: — Певне між їми повинна бути й Правда. За кілька часу птахи почнуть линяти і я побачу її чисто як сніг постать.

Але час минав, люди все танцювали й співали, а мисливцеві ставало все тяжче й тяжче на серці. Знову почав він цуратися людей і нудьгувати, і знову страшна жадоба прокинулася у його в грудях. Одного разу, як він був сам і плакав, трапилось, що він зустрів Мудрість. Він розказав їй, що він зробив. І Мудрість сумно всміхнулася.

— Чимало людей, — сказала вона, — розкидали Правді сітку, але ні один з їх не міг знайти її. Правда не може ввійти в сітку, не може дихати повітрям цих долин.

І мисливець скрикнув гірко: — То я повинен сидіти тут доти, поки мене спалить це страшне полум'я?

І Мудрість сказала: — Слухай, і я скажу тобі, бо ти багато мучився й багато сумував: той, хто йде шукати Правду, на завсіди повинен покинути сю долину суєвірства, покинувши в їй усе, що йому належало, до останнього клаптика. Він сам повинен перейти до країни повного зречення й саможертви, повинен воставити себе в їй і боротися з спокусами, а як займуться перші промінні світу — він повинен устати і йти з їми до сухої, пустельної країни сонця. Там перед їм стануть гори суворої Дійсності; він повинен зійти на їх. Правда живе за їми.

— І він добуде її? Він держати-ме її у себе в руках? — скрикнув мисливець.

Мудрість похитала головою.

— Він ніколи не побачить її, ніколи не держати-ме її у себе в руках. Час іще не прийшов.

— То надії нема? — скрикнув мисливець.

— Слухай, — сказала Мудрість. — Дехто вже зійшов на ці гори; східець по східцю вони здирались голими скелями, і зі-

ходячи на ті високости їм иноді трапляло ся знаходити біле, сріблясте перо, що випало з крила Правди. І може стати ся, — сказала стара жінка підводячись і пророче показуючи пальцем на небо, — може стати ся, що як людськими руками буде зібрано досить сих сріблястих пер — і з сих пер зроблено буде віршовку, а з віршовки сїтку, то сїтка ся піймає Правду. Тільки Правда може вдержати Правду.

Мисливець устав. — Я піду, — сказав він.

Але Мудрість спинила його. — Памятай, — сказала вона, — хто раз кидає сю долину, ніколи більше не вертаєть ся. Хоч би він сїм день і сїм ніч плакав кривавими слїзми, він не може більше переступити через межу. Раз переступив її, вороття нема. На тому шляху, на який лагодити ся ступити, не сподівай ся надгорода. Хто йде — йде своєю волею, з великої любови, що сповняє його душу. Надгорода йому — в його праці.

— Піду, — сказав мисливець, — але скажи мені, як я дійду до гір, якою стежкою йти мені?

— Я дочка надбаного за цілі сторічя Знання, — сказала стара жінка. — Я можу проходити тільки там, де пройшло вже багато людей. Не багато було таких, що виходили на сї високости, і кожен пробивав собі сам свою стежку. Хто йде туди — сам за себе дбає; він не чує більше мого голосу. Я можу йти за їм слїдком, але йти попереду не можу.

І Знання зникло. І мисливець повернув ся і пішов до своєї клітки і своїми руками зломав її залізні ґрати і зломане залізо немилосердно порізало йому руки. Иноді будувати легше, ніж руйнувати.

Потім він став виймати всіх своїх птахів одного по одному і випустив їх на волю. Але як черга дійшла до загадкової темнокрилої пташки, то він довго держав її і дивив ся в її чудові глибокі очі, і пташка дзвінко й таємничо закричала: „Безсмертя!“ І він швидко промовив: „Я не можу розлучити ся з нею. Я сховаю її до себе і візьму її з собою“. І він сховав її на грудях і закрив своїм убранням. Але маленька пташка все важчала й важчала, аж поки стала гнітити йому груди, як олово. Він не міг ворухити ся з нею з долини. Тоді він знову виняв її і почав дивити ся на неї. „О люба, кохана“, — сказав він журно, — „хиба не можна мені взяти тебе з собою?“ Він сумно розтулив руку. „Лети“, — сказав він, — „може одна нотка в пісні Правди

бреніти-ме так, як твій любий голос, але я ніколи не почую її!“ Смутно він розтулив руку і пташка полетіла від його на віки. Потім він виняв човник фантазії, зняв з його нитку своїх бажань і кинув її до долу; порожній човник він сховав у себе на грудях, бо нитку було зроблено в долині, як човник достав ся йому з невідомого краю. І він мав уже йти, але стовпище з криком обступило його.

— Дурень, собака, божевільний, — кричали вони, — як зважив ся ти поломати свою клітку, випустити на волю всіх своїх пташок?

Мисливець сказав щось, але його не схотіли слухати.

— Правда! Що таке Правда? Чи можеш ти їсти її або пити? Хто її коли бачив? Пташки твої були справжні, живі! Всі могли слухати їх спів! О, дурень, гидота! — кричали вони. — Ти отруюєш повітря!

— Давайте побємо його каміннем! — галасували одні.

— Яке нам діло до його? — казали інші. — Нехай божевільний іде, куди знає!

І вони пішли від його. Але інші почали збирати камінне й грязюку і стали закидати його. І нарешті як мисливця всього вже побито й поранено, він нишком прокрав ся до ліса.

Вночішня мла лягла на долину, тіни ставали все темніші й темніші, а мисливець усе йшов та йшов. Нарешті він дійшов аж до кінця того краю, де завсіди бував він. І він переступив через межу і глибока темрява обняла його. Він почав помацки знаходити шлях, але гильки, до яких він торкав ся, розпадались і засипали землю попелом. З кожним кроком ноги його грузли і з під їх вилітала хмарка найдрібнішого пилу і обсіпала йому обличчя. І мисливець сів на камінь і закрив обличчя руками, дожидаючи світла в цьому краю темряви й самозречення. І серце його теж сповнило ся темрявою.

Потім з болота праворуч і ліворуч почав підніматися холодний туман і з усіх боків оповив мисливця. Почав падати дрібненький невидимий дощ і буйні краплі стали збирати ся на його волосі й убранні. Серце його било ся помалу, все тіло його задубіло. І він розплющив очі і побачив далеко два веселі огники, що танцювали. Він підвів голову, щоб краще роздивити ся їх і побачив, що вони підходять все ближче й ближче. Вони гріли, світили й танцювали, ніби огняні зірочки. Нарешті вони стали

проти його. З самої середини одного визирало обличчя жіноче з ямочками на щоках; воно сьміялося оточене золотим, розмаєним волосєм. В середині другого огника переливалися й дзюрчали веселі струмочки, шумуючи як вино в склянці. І обидва танцювали перед їм.

— Хто ви, — спитав мисливець, — що з'явилися мені в самоті, в темряві нічній?

— Ми близнята: Змисловість і Любосність! — скрикнули вони. — Нашого батька звуть Людське Тіло, а нашу матір — Нездержливість. Ми такі саме старі, як шпилі й ріки, такі саме давні, як перша людина. Але ми не вмираємо.

Вони засьміялись.

— О, дай нам обняти тебе! — скрикнула перша. — Мої руки ніжні й теплі. Серце твоє замерло, але я вігрію його. О, прийди до мене!

— Я віллю в тебе гаряче життя своє, — сказала друга, — мозок твій змертвів, тіло заціміло, але в їх закипить дуже й вільне життя, дозволь мені оживити тебе!

— О, ходи з нами, — кричали вони, — і живи з нами! Душі вищі за твою були тут у темряві дожидаючи, але вони прийшли до нас і ми пішли їм назустріч; з того часу вони ніколи більше не лишали нас. Все останнє — омана чуття, тільки ми реальні, тільки ми існуємо. Правда — примара, долина суєвірства — фарс, земля — порох і дерева гнилі. Але ми — доторкнись до нас — ми живі. Ти не можеш думати, що ми не існуємо. Помацай, скільки в нас тепла. Прийди до нас, іди за нами.

І вони літали йому круг голови і все ближче й ближче насували на його. Холодні краплі в його на лобі розтікались, ясний сьвіт різав йому в вічі і сліпив його, а замерзла кров його стала текти у його по жилах. І він сказав:

— На що вмирати в сій страшній темряві? Вони своїм теплом вігріють мою замерзлу кров.

Але в сю мить перед ним промайнув дивний образ, що він так любив, і в його впали руки. А вони все кричали:

— Іди, йди з нами!

А він низько схилив свою голову.

— Ви сліпите мене, — скрикнув він, — ви зогріваєте моє серце, але не можете дати мені того, чого я так прагну. Я лишуся тут і ждати-му аж до смерті. Лишіть мене!

І він затулив обличчє руками й не хотів більше слухати їх. А як він знову розплющив очи, їх уже не було, і тільки два огники мигтючи помалу зникали в просторах.

І довга-довга ніч ішла далі. Всі, хто лишає долину суєвірства, повинні проходити через сю країну ночі, і деякі лишають ся в їй лиш кілька день, иньші нудять ся місяці, роки, і багато вмирає в їй.

І нарешті мисливець побачив, як на обрії блідо заблимав сьвіт; він підвів ся і пішов до його. І як він дійшов до його, він уступив у ясне, соняшне сяєво. І перед їм повстали могучі гори голих Фактів і голої Дійсности. Вони були осяяні білим соняшним сьвітом і тільки верхівя їх зникали в хмарах. І мисливець побачив, що з самого низу багато стежок веть ся в гору, цілими горами, і з грудий його вихопив ся голосний, радісний крик. Він вибрав найкращу і почав виходити нею, і на скелях і горах розляглась його радісна пісня. Його страх минув ся. Перестороги були прибільшені. Було вже не так високо і не так круто. Кілька день, кілька тижнів, найбільше кілька місяців, і він досягне верхів. І не одно тільки перо підніме він, — ні, він збере всі пера, що познаходили иньші люди, зробить з їх сітку і візьме в полон Правду, візьме її в свої руки і держати-ме її, держати-ме міцно.

Він сьміяв ся під веселим, ясним сонцем і голосно співав. Перемога була зовсім близька.

Одначе трохи згодом стежка стала крутійша. Дихати стало важче і пісня його затихла. Праворуч і ліворуч знімали ся величезні голі скелі, на їх не було ніякої рослини і в щілинах висохлої землі зяли глибокі безодні. Де-не-де трапляли ся йому білі кости. А ось уже й стежку ледви знати, тепер зостав ся тільки самий слід, але нарешті і він загубив ся. Мисливець уже не співав, він пробивав собі шлях наперед, аж поки дійшов до величезної скелистої стіни, рівної і без кінця довгої, що тягла ся скільки сягало око.

— Я вирубаю східці на сій стіні, — злїзши на неї я буду майже біля мети, — сказав він собі мужно. І він став до праці. Він витяг свій човник фантазії і почав видовбувати їм східці. Але в деяких місцях каміння кришило ся і часом праця цілого місяця спадала в безодню, бо нижчі східці зроблено було з крихкого каміння. Але мисливець не кидав працювати і казав собі: — Аби зійшов на сю стіну, я буду майже біля мети. Велика праця буде

скінчена. — І нарешті він вдер ся аж на верх і глянув навкруги себе. Далеко під їм білий туман вив ся над долиною суєвірства; а в горі над їм здіймали ся нові купи гір. Вони здавали ся низькими ранійше, тепер вони були незмірно високі. З верхів до низу круг їх стреміли кряжі скель, навернені один на один величезними колами. І над ними сяло вічне сонце.

Він дико і страшно скрикнув. Він схилив ся до долу, і як він підвів ся, обличчє в його було бліде, як у мертвого. І він пішов далі мовчки. Він не озивав ся й згуком. Народженим у долинах тяжко дихати рідким повітрем на горах; кожен подих додавав йому муки, а на пучках йому виступила кров.

І дійшовши до нових скель він ізнов узяв ся до роботи. Вони здавали ся без краю високими і він не промовляв ні слова. Що дня й що ночи чути було, як стукав його струмент об залізні скелі вирубуючи східці.

Роки минали за роками і він усе працював; але стїна перед ним так саме знімала ся аж до неба. Часом він молив ся, щоб на сих голих скелях з'явило ся хоч трохи моху або ще якої рости, щоб звайти в їх собі товаришів; але благання його були даремні. І роки минали за роками. Він рахував їх, рахуючи, скільки східців вирубав; на кожен рік їх припадало небагато, зовсім небагато. Він уже не співав, він не казав уже: „Я зроблю те або иньше“, — він тільки працював. А ночами, як смеркалось, з печер і з щілин у скелях на його дивили ся чудні, дикі пики.

— Спини свою працю, одинока людино, озви ся до нас! — гукали вони йому.

— Мій рятунок у праці: як що я спиню ся хоч на хвилину, ви всі опануєте мене, — відмовив він.

І вони все дужче простягали свої довгі шиї.

— Подиви ся в щілини коло твоїх ніг, — казали вони, — що там біліє? Се — кістки. Такий саме як ти сьміливий й дужий чоловік віходив на сї скелі. Але як він глянув у гору, побачив, що поривання його даремні, що він ніколи не здобуде правди, що ніколи не побачить її, ніколи не знайде її. І тоді він ліг тут, бо був знеслений. Він ліг, щоб заснути на віки. Він сам приснав себе. Сон — спокій. Хто спить несамотній, руки й серце його не почувають болю.

І мисливець засьміяв ся сцїпивши зуби. Він сказав: — Не вже тепер після того, як я вирвав із серця все, що було в мене

вайдорожчого, тиняв ся в країні ночі, поборов спокуси, працював там, де ніколи не розлягав ся голос людський, невже тепер я ляжу тут, щоб стати вашою здобичю, ви, гадюки?

Він голосно зареготав і Відгуки Безнадії зникли, бо сьміх мужнього, дужого серця бе їх на смерть.

Одначе трохи згодом вони знову повилазили і впили ся в його очима. — Чи ти знаєш, що волосе в тебе біле, — сказали вони, — що рука твоя трусить ся, як у дитини? Чи бачив ти, що кінчик твого човника ступив ся, що він зовсім відколов ся? Тільки зійдеш ще на один східець, — казали вони, — то се буде тобі останнім східцем. Вище ти ніколи не зійдеш.

І він відповів їм: — Я все знаю, — і працював далі.

Старечі, худі руки його погано й нерівно тесали камінь, пальці його скорчили ся й задубіли. Вся сила й краса сієї людини зникла.

І нарешті з-за стїни скель визирнуло старе, сухе, зморщене обличє. Воно побачило, що перед їм нові кряжі вічних гір зникають ся до неба і зникають у білих хмарах, але діло свого життя він виконав. Старий мисливець склав свої натомлені руки і ліг над краєм безодні, що біля неї він проробив усе своє життє. Тепер нарешті надійшов йому час відпочинку. В низу під їм густий білий туман вив ся над долинами, і як він прорвав ся в одному місці, очи мисливця, що вже вмирав, побачили поля, дерева й луки, де минуло його дитинство. Здалека до його долїтав крик колишніх його птахів і гомін і пісні танцюристого стовпища. І йому вдалось, що він чує голоси своїх старих товаришів і далеко-далеко бачить свою батьківську хату, осяяну соняшним сьвітом. І буйні сльози сповнили очи мисливцеві.

— Ті, що вмирають там у низу, вмирають не самі, — скрикув він. — Потім знову все запнуло ся туманом і він відвернув ся. — Я шукав, — сказав він, — я уперто працював довгі роки, але не знайшов її. Я не спочивав, не ремствував і не бачив її. Тепер минула ся моя сила. На місце, де я ляжу знесилений, поприходять иньші люди, молоді й невтомлені. Вони прийдуть по стежці, що пробив я, зійдуть на гору по східцях, що вирубав я. Вони ніколи не знати-муть, як на ймення того, хто се зробив. Вони сьміяти-муть ся з моєї незграбної праці. Як буде завалювати ся каміння, вони проклинати-муть мене. Але вони зійдуть м оїми східцями, вони зійдуть через мою працю. Вони знайдуть

її за мою за допомогою. Ні одна людина не живе про себе саму і ні одна не вмирає тільки про себе.

І з під зморщених вік його закапали сльози. Коли-б у сей час над ним у хмарах з'явила ся Правда, він не міг би побачити її: темрява смерти запиняла йому очи.

— Моя душа чує радісно, як наближаєть ся їх хода, — сказав він, — і вони зйдуть, вони зйдуть!

Він підняв до очий свою зморщену руку.

З хмарного неба щось упало і помалу почало спускати ся в тихому нерухомому повітрі. Без звуку воно впало в низ і м'яко лягло на груди чоловікови, що вмирав. Він помацав рукою — се було перо. Він умер держучи його в своїх руках.

Переклада

Настя Грінченко.

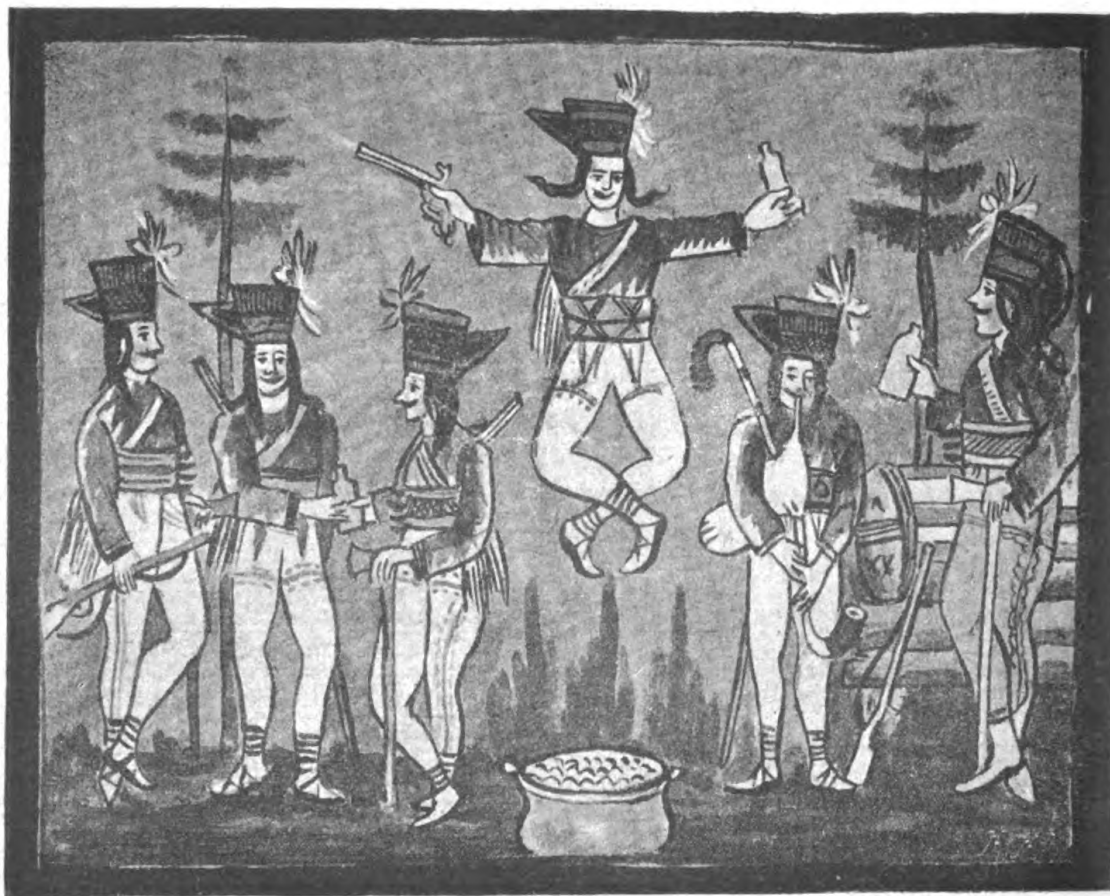
Децо про Заполаже.

В часі минулих шкільних ферій вибрав ся я до Запопаного, щоби побачити те голосне кліматичне місце в галицьких Татрах, а попри те й ославлене „Морске Око“. Приглядаючись прегарним вілям у Запопанім, поставленим у тамошнім стилю, значно подібнім до наших гуцульських хат, побачивши надто каплицю Ігатовского, в якій усе виконано на народніх мотивах, та нагадавши собі іконостас, який ніби то в гуцульськім стилю запроєктував професор Ковач для жовківського монастиря, надумав я списати коротко ті вражіня, які я відніс із Запопаного, з'образити приноврлене народньої орнаментики до потреб життя ширших верстов, порівняти з тим, що у нас появилось на тім полі, а вкінці описати житє тамошних г'аздів та тих, що пасуть вівці на татрянських полонинах. Заки однак перейду до мові теми, подам цікавіщі дані з минувшини Запопаного, які я зібрав із праць В. Еліяша, д-ра Радзівковского, Волод. Матляковского і Стан. Віткевича, а з теперішности подам вірно те, що сам мав нагоду бачити й розслідити. Рисунки, долучені тут, завдячую ласкавости пп. д-ра С. Радзівковского і С. Віткевича.

Після людого переказу вибрав ся давно якось один Підгірянин татрянський горі лісами, а зайшовши в широку долину обведену горами закопав на ній кілька зерен збіжа, аби після того, чи вони зійдуть, осудити, чи можна би там осісти. Зерна зійшли. Се спонукало того Підгірянина заложити оседок в однім закутку тої долини; і доси зове ся се місце Osiedle. Потомок того Підгірянина носив пестру одіж, від якої названо його Gasiepiса; від того походить у Запопанім дуже розгалужений рід Гонсеніц. Коли се було, перекази мовчать. У всякім разі існувало

Закопане вже перед р. 1578, бо після історичних документів надано того року осадникам закопанським привілеї на їх посілости.

При кінці XVII в. розвиваєсь у Закопанім і в околиці збóјніцтво. І доси живуть в оповіданнях і піснях Підгалян закопанські герої з початку XVIII в., між якими знає легендарної слави збóјницький hetman Janosik, що „лунив з богачів, а давав бідним“.

Яносік з товаришами.

(З малюнка на дереві в музеї Халубінського).

Якийсь непереможний чар виходив від свобідного життя татрянських опришків і тягнув до себе всіх хлопчух Підгалян із супокійних загород до авантурних учинків і страшної смерти на шибениці. „Висіти на шибениці, се гонорна річ, бо там не вішають дідів, але хлопа! Там діда не кликали, лише що найліпший

хлоп. той мусів висіти“ — так характеризував коротко славний Сабала ту принаду, якою оточила легенда татрянських опришків; а в одній пісні співав він так:

„Ой коби я знав, на котрій би висіти мав,
Від споду до верха повибивати би дав.
Ей від споду талярками, а до верху дукатами,
А на верху злоту кавку, там положу мою главку!“

Оповідать про Яносіка, що він був такий сильний, що в осьмім році свого життя піднімав хату і там ховав капелюхи своїх товаришів. По Яносіку жив другий славний опришок Tatar Muśliwiec, а опісля в половині минулого століття Matei.

Житєм опришків і диких пастухів жили Закопанці до половини минулого століття.

Одною з характерних прикмет давнійшої татрянської людности було се, що вона, хоч на свій спосіб була релігійна, не належала властиво до ніякого віроісповідання, а на католицьку церкву дивилася скептично і навіть з погордою. Зі всіх приписів католицької віри заховували Закопанці лише піст і то незвичайно строго, — се для них було тим лекше, бо біда й недостаток улекшували їм привикати до найострійших вимог, та й у їх натурі й темпераменті лежить велика енергія при дуже лихій і малім відживлюваню. „Закопанці живуть повітрєм і водою“, кажуть про них гості. Властиво католиками стали вони аж від 1847 р., коли заложено в Закопанім парафію і поставлено там парохом кс. Йос. Столярчика, сина підгальського мужика. В своїх чорних ризах був кс. Столярчик зразу дивовижею для старших а пострахом для дітей. Щоби стягати своїх парохіяни до малого деревляного костела, що його сам побудував з великим трудом, двигаючи бальки власними руками, — ходив кс. Столярчик спершу по хатах, запрошуючи своїх прихожан на богослуженє, а при тій нагоді намовляв їх до хрещеня, бо мало хто з них знав, чи був уже хрещений, чи ні, — ба й родичі старших дітей не пам'ятали сего, бо не дбали про те. Нові парохіяни приглядались зразу з насмішкою й погордою будівлі костела й богослуженю; вони сходились до костела з цікавості; в часі богослуженя курили в костелі люльки, вели розмови, торги і т. и. Кс. Столярчик позволяв на все, зняв навіть запалену лямпу, що висіла високо, поклав її на столі серед костела, аби лекше було його гостям закурювати люльки, а се все на те, аби лише зібрати їх як най-

більше та зацікавити своїми проповідями й наукою. Коли не було иньшого способу стягнути до костела упертих гірняків, платив він тим, що приходили до сповіди та на богослуженє. Насамперед навернули ся жінки, за ними пішли газди, а вкінці й вівчарі. А про те є ще доси чимало таких, що не ходять до костела, сьміють ся зі своїх жінок, як ті повертають із костела, а є й такі, що заховують вправді деякі обряди, однак не перестають висловлятись про них нераз дуже скептично і драстично. Своєю постійністю й витревалістю довів кс. Столярчик до того, що став у Закопанців старшим, якимсь патріярхом, якого власти і впливів не обмежала ніяка сила, хіба сила темпераменту його парафіян.

Як про наших Гуцулів говорили ще до недавна, що се збірка ріжнородного елементу з перевагою румунського, так дивились і на люд підгальський. Закорінені байки, друковані навіть у шкільних книжках, веліли добачати в люді татрянським. — Татар! Мали се бути недобитки орди Ногая! Иньші писали, що власне в Татрах побито Татар що до одного, а кости їх звезено в одну долину, яка від того зве ся „Косцелїско“! Так писав іще в 1838 р. Северин Гощинський, польський поет. Наслідком того добачувано в Закопанцях типи татарські, в назвах їх вишукувано корінь татарський, пр. Мардула = Мард-Ула, Сабала = Саб-Аллаг і т. и. Близші розсліди та безпосередні зносини з татрянським людом, пізнанє нарічя, звичаїв, обичаїв — усе те розвіяло безповоротно лєґенду про татарське походженє Закопанців. „Показалось“, як каже проф. Радзівковський, „що се люд кість із кости, кров із крови польський, що переховує мову прадіду, утримує в живій традиції згадки давно минулих літ, — що се огорожений горами й лісами мікрокосм давнього польського люду, якого не досягла в тім закутку ні-веляційна праця культури й цивілізації, що нищила давні порядки тої землі.“

Цивілізація почала вкрадати ся й сюди, хоч пізно. Годі собі уявити нині, яке було Закопанє перед 50 роками! Татри, в яких жив чоловік „повітрем і водою“, стали ся жерелом добробуту для туболців і то власне через повітре, воду та види, а се знов сталоє завдяки одному чоловікови, д-рови Титови Халубіньскому, лікарєви з Варшави, „котрий — як се загально підносять — відкрив для Поляків Татри“. Від 1873 р. почав він кожного літа заїздити із своєю ріднею до Закопаного, а в слід за ним зїздилоє сюди чимало богатих Варшавяків, які на вид гірняків впали в якеє

безмежне одушевленє. Хлоп, котрого пани уважали лише лїнним парубком, лїсовим злодієм та полевим шкідником, а инколи просто невільником, що покїрно цілує пана в руку, і в якому той пан підозрїває найгірші інстинкти, — хлоп, у яким мїщухи добачують лише доставцю фальшивого молока, гнилих яєць та дерева порубаного на дрібонькі трїски, — хлоп, котрий мїг би остаточно стати ся предметом забави, але нїколи можливим до товариського житя — той хлоп станув нараз перед панами в гарній, принадній постатї вільного чоловіка. Він не був нічим підданим, виростав вільний і дикий, наслідком того захоував особисту гідність і гордість душі. Він шанував сам себе і велїв себе шанувати, приспівуючи тим, що хотїли імпонувати йому панщизняними поровами:

„Панове, панове, будете панами,
Але не будете проводити нами!“

Приплив і відплив гостей впровадив певне замїшанє, полишав крім гроший нові понятя, нові потреби; на сторожі сумлїня стали попри костел жандарми з кайданками в кишенї. Цївілізація з цїлим своїм багажем добра і з цїлою мїзерїєю й тандитою вїрвала ся в Татри враз із східним вітром, що віє здовж долини зі сьвіта. Повитинано лїси, пороблено парки, огорожено їх плотами, поставлювано множество віль, домів гостинних, готелїв, крамниць; ба забрив сюди і наш синевідський Бойко Дмитро Цмоць із своїми сливами, заложивши при першорядній вулицї „овочарню“.

Слїдом за мїщухами потяглись у Закопане моднярки, кравчинї, фризьери, тапїцери, кафлярі, а далї й усїлякі монольоїсти, речїтатори, спіритисти, декляматори, престїдїїтатори; заложено повно реставрацій, осїло чимало лікарїв, заведено почту з філією, телеграф, телефони, оптику, купелї, казино, каварнї, цукорнї, а в одній частї Закопаного, званїй Ку́знісе, утримує мати властителя дїбр Закопане, гр. Замойска, заклад виховавчий для сїльських газдинь, у яким побирає науку понад 100 дївчат рїжного стану. В р. 1888 заложено в Закопанї музей ім. Халубїнського, що має зібрати все цікавіше з місцевого природознавства й етнографїї Татр. Музей мїстить збір мїнералїв, зьвірїв, рослин, предмети етнографїї, археологїї, промислу домашнього та продукти місцевї й дооколичнї, книжки, рисунки, пляни, мапи і фотографїї Татр і татрянського Підгаля. Хатки гірняків стають позаду віль, ховають ся в дальших закутках, а первісні мешканцї Закопаного й не чулись, як з їх легендарного сїльця стало дороге мїсто! Закопане набрало надзви-

чайного значіння, стало ся літнім збірним місцем польської інтелігенції, що з'їздить ся сюди чи то для поратованя здоровля, чи для відпочинку по духовій праці, робить раз у раз прогульки, бавить ся, танцює, вчить ся, по троха конспірує... І тут в сали касиновій гарна Варшавянка так, як і в сальоні столичного міста, дозволяє собі трохи кокетувати — розумієть ся, на дохід бідноти!

Др. Халубінський зробив із Закопаного місце лічниче, заповняючи його своїми пацієнтами, наслідком того перетворилась мала гірська оселя на кліматичну станицю.

Обшар Закопаного такий великий, що перевисшає Львів з його присілками, виносить 6026 моргів, на височині 837 м. над п. моря. Цілу оселю перетинають дуже довгі вулиці (1600—1800 м.), поназивані іменами заслужених Поляків, як Сенкевича, Міцкевича і ин.; одначе не тільки місцева людність, але й самі гості тих назв не уживають, а послугують ся давніми назвами, як Кропувка, Каспрусьова, Храмцувка, Губалювка, Гонсеніцувка і т. п. Здовж тих вулиць повиростали як гриби по дощі попри хатки гірняків більші й менші доми, прегарні вілі, пансіони, чиншові доми, наслідком того представляє нині Закопане осадю, зложену з 500-домів, у яких живе коло 5000 людей.

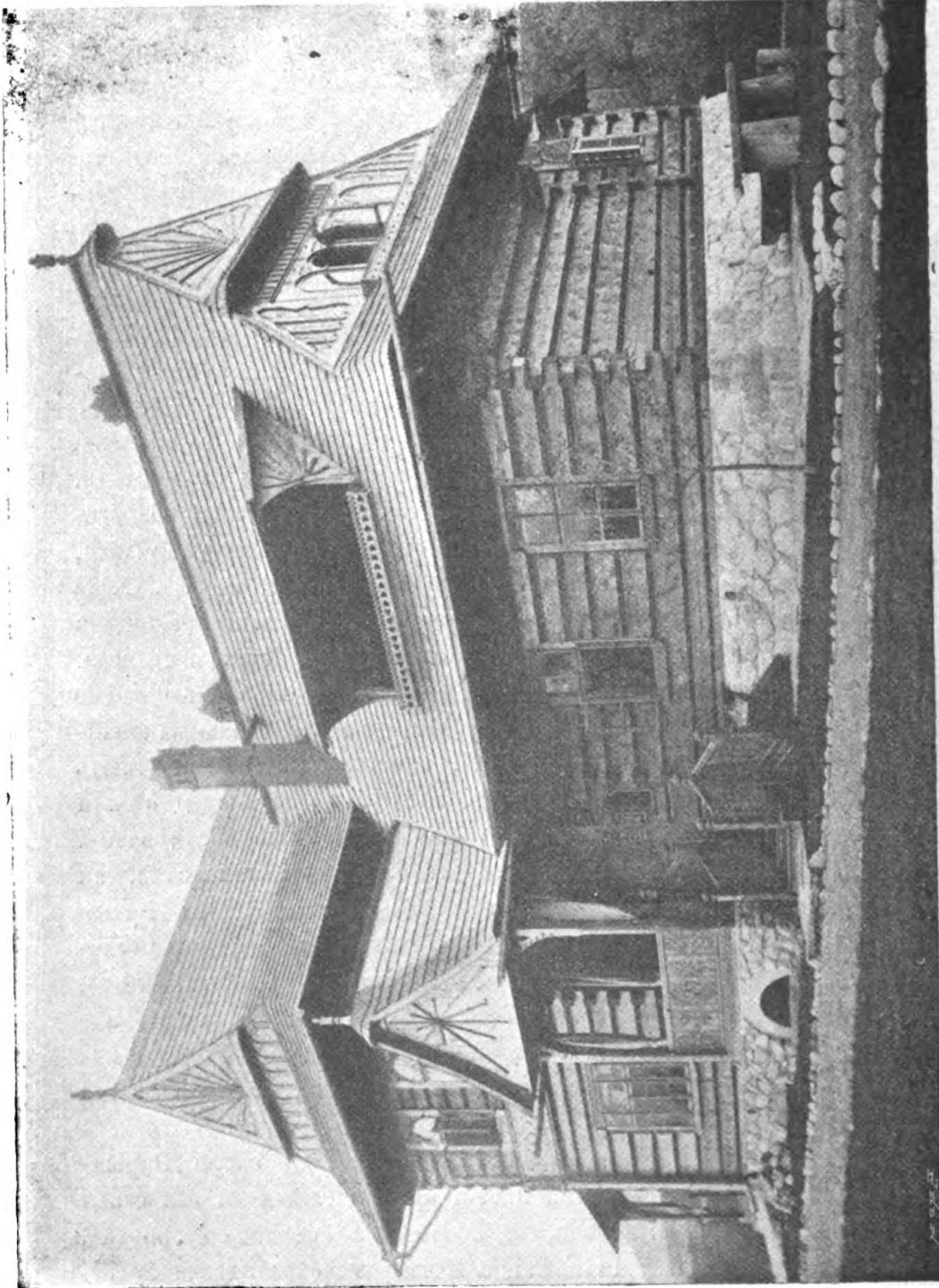
Не мало причинило ся до піддвиженя Закопаного й те, що добра закопанські закупив у 1889 р. гр. Волод. Замойський, який усіма силами старав ся довести ті добра винищені попередніми властителями до ладу, заарендував усі рогацьки й шинки в повіті, віддав їх гірнякам християнам та тим подав їм спосіб до заробітку, а рівночасно позбув ся Жидів, що страшно визискували й нищили Підгалаян.

Приплив гостей і татрянських туристів приніс із собою до Закопаного західну цивілізацію, а з нею почало гірське село переміняти ся на європейське місточко; вже здавалось, що цивілізація залде і згнете весь місцевий характер гірського села. Могло статись те, що дієть ся нині що день у глибині Африки, на степах Америки: боротьба двох культур, із яких низша упадає безповоротно з великою шкодою для знаня і штуки. Могло се відбити ся на польській шкірі; Поляки могли затратити решти своєї давньої культури, яка заховалась одиноко на Підгалю. На їх щастє так не сталось. Бо став ся факт дуже рідкий: культура прибульців ушанувала культуру тубольців.

А се знов сталось завдяки заходам двох людей: д-ра Матлаковського і Стан. Віткевича. Перший із них прибувши до Закопаного з Варшави для поратования здоровля зібрав увесь матеріал до народнього будівництва і оголосив його друком, додаючи до нього чимало рисунків. На підставі тої праці забравсь артист-малювальник із Литви, Станіслав Віткевич, що з причини слабого здоровля осів на все в Закопанім, до відродження народнього будівництва, приноровляючи його до різнородних будівель. За його ініціативою і по його плянам будують нині, заможні гості дома в стилю закопанськім, що власне надає Закопаному особливий, оригінальний характер, який відріжняє ту оселю від иньших купелевих місць. Мотиви людового стилю, зібрані Матлаковским і Віткевичем, служать не лише до будинків, але й до всяких меблів, знарядів, а навіть приноровлено їх до потреб мурованого костела. Пригляньмо ся тим мотивам, що буде тим лекше, бо їх небогато.

Закопанська хата містила в собі скарбницю, з якої оба згадані дослідники черпали матеріал для своїх праць. Як сама хата, так і все те, що в ній знайдено, було незвичайне, сьвіже. Хата звернула на себе увагу своєю оригінальністю. Ст. Віткевич піддав гадку будувати віллі в стилю закопанських хат. Коли в 1892 р. станула така перша вілля, названа „коліба“, пішли за нею майже всі будовані потім. Поставивши хату партерову в стилю закопанськім, не далеко було до поверхової, наслідком чого виростають нині поверхові, стильові закопанські хати там, де вперед стояли малі хатки татрянських гірців, або де ще недавно росли високі смереки. Яка-ж се та закопанська хата? Як раз така сама, як наша гуцульська: спосіб будованя і розклад такий, дах і причілки такі самі: стеліна спочиває на таких самих „писаних“ сводоках... словом, се хата гуцульська. Що зробив з нею Віткевич, аби стала догідною для богатих міщан? Поклав хату велику, але в тій пропорції вимірів, як у малої, а так поставлений оструб поділив на кімнати, комори, сїни, пекарню і т. и., от і владив дім у стилю закопанськім!

Розгодос хат в стилю закопанськім рознесли скоро Варшавяки, Литвини та Познаньчики в свої краї, а слідом за тим стали пропагувати помисл Віткевича, ба подумали рівночасно і про тих, що своїми хатками дали їм можливість витворити своє питоме будівництво, — подумали про Закопанців. Хто лише клав у себе хату в таким стилю, брав мужиків теслів із Закопаного. Помину тут

Коліба.

менчі будівлі, а згадаю лише про визначніші, яких фотографії довелось мені бачити, і так: на Литві на залізничній станції дороги Сулбудишки поставили Закопанці величезний дворець, а в Полондзі на Жмуди казино довготи 60 метрів.

В усіх домах ставляних закопанським стилем пробиває ся відрубність, оригінальність а попри те й краса. З тих домів віє дух питомий; досить на них подивитись, щоб достерегти, що таких домів нема піде, що вони справді оригінальні!

Де тільки далось, там визискано народню орнаментику, якої в Закопанім небогато, бо з різьб: мотив сонця, лижники, сволоки, двері і черпаки, кушки, полонники та форми на сир; додаймо до

Закопанська хата.

того дрібку орнаментику на мосяжи, власне на колодках ножів, званих з буйніцке, на кількох пряжках, протичках, а з поліхромії один-одніський взір: на мушинських штанах! От і ціла орнаментика закопанська!

Порівнюючи закопанську орнаментику з гуцульською каже Віткевич: „Орнаментика закопанська не може йти в порівнане з пишнотою, з якою Гуцули оздоблюють свої річи. Гуцул не зав'яже волоки (шнурка до постолів), не прикрасивши її якоюсь золотом або червоною ниткою. На краківській промисловій виставі (1884) перевисшали Гуцули своїми килимами, керамікою, бронзів-

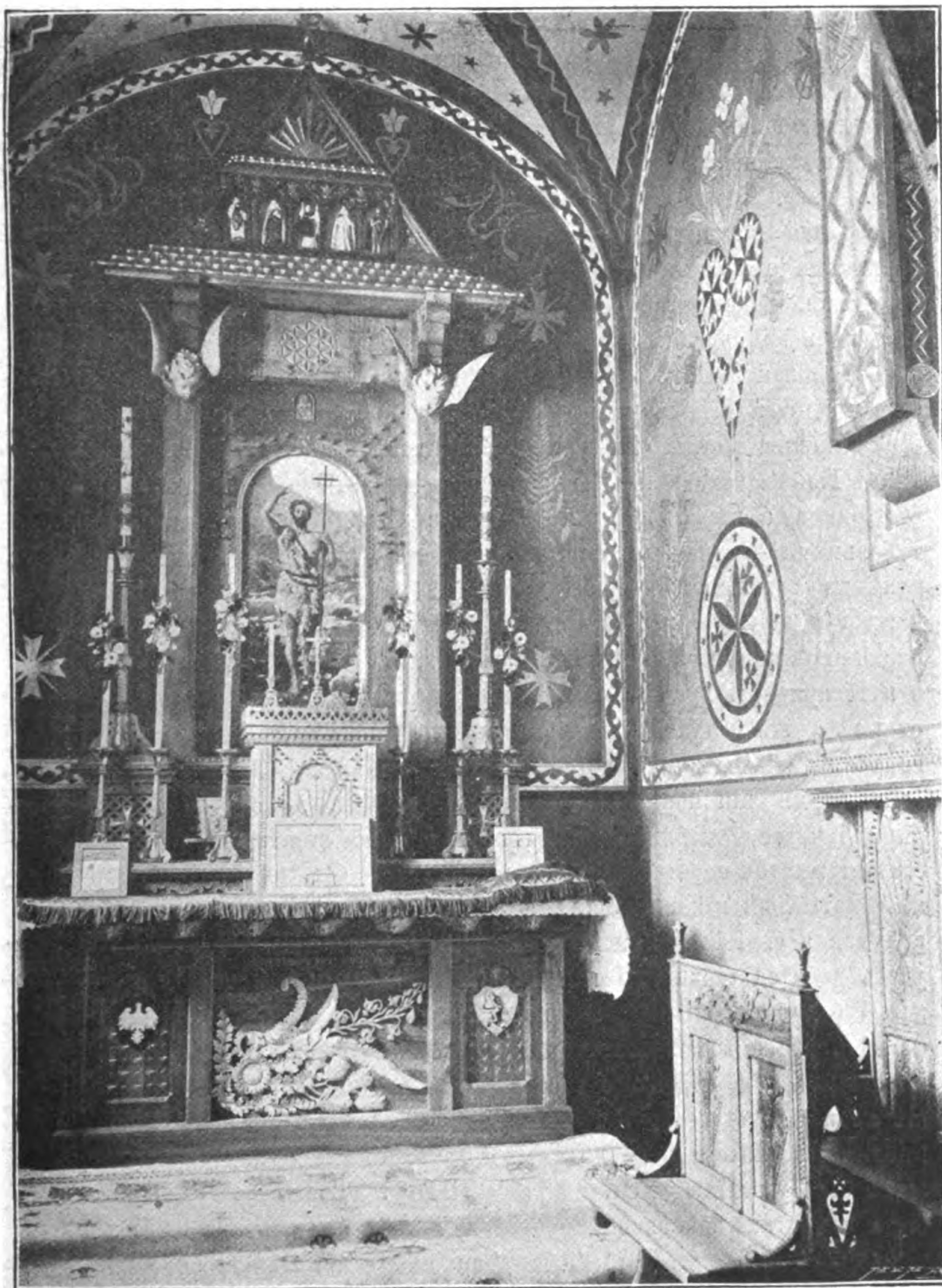
ництвом, тканинами, убраннями не лише вбогий галицький фабричний промисл, але навіть мисливську виставу, яка свідчила про цільність стріляння у галицьких маґнатів!“

А про те Віткевич украшає тою скупою орнаментикою не то нутро дому, але навіть костели! Придивім ся його помислови. До закопанського костела добудував п. Ігатовський каплицю. Війшовши в ту каплицю бачимо перед собою браму зі стріхою! Приглянувшись їй, бачимо, що в трикутнику, в яким збігаєсь вершок стріхи, сяє „сонце“, яке видно на кожній закопанській хаті, а яким украшений кожний причілок наших гуцульських хат. Під тим трикутником у трапезі 4 євангелисти, понизше спадає стріха понад престольний образ, а сей у рамах, споряджених на вид дверей закопанської хати з характеристичними вистаючими кілками. На престолі шафочка з ґзимсами, зроблена на мотивах лижника з фризом украшеним головками ангелів, — се циборія, а дверці до неї, се малі дверцята закопанської хати з „сонцем“! На право і на ліво циборії уставлено поставники (ліхтарі), яких підставу творять обернені дном у гору черпаки, до яких замість одної приправлено чотири ручки, се ноги підставника; верх тих підстав стирчать кужівки, а закінчують їх „лелюї“ (на свічки), які видно на кождім закопанськім домі. Подібною різьбою украшені лавки, сповідальниця і т. п. А мальовило каплиці? Тут визискано одну закопанську поліхромію. Барвні вишивки на штанах! До украшеня вівтаря послужили понри народні мотиви різьби цвітів татрянських, як жеребу, кедрини.

Ціла каплиця показує, як можна з людвих мотивів розвинути народній артистичний стиль в цілім того слова значію, що позволив би діпняти найвисшого стучня — виконання так трудного діла, як вівтар, понятій артистично, а в помислі новий, ориґінальний, гарний.

Побачивши те все, жаль великий стиснув мене за серце на згадку, які ми багаті а преціль такі бідні! Багаті орнаментикою народньою, як мало котрий народ на світі. Різьба хоч би лишень наших Шкрибляків така богата прегарними питомими мотивами! Або наші вишивки, та-ж се готова поліхромія, якою виведені палати стали-б просто чаруючими! Головний мотив усьої нашої орнаментики — хрест. Якже ж легко перейти тут із людової орнаментики до церковної, тим більше, коли зважити, що й самі наші церкви надають ся своїм стилем як найліпше до того! — Чому-ж

Вістар в каплиці Гнатовського.

ми бідні? Тому, що нам перший-ліпший Німець, Мадяр або хто иньший змалює де-що та підпише під се, що воно в стилю гуцульськїм, от ми вже й раді з того, киваємо головами, що воно справді так, тай тішимось тим, над чим треба плакати, — приймаємо се в подякою замісь викинути такі проєкти враз з їх творцями по за гори, звідки вони прийшли. Так збагателїзував наш орнамент і наш стиль проф. Ковач, що зробив нібито в гуцульськїм стилю пляни до перебудови Василїянської церкви в Жовкві. Цївілізація випре своїм невпинним ходом певдовзі цїлковито нашу орнаментику з рук її сточників, вона незабаром убере нашого селянина в сурдут, але слїд по нашій красній орнаментиці, по красній носі нашого селянина повинен лишитись як релїквія по церквах! Се однак не стане ся по рецепті п. Ковача.

Такими гадками та жалями прибитий, вибравсь я просто з каплиці Гнатовського в неділю з полудня до хати закопанського простолудина, а на се вибрав я собі кут за рікою, заселений виключно тубольцями — ткачами. Просторе обійсть і такий же дїм вказували менї, що тут живуть найбогатші люди; хата їх подабає цїлком на нашу гуцульську, проте не стану її описувати. Хороми (сіни), що розділяють дїм на „білу“ і „чорну“ хату, стояли майже порожні, в кутї приперті граблі, коса, в другім якась порожня баривочка — от і все, що я тут знайшов; з хороми вхожу в „чорну“ хату; вона справді чорна, аж погана; долівка не мита Бог зна' від коли, стїни чорні, піч чорна, в намиснику декілька ложок, во дві тарїлки і четверо чорних горнят; посеред хати стоять два ліжка застелені жмутом перетертої, стухлої соломи, — більше нічого в „чорній“ хаті. Тим цікавіший був я на „білу“ хату! Чому вона „біла“, подумав я собі отворивши двері? Тут іще гірший нелад, бо тут увесь добуток газдинї: і хлїб і спідниця й молоко й чоботи й кожух і бараболя, кілька більших мисок і кужівка, решето, кочерга, фаски з квасним молоком, упряж на конї... ба чого тут нема? Все, що належить до гірського газдївства, а все так порозкидане, в такий неладї, що певно й газдиня не знає, де що лежить! Прошу провідника завести мене до иньшої хати, де все до ладу прибране, як на свята неділю. „Ти паїрїєкнієї!“ Боже, що за суперечність з чистим, мальовничим убранєм, яким пишались мешканці тої хати сьогодні в костелї! Таж вони майже всі молили ся з книжочок, таж вони „інтелїгентні“! Що за діаметральна ріжниця між їх одягом і їх хатними порядками!

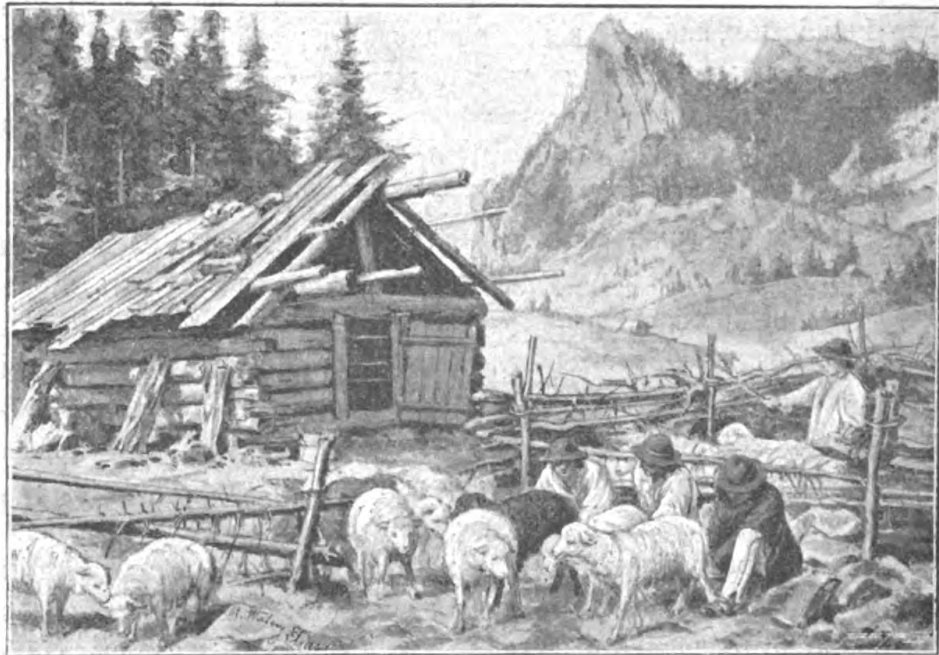
Я не довіряв мойому провідникови і казав вести себе дальше від осередка ген-ген під горбок. І там не ліпший лад! Так воно мабуть усюди, бо Ст. Віткевич пише про ті хати ось як: „По широких заступнях (сходах), уложених в каміня, входимо в великі, темні і брудні сїни. На право хата душна, горяча, пропахла гнилим маслом і перекислим молоком. Стїни обвішані образами... Всюди повно цебрів, бочівок і різнородних ґратів.“ А понизше, описуючи сусїдну хату, каже: „Його хата, його знаряди, його піч, його полиця, він сам (газда) — се купа сьмітя, решток, відпадків і трісок.“ А порівнюючи обох газдів каже Ст. Віткевич: „Тамтой скупар, що живе в засади як дїд, заєдно турбований страхом перед злодїями і злом, яке хоче від себе відвернути; сей другий — нуждар; те жите людське з цілим своїм нещастєм, брудом, смородом, трудом тут діаметралтно противне природї, виглядає немов паршивий, ковтуноватий, ранами обкинений, брудний кундис, що качає ся по перських килимах!“ (Na Przełęczy, стор. 70—71.)

Яке жите закопанських селян? Замкнені двома пасмами нагих гір, у кїтлинї, якої кліматичні обставини не дозволяють піднести і розвинути рільництво, займають ся головно випасом овець і худоби; а хоч гори їх скалисті, а в кїтлинах усюди повно ріняків, про те закуповують ґрунти, платять за морї тої лихоти 300 і більше злр. На лихїм полі засївають овес, пшеницю та садять бараболю. Рїдкий се дуже рїк, коли овес і пшениця дадуть зібрати ся; звичайно буває так, що коли овес піде сухий і весь до шони, то змержнуть бараболї (grule). Таке газдівство може істнувати тільки там, де люди через вісім місяців не знають, що з собою зробити, де праця була доси без вартости, де промислу нема ніякого, земля вбога, розкинені полонини в руках властителїв більших посїлостий. Супротив таких обставин живе Закопанець дуже нужденно, може як ніякий иньший селянин у нашїм краю; одинока його пожива — квасне молоко, вівсяні плячки і kuleska, кулеша з вівсяної муки. Від часу, від коли Закопане піднесло ся до значїня кліматичної стацїї, займає ся велика часть молодших людей провідництвом для туристів, які оплачують від 2—5 злр. за провідника, а над деякими то просто днуть ся, оплачуючи їх по 10 злр. на день!

Молодші та нездїбні на провідників а притїм такі, що мають свого коня, заробляють фірманкою, обвозячи гостей по ближших і дальших закутках Закопаного й околицї в довгих візках (fuřkach), накритих у цілій своїй довготї будкою з грубого, білого

полотна, яка хоронить від холоду та дощів, що тут перепадають майже день-у-день бодай хвилями, а часом безнастанно цілими тижнями, звичайно, як у горах.

Лиха гірська земля не дає Закопанцям можности вижити худобу, ані не настарчить потрібної на те трави на зиму; тим то мусять вони вживати всяку пашу, яка знаходить ся в горах, на полонинах, hale. Туди вибрав ся я на другий день, ген у пусте, безлюдне нутро Татр та по сімох годинах ходу опинивсь у шалашу під найвисшим верхом (wirsch) гори Бистої. Як раз було по-

Шалас.

лудне, на стоїщу повно житя, яке йде там через два—три літні місяці, коли пастухи стережуть овець, а газдині або дівчата випа-сають корови. Посеред скалистих гір живуть вони там заєдно в хмарах, січені майже заєдно дощем, часто й снігом, або биті градом. Їх мешканя (szalas, koliba), се низький, деревляний, діравий оструб, укритий іще більше діравим дахом. Нутро того шаласу поділене на дві половині: в першій, входовій горить за-єдно watra, а в куті коло дверей стоїть путина (pusina) на зливане і гледжене (glaguje) молока, і вузка лавка. Ось і вся

обстановка! Тут на голій землі сплять пастухи і їх ватаг (баса). В другій половині шатасу кілька путин з квасним молоком, а на поду *serki*, малі будзи з овечого сира, збиті в форму подовгастих барилок. Більш нічого, словом нічогосінько в шаласі! Біля нього кілька стаєн на корови і загорода на вівці зі стрункою (*straga*) до доеня. Се ціле стоїще татрянських пастухів!

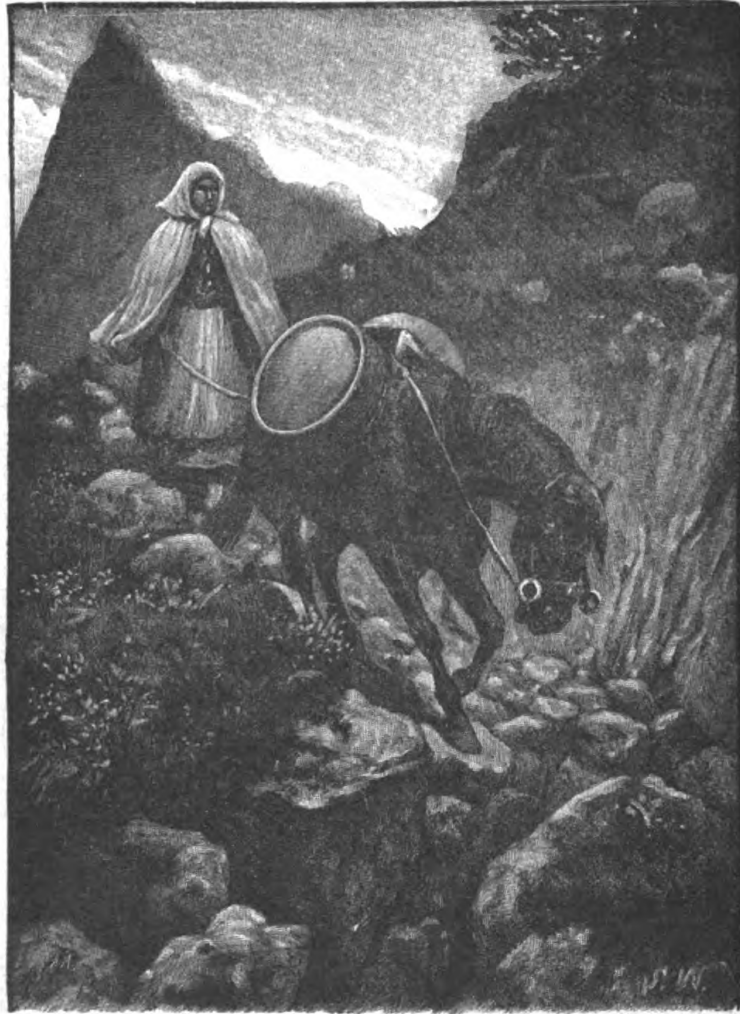
Яке-ж їх життя? Устрій і організація сягає певно давно минулих часів; вони переходять ся традиційно з цілою строгістю, апробованою звичаями. Ледви настане тепло й згинуть сніги по го-

Нутро шаласу.

рах, виганяють люди свої вівці на означену полонину, за яку оплачують власнителеви від штуки; той наймає вівчарів, які за свою працю мають прожиток до сходу, живлячись за весь час свого побуту на полонині виключно жентицею, та виробляючи згадані *serki* (в кождім 1 літра сира); їх продають по 30 крейц. від штуки і тим добуток ділять ся; власитель вівці має з того лиш те, що вівця напасла ся, піросла й набрала вовни. — Корови пасе собі кождий газда сам, як має їх 3—4, коли-ж меньше, то 2, 3 газди влучують свої корови разом і висилають з ними жінку або дівчину,

яка пасе, здоєє корови, пряче масло і квасне молоко, за яким від часу до часу приїжджають верхом властителі. Придбане масло продають властителі в місті, а молоко (квасне) зливають дома в великі путини, де воно стоїть для вжитку зимою й весною; через довге стоянє воно не лише кваснійше, як оцет, але до того просто-

Звіз молока.

смердить. Корови ночують у стайнях, а на поду стаєн, на голих дошках ті, що їх насуть. Житє тих вівчарів і дівчат, що пасуть корови, сто раз гірше, як наших гуцульських вівчарів, а про те вони дуже радо йдуть туди пересидівши цілу зиму безчинно в бруд-

них, вонючих хатах та висохши від лихої поживи і браку повітря. Не дивно, що самі рвуться з настанем теплих днів у ті безлюдні верхи, аби переганяючи худібку з ґруня (g r u ŋ) на ґрунь, відітхнути сьвіжим повітрєм, пожитись жентицею, від якої стають рум'яні, круглі, як вівці від пахучої трави! Не без того, щоб їх не наполохав часом m a r s n i k, медвідь, що дуже любуть m a r s i n e,¹⁾ мясо. Осади полонинські стоять у ненастанних зносінах в гірськими селами: домарі заходять сюди часто по молоко, масло, жентицю. До транспорту молока вживають плоских деревляних боклагів, баривочок, o b o n i e s k i, які накладають на коні і везуть набіл із гір до своїх хат.

Давнішими часами виходили Закопанці в ліси на зруб; від коли однак усьміхнув ся їм лекший заробок провідництва, фірманки, не йдуть уже радо в ліси, через те приневолені властители лісів спроваджувати собі иньших людей; сього року спроваджено Гуцулів, які виробили собі тут славу жвавих, пильних і недорогих робітників. Як раз у ту пору, недалеко (коло 3 год. ходу) коло згаданого шалашу робили в бутинах наші Гуцули. До них прямував я тим радше, що погода була на прочуд гарна і до вечера було досить часу, щоб забрести до них. Не довелось іще зайти на місце їх праці, коли я побачив цілу громадку людей, що сходила з верхів у низ, а в недовзі потім почув я нашу руську мову, що гомоніла щораз сильнійше. Я приспішив хід і за хвилю стрітив ся з Гуцулами. „Слава Богу!“ гукнув я до них. Немов на команду зупинили ся всі та несьміливо з диву, звідки тут узялась їх рідна мова, відповіли: „На віки слава!“ — „Що дієте? Ци дужі? А звідки? Знаю Ростоки, Вижицу“ і т. и. Слово по слові розговорились ми і я довідав ся, що їх якийсь фактор примантив сюди обіцяючи їм заробок до 3 кор. денно, а тут вишло таке, що вони заробляють ледви по 1 кор. на день, якої за мало їм навіть на виживок, бо літра молока коштує 10 кр., фунт солонини 60 кр., мука кукурудзяна в троє дорожша ніж у Гуцульщині і т. и. Все се приневолило їх покинути роботу та вертати до дому! От тобі на! І тут страйк! Балакаючи з ними я й не счув ся, як зачало зразу росити, а недовго потім почав лляти дощ без перерви і сїк мене й

¹⁾ У Гуцулів: маржина = худоба, в хорватським: mrs = мясо з опасової худоби, в чеським: mřina = стерво.

моїх товаришів через цілу дорогу до Закопаного, куди ми добились на ніч.

До „Морського Ока“ веде прегарний, сипаний краввий гостинець посеред природного парку так красивого, як можна лише собі представити. Різнородність кравців, що розкривають ся заєдно перед нашими очима, незрівнана. По 30 кілометрах такої дороги вїжджаємо над Морське Око, в той „шафір корони красот землі польської“; воно справді вирізняєть ся тою глибокою, бли-

Морське Око.

скучою барвою від усього свого окруження. Хвилями, коли воно супокійне, виглядає немов найгладше зеркало, в яким приглядають ся голубе небо та доколичні скали, турніє; скоро-ж зворушить його вітер, то викидає в глибини озера прозорі хвилі; коли-ж під вечір освітить його і загляне в нього сонце, полискує Морське Око немов срібною лускою! Сі три явища можна оглянути кожного дня, бо там зміняєть ся заєдно авра як і види гір.

Поверхня Морського Ока виносить 59 моргів (33 гектарів). Воно подовгасте, завдовжки близько 800 м. а завшир 470 м. Дно

його в середині 40—49 м. глибоке. Температура води $+8^{\circ}$ R. Береги його украшені смереками, жерепом і різнородними корчами. Довкола нього веде вигідна стожка, $\frac{3}{4}$ год. ходу, яку мусить доконче обійти той, хто хоче налюбувати ся що раз новими образами. Туристи їздять по озері тратвою, в якій може вміститись ледво 10 осіб.

Морське Око називається також „Рибним Озером“ а се тому, що воно одиноке озеро в Татрах (а їх там чимало), в якім живуть петруги та лососі. Се озеро творять води, що переливаються в горішнього озера „Чорний Став“, а надто в потоків, що спливають із stokів гір, оточуючих озеро. Вода Морського Ока, се просто дощівка, яка в часі погідного неба мінить ся барвами жовтавою, шмарагдово-зеленою і темно-гранатовою; коли-ж небо захмарить ся, стає сірою або чорною. Перед сходом сонця, здається, не видно озера, бо тоді стає воно одностайним, гладким зеркалом, у якім відбиваються довколишні гори та дерева та малять нас, немов би вони продовжувались геть у глиб землі.

Головною красою Морського Ока є його маєстатичне оточення. На полудне стирчать дикі, голі скали (turnie) „Менбушовське“ із шпилем „Мніх“, від заходу гори „Медзяне“ і „Опальоне“, а від сходу підносять ся на 200 м. висока природна гребля, перетята потоком, і закриває друге озеро „Чорний Став“, понад яким підносять ся гори „Риси“ і „Жабе“. На північ розстелюється підгальська долина.

До того „шафіру корони красот польської землі“ спішать заодно люди одні закопанськими візками, інші на колесах (роверах), а витреваліші пішо, маючи по дорозі і над Морським Оком гостинниці, в яких можна пожитись та переночувати. По кількох днях прегарної погоди оповились гори темрявою, а в закопанській кітлинні стала мене перешибати „дуявиця“, по тілу стало морозити; не було вигляду на погоду, заслотилося, бачу, на довго; се приневолило мене попрощати ся з Закопаням, тим осередком життя Підгальян!

Володимир Шухевич.

Із чужих літератур.

I. Данська література по році 1870.

Нарис Георга Брандеса.

Данська література виявляє в нинішній хвилі відрадний образ ріжнманітності, неодностайности й богатства. На всіх полях штуки й науки визначалися вже оригінальні таланти.

Під кінець шістдесятих років минулого століття запанував був застій і скупі тодішні плоди являють ся лише перегривками попередньої доби. Почин теперішньої літературної епохи датують звичайно від першого року сімдесятих літ, коли проявилися перші змагання до віднови духового життя.

Рішучий політичний перелом почався очевидно від нещасливої війни 1864 р. Її наслідком у внутрішнім житті було обмежене конституції і збільшене влади пануючої класи, знач. те, що на тодішні часи значило верховодство національно-ліберальної партії. Хоча вона розпоряджала свого часу визначними силами, по 1864 році її політичне значіння скінчилося а її образоване було застаріле. Вона хилилася до реакції і в році 1871 показала ся явно реакційною. В столиці ледви чи був хто здібний зрозуміти, як нерозумно ведено данську політику. Всю вину за упокорення і втрати, які потерпіла держава, складано на німецьку захланність. Всім здавалося, що причиною нещасливої війни було неетичне поведіння Європи.

Се була доба фраз. Усе ще держала ся забобонна віра, що північ, а власне Данія, се сім'я Європи, що Скандинавізм, се спасіння Данії, і в засліпленню нехтовано Німеччину. Війна 1866 р.

між Прусами й Австрією видавала ся борбою двох опришків за зрабовану добычу.

Для суспільних питань не було в Данії ні почутя ні зрозуміння. Про соціалізм знали лише стільки, що се стара, історична єресь, яку мав збивати професор державної економії і яка належить до минувшини та до заграниці.

Що-ж до відносин Данії з загралицею, то тут незнанє обставин було таке велике, як віде инде. Загальну віру находила легенда, що цісар Наполеон III — друг Данії і найсильнійший монарх Європи, правдивий імператор, віддасть Данії все, що втратила в 1864 р. Коли 1870 р. вібрали ся над Европою грізні хмари, всі дожидали, що вибе година заплати. „Fædrelandet“ нотував пильно, коли якій полуднево-ютляндській бабусі привиділи ся жовіри в червоних панталюнах. Се наближували ся спасителі. „Dagbladet“ написав по виповідженю війни: „Цезар Франції готує ся до скоку як тигр“.

Вже перед 1870 роком зроблено дещо в Данії для розповсюднення правдивійших і здоровійших поглядів. Ганс Брехер від кількох літ з університетської катедри поборював отверто основи правовіря, кладучи натиск на свободний гуманізм. Його виклади були надто тяжкі й далекі від дійсности, аби могли робити вражінє на ширші круги; за те сильнійше впливали на тих, що їх розуміли. Вислідками його науки покориствувано ся при нагоді пятилітнього завязатого спору за філзофію релігії професора Размуса Нільзена, що від 1865 до 1870 займав увагу всіх духово інтересованих. В тім спорі брали участь тодішні найвизначнійші речники в усіх таборів, такі як сам Размус Нільзен, єпископ Мартензен, Геєгард, Брехнер, Генрік Шарлінг, Клим Петерзен, Рудольф Шмідт, і з молодших Гаральд Гефдінг і Георг Брандес. Размус Нільзен доказував, що віра в обяву і новочасна наука можуть існувати спокійно в одній душі обік себе, бо задля своєї повної ріжнородности не можуть війти в жадну обопільну стичність. Натомісь звернув він пристрастні атаки, якими мислителі вісімнадцятого віку переслідували обявлену віру, проти теології, виливаючи на неї всю свою погорду, весь глум, виказуючи, що вона яко наука про віру є те саме, що круглий чотирикутник, є абсурд. Дехто виступав у обороні теології, иньші як речники нової філзофії Нільзена. Деякі врешті не видячи в теології достойного противника, лишали її на боці, аби за те по змозі вдарити на саму науку Нільзена.

Виповідати війну пануючій правовірності було тоді ще неможливо, але її приготовлювано, доказуючи в газетних статях та брошурах небагатьом людям здібним до думання, що традиційна релігія і вислідки науки ніяким способом не можуть погодити ся в одній сьвідомості.

Се звало ся боротьбою за віру і знанє. Вона вела ся в формі дебати над одною темною точкою філософії Размуса Нільзена, над так названим „питанєм про абсолютну неоднородність“. За сим параваном кладено иньші міни, що вибухли в 1871 році.

І ще в одному місці захитано пануючі упередженя. Стало се через доконаний у 1869 р. переклад важного твору Стюарта Міля про суспільне становище жінки. Він викликав такий страх, таке обуренє, що редактор часописі „Dagbladet“ не тільки не важив ся згадати про нього, але перекладчикови, довголітньому співробітникови часописі, заборонив згадувати в статях про жіночу справу, а навіть, сьміх сказати, старав ся перешкодити, аби брошуру не переслано йому до дому. Аж ось залунав по Європі грім французько-німецької війни. Яке безголове панувало у Франції при wypowiedженю війни, годен лише той вповні уявити собі, хто власними очима у Франції дивив ся на найважнійші події, чув у Парижі крики: „До Берліна! до Берліна!“ був сьвідком, як у Національнім театрі виголошувано а в опері співано дозволену нераз Марселезу і всі вставали з місць при звуках сеї пісні забороненої від вісімнадцятох літ. Чимало можна було навчити ся слухаючи фантазій про побіду, будши сьвідком розчарованя, зневіри, приготовань до оборони Парижа і слухаючи на провінції жалів розбитого і здеморалізованого війська на нездарність провідників.

Не будши в тодішніх часах у Данії я не можу очевидно як очевидець говорити про тамошній настрій, але з листів і часописий можу відтворити його. Як і слід було ждати, всі стремляли як найглубше голову в пісок. Аж прийшов час, коли се стало вже неможливим, коли рік 1871 отворив Данії очи на те, що стало ся в р. 1864. Аж тепер зрозуміли деякі, що край за малий, що числити на його відбудованє при чужій помочи годі і що глупа була дотеперішня політика, компромітувала нас перед сьвітом, бо-ж накази мобілізації були вже готові і перша побіда Французів була б довела до нашого випутаня в війну і до заглади нашої державної самостійности. Хоч таких тямущих не було багато, то все-ж таки.

серед поступової молодіжи набралось їх тепер з десяток, і сього була досить.

По війні настала в Парижі комуна. В Данії більша часть не розуміла її зовсім. Не добачувано в ній нічого більше, як доказ божевільства, як домашню війну на очах Прусаків. Одначе знайшовся дехто, як ось Габріель Зібберн, що зрозумів у ній величезний розмах енергії і суму розвиненої тут пристрасти. Заїмпонували вони декому в краю, де потульність була правилом і де в публичнім життю пристрасть не уносила нікого. Інші знов, як Гольгер Драхман, розуміли, що в сих подіях дримає чимало ідей будучности, соціалістичних, анархістичних, що отся революция, хоч і втоплена в крові, хто зна чи не віщує більше, як усі попередні. В сій доктрині про братерство народів, у її лютованю проти духовенства, в її змаганю до піднесеня простого люду, в її опорі проти держави яко держави чути було подих бунту, якого не зазнала Европа від 22 літ. І справді комуні треба завдячити, що Франція не вибрала королем графа Шамборда, але лишила ся республікою, коли тимчасом Німеччина зробила ся цісарством.

* * *

Ще в тім самім році показали ся в невеличкій Данії наслідки сьвітових подій. Люї Пію викликав новочасний робітничий рух і на університеті залунали нові оклики. Перший страйк викликав правдиву стеклість. Осьвічені люди бігали по місті голосячи, що мулярів, які забастували, удержують публичні дівчата. Власти виступили проти робітничого руху так брутально, що вітворили ся очи кождому, хто думав, що Данія, то мала затишна країна, де не чути про грубі насильства. Провідників, що відважили ся знехтувати просту поліційну заборону сумнівної правосильности, увязнено і поставлено перед судом. Між иньшим намагано ся при помочи нікчемної брошури, яку зладжено очевидно на замовленє і де вібрано самі собою зовсім не каригідні вислови одной робітничої часописі — доказати, що вони бажають скасувати королівство, релігію, подружє і т. п. і наштємпувавши вперед тих людей перед сьвітом як злочинців, засаджено їх на цілі роки в Фрідслезеліль. Професор Гоос виготовив умотивований протест проти засуду; але дивним случаем сей протест не дійшов до опублікованя, і ся обставина вийшла авторови в пізнійшій карієрі певне на користь.

Та духове житє хоч з початку стояло на одиницях і видавало ся слабим оказало ся відпорнійшим. Його годі було адусити, в нїм було подекуди більше розмаху. Коли соціялістичний рух змагав передовсім до зміни відносин власности, рух умовий звернув ся проти панованя авторітету на всіх домашніх полях, почав вести борбу проти всіх безкритично признаних сил у суспільности, в державі, в літературі і в штуці. А небезпека для верховодів була в тім, що вони, доси виключні арендатори образования, якого ні за що в сьвітї не хотїли допустити до сільських хлопоманів на селі ані до робітників у Нордерфельді, наткнули ся тут на рух, якому не могли відмовити високого інтелектуального цензу і який тепер навіть їх самих дотеперішніх верховодів трактував з гори, називав недоуками, що не додержали кроку європейському поступови і повторяли зади. Тут не було за що пакувати тих єретиків у Фрідселевіль, отже прийшло ся радити інакше. Отже не жалувано собі нічого. Пущено в рух усї проповідниці в краю. Всї солідні родини станули таборами. Вся правовірна література палила з гармат. З'організовано навіть при помочи одного перекиньчика нового напрямку спеціальну карикатурну пресу.

Ще кілька лїт пізнійше один політик правиці перепер відмову державної запомоги для Якобзена; один політик із лівиці промовляв проти сеї запомоги з оглядів моральности.

Один дуже здібний, тоді вже старий чоловік, директор школи професор Ровзінґ, що ціле житє надармо силкував ся відітхнути свободнійше, назвав тоді в розмові Данію безсумніву найправовірнійшим краєм усього сьвіта. Він бажав містити в часописи „Девятнадцятий вік“ анонімні статі проти ортодоксії, одначе редакція була приневолена звернути йому його статю, бо він ні за що в сьвітї не хотїв підписати ся. Натиск з гори був іще занадто сильний.

В академічних кругах ледви чи знайшов би був пять сьмільчаків, що поважились би признати ся прилюдно до вільнодумства. Лиш таким чином можна зрозуміти рейвах, який викликали мої відчити про „літературу емігрантів“.¹⁾ Простий факт, що молодий чоловік зважив ся з університетської катедри висловити свою віру „в право свободної думки і остаточну побіду вільного дослїду“, виріс до значіня події. Урядники приходили до „збаламученого“

¹⁾ Вони вийшли потім (первісно по німецьки!) як другий том праці „Die Hauptströmungen der europäischen Litteratur.“ *Рсд.*

питаючи, чи то правда, як виражались вони з виразом переполоху на лиці, „буцїм то він жалує, що Данці не атеїсти і що він бажає їх такими зробити? На такі закиди треба би щось відповісти“. Склеповий рознощик, що сказав: „Брандес одурів, він атейст“ (у двох складах, з акцентом на першій) виразив найдосаднійше загальний погляд.

Не вдалося верховодам знищити сей рух, так само як і змагання робітницького стану. Раз по разу виступали поети і письменники, спершу поодинокі, далі по 10—20 роках щораз то численнійше, віддані новому рухові; він захопив також артистів, перекопав поза границі; згодом його вплив розширився в Норвегії, а по якій десятилітї проявився і в Швеції.

Молодим людям, що дали почин сему рухові, не бракувало ані вільнодумства, ані енергії, ані доброї підготовки. Вони були високо освічені і виростили в національних традиціях. Та про те годі дошукувати ся за сим рухом якоїсь глибокої філософської ідеї. Серед молоді громади не було філософського гени, і як би навіть був знайшовся, то ґрунт для нього був дуже некорисний. Данія не видала досі ані одного мислителя, що промощував нові дороги; такий і не довго б у ній забавив. На данській землі був би Спіноза відпокутував смертю за свою науку, а Артур Шопенгауер не здужав би там видати свого чільного твору. Свого часу нещасного д-ра Дампе, що лиш просто висловив бажане конституційного правління, вислано на весь вік до Хрістіанзе. Який опір стрічали в Данії нові ідеї, свідчить факт, що того самого дня, коли помер Дарвін, величаний і шанований цілим світом, ректор Копенгаского університету в його аулі з трибуни протестував проти нього. Видається, немов би сміливі думки великих мислителів не годні проредити ся крізь тутешнє важке повітря.

На похвалу нового руху треба піднести його бездоганні відносини до церковної науки, яснє і свобіднє становище супроти традиційної моралі і певну сумлінність в усьому артистичному поведженю. Йому поталанило підняти Данію на полі штуки на рівень з рештою Європи, а декуди в тім або иньшій пункті навіть і випередити по троха деякі більші краї.

І коли би тепер хто сказав: що з того всього? Невже-ж варто над сим розпадати ся, що горстка молодіжи зворушила духове житє й літературу на отсїй, нам добре звисній невеличкій тарілочці, що викликала бурю в чарці води, яку називають Данією, —

то ледви чи хто з тодішніх діячів, які ще живуть доси, заперечив би йому. Бо мусів би се бути сьмішний тупоумець, аби тим вдоволив свою амбіцію.

Певно, незавидна доля того чоловіка, кому прийшло ся жертвувати все своє житє й свої сили на переворот у муравльську, Напруженє, якого се вимагає, для одиниці зовсім не менче, як для новатора серед великої нації й високої культури, але за те тріюмф в разі побіди дуже невеликий. Чи-ж не був би сьмішним той, хто би чванив ся, що викликав духове відродженє в Ліппе-Детмольді або змінив спосіб писаня в великім князівстві Бадені?

Та про те факт фактом, що в ту пору заволодів умами найліпших сильний подих свободи. Ось що писав про се Якобзен у своїм „Нільсі Ліне“: „Вони впивали ся новими ідеями, захоплювали ся силою новини й її ранньою загравою. Вони були „нові“, завзято нові, аж до пересади, може власне для того, що на дні їх душі ворушила ся якась дивна, несвідомо туга, яку годі було заглушити, якої не вдоволяло те нове, хоч як воно було велике, всемогуче та блискуче. Та дарма, в молодих душах був запал до штурмованя, була віра в сьвітло великих духових сьвіточів, була надія безмежна як море. Вітхненє уносило їх мов на орлиних крилах і серце їх розпирала тисячокротна відвага“.

Се сказано поетично, але не за бógато. Серед молодого покоління було не мало таких, що мали волю і знанє, що знали, чого бажають, і бажали того, що знали.

Богато течій перехрещувало ся в головах молодих людей. Коли розбила ся проба погодити обявлену віру й філософію, а їм відомі були вислідки новочасної біблійної критики, отже вони задумали розбити кайдани, якими офіційна ортодоксія скувала церков і суспільність. Коли верховодна каста показала ся невдiбною покористувати ся наукою сьвіжих сьвітових подій, вони захотіли зломати її ярмо. Коли соціально-революційний рух XIX віку не знайшов зрозуміння і викликав лише ненависть, вони хотіли вибороти йому належне право. Коли література була в руках людей, що являлись отавою пережитої доби, вони хотіли відновити її по змозі на данській землі, змести між старе дрантє всіх тих блідолицих ідеалістів, що не мали відваги глянути житю в очи, витворити новочасних поетів і дати їм за поетичну тему те житє, яким вони жили на землі.

Поволи виробила ся невеличка громада, що намагала ся спільними силами працювати над зміною теперішніх відносин. Між ними були молоді люди, яких імена не дійшли до прилюдної відомости, та все-ж таки се були незвичайні люди й щирі товариші. Були там знов иньші такі безталанні, що противники надуживали їх імен на те, щоб видуманими байками осьмішити весь рух. А вони як стій по кількох роках поперебігали до ворога. Перед їх наверненням однак розпущано ще про них усїлякі сплетні, як ось прим., що на зборах молодих реформаторів вони стояли при дверех і питали кожного, хто входив: „Вірите в Бога?“ Коли казав що вірить, то його завертали. В виданій ще торік просторій історії данської літератури І. П. Ганзена наведено ще сю нісенітницю як „оправдану“ анекдоту.

Які ріжнородні впливи зложили ся на вироблене першого тривкійшого ядра сеї армії, видко вже з ріжнородної духової культури тих, що виступили найперше. На Драхмана зробила величезне вражінє париська комуна і потягла його з собою. Він назвав себе соціялістом, не тому, що засвоїв собі яку небудь соціялістичну доктрину, лиш тому, що чув себе чоловіком праці і ненавидів панованє богачів. Едвард Брандес займав ся студіюванєм східних язиків, релігій та мігольогій, що виробили в нього духову незалежність і зробили його байдужним на історичні упередженя, що przypadково передають ся з батька на сина в якомусь закутку Європи. В літературі і штуці звертав він подібно як Драхман більше уваги на вірне відтворюванє дійсности, ніж се у нас водило ся доси. Є. П. Якобзен був спершу природознавцем; він був першим між молодшими в Данії, що мав духовим хрестним батьком Дарвіна. І власне від студій природи дійшов він також до відкинення всіх догм. Артистичне відновленє літератури лежало йому дуже на серці і він вложив у се найбільший вклад артистичної особистости. Шандорп займав ся романськими язиками і поклав на вагу своєї глибокої вражіня незопсованої італійської простодушности, вроджену французьку веселість та своє питоме почутє дійсности.

Згідним поступуванєм ся невеличка громада не визначала ся; занадто ріжнородні були таланти, занадто виразне супірництво. Коли дехто говорив про сю згоду як про яке заприсягле брацтво, то се сьмішна неправда. Страшенно трудно було удержати сю малу групу разом бодай кілька літ, а було багато таких, що підбурювали одного проти одного, особливо дразливійших проти „деспо-

тизму верховода“,¹⁾ хоча ніколи не було ясно, в чім лежав або міг лежати той деспотизм. Коли говорено, що їх держав разом натуралізм, то й се зовсім хибно. Драхман був ліриком, Якобсен настроєвим поетом і малярем настроїв. Аж при перших творах Шандорпа а по часті пані Скрам, що появили ся в р. 1876 і 1879, або в першій драмі Едварда Брандеса в р. 1881 можна було говорити про натуралізм. А тож від хвилі заснованя групи до першого виступу Якобзена в „Марією Груббе“ минуло вже пять років, стілько-ж до виступлення Шандорпа в „Fra Provinsen“ і десять до першої драми Едварда Брандеса!

Ще більша нісенітниця — клеймувати весь рух маркою „дебата над проблемами“. Вираз „подати проблем під дебат“, який противники руху сотки разів піднимали на глум, був ужитий його автором усього один одніський раз і більше ніколи, тай то зовсім не як правило для поезії. Так, як був ужитий, був він зовсім оправданий і значив просто, що тепер треба літературі дбати, аби писала про щось, аби основувала ся на ідеях, обробляла ідеї. Мав він впрочім глибший вплив на Генріка Ібзена і Бернштерна Бернзона, ніж безпосередно в Данії.

Час показав відтак, що основи, пскладені під нову літературу, не були стіснені вузкими доктринами. Без великої зміни напрямку розцвило данське письменство на всіх полях, видаючи найрізномордніші таланти. Прихильники доброї літератури давніх часів мають повне право хвалити собі визначні прикмети поезії в першій половині ХІХ-го віку. Одначе не годить ся забувати задля неї про ту велику силу талантів, що розвили ся буйно по 1870 і по групі, що перша виступила на літературне поле.

Деякі ровесники тої групи, як приміром П. Ф. Біст і Вільгельм Дінезен, виявили аж пізнійше свій оригінальний талант і аж пізнійше здобули успіх. Два такі великі таланти, як Герман Банг і Генрік Понттоппідан виявили відразу зовсім неоднаку, а навіть супротивлежну штуку оповіданя. Петро Хансен понаписував свої новочасні книжки, що знайшли численних читачів у цілій Европі. Віго Гольм малював звичаї і мову давніх часів; Карль Евальд розвив свій многосторонній, ліричний, гумористичний і журналістичний талант, Карль Лярсен дуже бистрий психологічний і язиковий дар обсерваційний; Софус Міхаеліс дійшов помалу до рівної

¹⁾ Читай — Брандеса. *Ред.*

плястичности і мальовничости в ліриці й оповіданю, Густав Від показав найбільшу силу в коміці, Емма Гад писала легкі комедії, а Ерна Юель-Ганзен поважні оповідання. Віго Стукенберґ, Софус Клявзен, Йоганнес Бргензен, що виступили майже в одній порі, розвили кожний свою оригінальну штуку пісень і настроїв. Едвард Бляумілер передавав гладкими віршами романтичні почуття; Нільс Мелер показав силу й розмах у віршах і в прозі. Л. Нільсен, Вальдемар Рердам, Людвіг Гольстайн, Аге Матізон-Ганзен ударили кожний про себе в нові струни, з більшим або меншим успіхом, а все оригінально.

Емар Христіансен, Густав Есман і Отто Бензон пробували не без успіху своїх сил на сцені. Остатній дав у своїх „Спортсменах“ новочасну комедію високої стійности. У Свена Лянге проявився своєрідний талант зарівно в романі, як і в драмі, у Йоганнеса В. Єнзена брутальна але незвичайно буйна і фантастична сила оповідання. Йоган Скіольдборґ малює життя халупників, Едвард Седерберґ визначився „вуличними піснями“. Між молодшими оповідачами віршом і прозою годить ся згадати Миліуса Еріхзена, Люіса Леві, Андерзена Нексе, Єппе Акера, Агнесу Генігзен, Якова Кнудзена, Фредеріка Поульзена, Карля Тальбіцера, Якова Ганзена. Ове Роде має легкий дотеп, а Гельге Роде своєрідну чутливість.

В тіснім звязку з красною літературою стоять далі її історики Вільгельм Андерзен, Вальдемар Ведель, Йоаль Левін, Ц. Е. Єнзен, історики штуки Карль Мадзен, Еміль Ганновер, Т. Бірфрайнд і найбільший данський журналіст сього віку Віго Герун. Навіть властиві історики, як Трельс Люнд, Ерслев, Фредеріція, навіть мислителі як Гефдінґ або Вількенс, а навіть молодші філольоґи як Кр. Ніроп або Отто Єсперзен, хоч стоять більше-менше далеко від літератури, ледви чи розвили би ся були без її впливу. В Данії отверте поле для талантів.

Переклав *І. П.*

Дещо про бандуристів та лірників.

(Реферат з демонстрацією кобзарів, читаний на засіданні етнографічної секції XII арх. з'їзду в Харкові.)

Майже у всіх народів, найпаче на європейському матерку, музиці звичайно надавали божественне походження: певно люди не дивлячись на низький ступінь культури почували, що музика — то нитчина, котра єднає чоловіка з невідомим красним миром, о стільки далеким від житевої прози й метушняви. Кажуть, ніби старі й діти говорять правду — і певно: людиність у дитинстві скавала велику істину, назвавши музику „мовою богів“. На жаль ми знаходимося саме тепер в стані, так сказати б, дорослих, змужнілих, і для більшости з нас музика є лише засобом *passer le temps*, і навіть люди, котрі віддають музиці всі свої сили, жите — дуже часто „не відають що творять“ у своєму фаху. Але можна сподіватися, що коли людяність постаріється і не інстинктивно, а шляхом знання дасть відповідне місце музиці у власному житті, тоді знов вона буде божественно-високим даром, достойним поклонення.

На жаль у нас на Україні не збереглося ні одного міту про божественне походження¹⁾ музики, але можна думати, що й нашому народови ся гадка не була зовсім чужою. Так напр. відомий кобзарь Остап Вересай казав про одного нечестивця козака з Сокиринців: „Раз я співаю, а він каже: „Та се все не од Бога сказано —

¹⁾ Ш. автор помиляється; в збірках нар. оповідань Драгоманова та Гринченка маємо вислови народної віри в те, що «співанки складають морські люди», а одна гуцульська пісня каже виразно: «Сам Сус Христос на престолі співанки складає» (Житє і Слово I, 140). I. Ф.

люди повидумували, а ви, дурні, слухаєте та ще й милостиню даєте!“ Як згадаю, так аж серце кипить — здаєть ся, убив би його. Од кого-ж, як не од Господа Суса Христа? Як то сказано — чого він сходив на землю? А то так сказано, що сходив він, щоб у царство небесне нас привлекти і од мук ослобонити.“ Такиим робом, як бачимо, в устах українського співця одною з місій Ісуса Христа на землі було одвертати нас від гріхів з допомогою поезії та музики.

Відповідно такому погляду на музику і співець, як людина особно обдарована від Бога, мав велику повагу до себе від сучасних людей. „Співець не від себе співає, се дав йому Зевес“ — говорить ся про співця в Одиссеї. І наші українські рапсоди навіть і тепер, не дивлячись на музикальну і моральну дегенерацію, зберегли й досі погляд на себе, як на людей повинних піддержувати етичне житє народу на деякій висині, вволючи иноді своїх слухачів у релігійно-моральну сферу своїми піснями про старовину. Так напр. Куліш каже, що на думку кобзаря Андрія Шута ремесство старця — спасенне діло, бо старець існує на те, щоб нагадувати людям про Бога та про добродійство. Остап Вересай лічив недостойним себе співати жартливих пісень, та навіть і тепер, вступаючи в кобзарську верству, молодий неофіт насамперед виучуєть ся молитвам та псалмам.

Генеалогічне дерево наших українських бандуристів дуже високе. Прямий їх попередник — се віщий Боян, „соловій стараго времени“, котрий, „творя пїснь старому Ярославу, храброму Мстиславу, красному Романови Святославличю“, спускав десять соколів на стадо лебедів і ростікав ся „сѣрым волком по земли, сизым орлом под облакы“. Високою і шановною була роля такого співця! Але відповідно тому, як виростав нарід і як зміняло ся його обличчє, мінив ся також і виразник народнього духа, боян: поперед жрець, волхв, возвіститель божественних велїнь, всесильно-мудрий керманич народа, покажчик життєвих шляхів або порадник царя; потім орган-виразитель народньої творчости і музи, рапсод героїчного епосу і распальний фермент при підійманю національної самосвідомости — він тільки тепер, в недавні часи виродив ся в сліпця-жебрака, що терпить голод і холод на битому шляху і більше надїєть ся на безшасний свій вигляд, ніж на згуки вбогого свого інструмента.

На превелику шкоду ми маємо надто мало відомостей про ранній період музикального життя нашого народу, але все-ж таки історія застає наших співців-рапсодів ще в тій епічній чистоті, коли вони дійсно були сміливими виразниками правди, співцями героїчних подій, котрі сповнювали натхненем народні маси. Те, що Шевирьов казав про Бояна: „Він добре знав своє поетичне призначенє, був співцем незалежним і вільно складав пісні в честь князів, не віддаючи свого натхнення ні на чю волю“ — все те можна цілком віднести до морального обличчя нашого старозацького бандуриста. Взагалі треба думати, що сей повний життя й національної самосвідомости період української історії дуже був придатним до всестороннього, а тому й музичного розвитку народу. Тоді кожний козак був бандуристом; збереглося безліч усяких малюнків Запорожців з кобзами в руках і з усілякими підписами, що тичаться бандури. Одна з них напр. говорить:

Струни мої золотії, заграйте мені зтиха,
Ачей козак-нетяжище позабуде лиха.

З сього можемо бачити, що інструмент сей був не тільки розривкою, засобом звеселення, а призначенє його було вищим: малювати глибокі душевні рухи, співати горе. Одна пісня напр. розповідає про Палія, що безвинно був засланим у Сибір. Він після молитви:

Прийшов до дому та й сїв у намісті,
На бандурці виграє: „Лихо в світі жити!
Той, душу заклавши, свиту, бач, гаптує,
А той по Сібіру мов у лузі дубує.¹⁾

Тут Палій усе своє горе віддає бандурі і робить се зараз же після молитви, що й подало повід Кулішу цілком справедливо затверджувати, що „бандура і пісня заступали раніше перше місце після возношення душі до Бога в молитві“. О скільки бандура, яко виразниця душевного стану, була дорогою козакови, видно ось з чого. В Харківській губ. в сл. Красний Кут жив колись старий козак Ригоренко; ще як був молодим, він купив бандуру у одного Запорожця, котрий продавав свій інструмент лише через надзвичайну потребу в грошах. І от розстаючи ся з своєю бан-

¹⁾ Ш. автор очевидно не знає доказів пок. Драгоманова на те, що ся пісня — пізний і зовсім неолоданий фальсіфікат! (Див. М. Драгоманов, Історичні пісні укр. народа, Женева 1885.)

дурою, котра служила козакови і до і після руйнування Січі, сей здоровий, дебелий Запорожець плаче як дитина промовляючи :

„Ти-ж була мою втіхою, ти-ж розважала мене в усякій пригоді. Багато людей вельможних, багато лицарства і всякого народу православного слухали твоїх пісень. Де ти не бувала, якої пригоди не дознала? Чи раз же ти мою голову і з шиньку визволяла? Чи раз же ти у заставі лежала та й ніде-ж ти не застряла! А тепер довелось мені з тобою розлучатись, за чотири карбовані рублі в чужії руки оддавати та й по вік-вішний тебе не видати!“ і т. д.

Зберегла ся навіть ціла поетична дума, котра бере своєю темою той-же самий момент розлучення з бандурою. В думі сій малюєть ся, як бандурист-воєнка сидить самотній на могилі :

Кінь біля його постріляний, порубаний,
 Ратище поламане,
 Піхва без шаблі булатної,
 У ладівниці ні однісенського набою.
 Тільки й восталась йому бандура подорожня,
 Та у глибокій кишені люлька-бурунька.

Тут має значіне те, що бандура називаєть ся „подорожною“, себто такою, котра не розстаєть з козаком ні в походах ні в боях. Далі в думі малюєть ся, як бандурист згадує про своїх братів-козаків; жаліє, що більше не зможе їм заграти на своїй бандурі; спокійно говорить, як його самого скоро мабуть з'їдять „вовки-сіроманці“, але коли згадує, що його кобза може „пропасти ні за собаку“ — вся душа його підіймаєть ся і він із сльозами взиває :

Кобзо-ж моя, дружино вірная!
 Бандуро моя мальованая!
 А де-ж міні тебе діти?
 А чи у чистому степу спалити,
 І попільць по вітру пустити?
 А чи на могилі положити,
 Нехай буйний вітерець пролітає,
 Струни твої зачіпає,
 Смутнесенько, жалібнесенько грає-виграває.

Се поетичний кінець та і взагалі вся дума релефно обмальовує, чим у дійстности була бандура для тодішнього співця.

Як я вже сказав вище, взагалі козацький період був дуже сприяючою епохою для пісенної творчости. Нарід жив усіма своїми

фібрами; радість і горе вперемішку тривожили кожду душу, не було спокою нервам, і творчі сили знаходили всілякі способи виявленя. І дійсно: в сей період було утворено величезне число різних пісень і дум; жінки поетично заговорили про свої почутя, козаки заспівали про війни та лицарство. Певно, що на такому, коли можна так висловити ся, тучному музикальному ґрунті вільно могли виростати чудовні овочі — народні поети-рапсоди, геніяльні бандуристи: от вони іменно й були творцями пісень та дум. Чи були вони сліпцями чи видющими, се питає, на мій погляд, не має значіння; має вагу лише те, що творець дум був кість від кісток козака, з ним ішов у поход, з ним ділив горе й радість. Майже кожен козак грав на бандурі, але певно, що повинні були з'явитись і спеціалісти бандурної гри, люди, котрі мали особний нахил до музики. Так се й було, і Скальковський має право казати, що „бандуристи були дійсними скальдами війська запороського, і майже кожен із старшин мав у себе хлопця торбанистого“. Навіть гайдамацтво, сей останній поки що вибух народньої волі, зберегло непорушною інституцію бандуристів, і в Кодні вкупі з зайдамаками були скарані в 1770 р. три професіональні бандуристи. Цікава історія одного з подібних гайдамацьких подорожніх музик; я не буду тут говорити про всі його пригоди, обмежу ся лише на те, що цікаво нам зараз.

Се козак Данило Бандурка. Він був доставленим у фортецю св. Єлисавети з Січі яко „запороський гайдамака“ в 1761 р., хоч уся його участь у повстаню була в тім, що він грав гайдамакам на бандурі, стеріг гайдамацькі харчі, носив сіно і т. н. Як вияснюєт ся з допроса, Данило Бандурка родив ся в Києві в 1738 р.; десяти років „отлучил ся“ від батька та матері і пристав до бандуриста Матвія Волошина, що жив у польському містечку Богуславлі. У Волошина Данило вчив ся рік і протягом сього року в'їздив у Польщу. Вернувши ся відтіль, він починає свою артистичну кар'єру тим, що поступає спеціально бандуристом до київського губернатора Леонтієва, у якого й пробуває три роки і лише „по измертвіи его“ кидаєт ся в кочове, перехоже житє.

Так біля 1754 р. він іде в Запороську Січ, де й пробуває шість років, „упражняєт ся при охотных козаках бандурною игрою“, за що одержував від козаків одєжу й гроші. В 1760 році його, яко бандуристого, підмовили пійти з гайдамаками, і він іде поперед у зимовник на р. Ингулі, а потім — куди закине вільная воленька.

І до самого свого арешту Бандурка їздить з гайдамаками, береже їх батовню, косить сіно, а найбільше — грає на бандурі; і при розділі здобичі гайдамаки не забувають свого співця: дають йому „польській зеленаго сукна притертый кунтуш и 2 рубля денег да бандуру“.

Ся звістка має велику ціну: з неї ясно видно, що у гайдамак була потреба мати у себе в валці походного бандуриста, і се був не сліпий жебрак, а видющий, цілком правоздатний козак корсунського куріня. Окрім того варто уваги, що він служить у київського губернатора Леонтівва спеціалістом бандуристом. Се була досить звичайна річ у ті часи і навіть ранійше: є звістка, що ще Петро I мав у себе при дворі простих козаків-бандурників, котрі співали свої думи й пісні на царських куртагах, а цариця Прасковія Івановна так і надто любила козацькі співи; мала також у себе в домі бандуристів і меценатка тодішня кн. Черкаська. А при Єлисаветі Петровні, себто в ті самі часи, коли жив і Бандурка, наші кобзарі були в особно великій шані: адже-ж сам граф Римської імперії Олексій Григорович Розумовський був колись простим придворним бандуристом. Правда, з повисненем він закинув свою бандуру, але будши сам чоловіком музикальним, багато впливав на сей бік життя двора, і при ньому в штаті цариці завжди рахувало ся де-кілька бандуристів і навіть бандурщиць.

Але от настав вік Катерини з його надзвичайною розкішю — і тихі бандуристи були викинуті з штата, як ні до чого непотрібний пережиток: згуки їх інструментів були занадто тихими й ніжними серед гучно-нахабних шумів двора. А потім прийшло руйнуване Січі, кріпацтво — і на весь нарід лягла важена московська рука... Всіх вона придавила, всім було тяжко від неї — не минув сей гніт і нашого кобзаря. Він поневолі перестав бути співцем козаків, бо їх не стало; тепер міг він співати лише про минуле, ще дороге кожній українській душі. Але йшли роки, слабкі перекази старовини один за одним зникали з пам'яті народа, жите вклададо ся в цілком иньші форми, і те, що цікавило нарід ранійше, згубило тепер для нього свою ціну. А відповідно тому мінив ся й бандуриста: одну за одною забував він славні думи, пристосовував ся як міг до нових умовин існування і — ось він тепер перед нами, сей сучасний кобзарь і лірник, теперішній носитель народнього пісенного багатства. Подивимо ся-ж, що він таке.

Всім він відомий, сей сучасний співець. Заходить він у двір, проскрипить щось на лірі або побринькає на бандурі, дадуть йому шматок хліба, і він, кланяючися та дякуючи, йде собі до другої хати... Здасть ся, от він тут і увесь — сліпець, жебрак і тільки; але се далеко не так, його зміст не вичерпуєть ся сією лише стороною. Насамперед треба сказати, що бандуристи не дивлячись на те, що козачество загинуло цілком і безповоротно, не дивлячись на зовсім відмінний від попереднього уклад життя, все-ж бережуть ще в своїй пам'яті деякі останки старовини — кожен з них знає де-кілька дум, а то й старокозацьких пісень. Так напр. кобзарі Харківської губ. знають три думи: „Про Олексія Поповича“, „Про вдову та трьох синів“ та ще иноді „Про трьох братів азовських“; чомусь іменно ці три думи зберегли ся в нашій губернії і їх знає майже кожен бандуристий. Окрім того у кожного з них є в репертуарі де-кілька так званих псалом, не кажучи вже про звичайні побутові, веселі й сатиричні пісні. Не маючи змоги владати ся в дрібну характеристику сучасного кобзаря з усіх боків, я обмежу ся тут лише на порівнянє репертуарного багатства кобзарів тих трьох губерній, музикальних репрезентантів я буду мати честь представити на вашу увагу в сей вечір. Се кобзарі Харківської, Полтавської і Чернігівської губерній.

Харківські кобзарі, як я тільки що згадував, знають три думи і лише де-котрі з них знають ще думу „Про брата та сестру“, позичену від своїх братів-кобзарів; дума-ж напр. „Про Хмельницького та Барабаша“, котру виконує на вечорі один з харківських бандуристів, вивчена ним уже „з книжки“. З так званих псалом харківські кобзарі знають звичайні, перелічувати котрі тут немає потреби; число їх мінить ся між 12—20, і лише деякі з присутніх, як напр. Павло Гащенко і Петро Дривченко знають — перший 42 псалми, а другий 44.¹⁾

¹⁾ Ось псалми, котрі знає Павло Гащенко:

1) Ісусе прелюбезной, 2) Що в мирі являєть ся, 3) Про правду, 4) Олексія Божого чоловіка, 5) Лазура, 6) Проспали ми, продрімали ми, 7) Душе моя прегрішная, 8) Ти создав мене, Творець, 9) З другом я вчора сидів, 10) Спить Сіон, 11) Гора Афон, 12) К Тобі, о Мати, 13) Споминяй ся, чоловіче, 14) Смотришь як нам смерги, 15) Коли б я знав, коли б я відав, 16) Плач Адама, 17) Сиротина, 18) Про сирітку, 19) Царю Христе, 20) Рід жидовської зазмущеної, 21) Боже, зри моє смиренне, 22) Ужасни ся, чоловіче, 23) Да

Крім того харківські кобзарі знають ще розповсюджені цілком по всій Україні пісні сатиричного змісту і багацько всіляких побутових, де яких можна віднести і всі ті, якими наділила їх культура „обрусеня“. До начисто музикального репертуара треба зарахувати танці, куди окрім широко-українських мотивів встиг увлізти і який-небудь „валець“, „полечка“, „марш“, а також дуже розповсюджена по всій Україні „камарицька“.

Репрезентантом кобзарів Полтавської губернії на цьому вечері являється відомий одвідачам петербурської кустарної вистави, а також читачам „Київської Старини“ бандурист Михайло Кравченко. Досить велика замітка про нього була поміщена про нього в V кн. „К. Ст.“ за сей рік, але пісенний матеріал, котрий має Кравченко, значно більший записаного д. Сластьоном. Так після теперішніх моїх розпитів виходить, що Кравченко знає сім дум: три відомі й харківським бандуристам, три „Невольницькі плачі“ (з котрих один під назвою „Про трьох самарських братів“ він має виконати на сьогоднішньому вечорі) і дуже цікаву думу „Про дівку-бранку“. Все се стало відомим йому з уст товаришів бандуристів, так що з певністю можна сказати, що Полтавська губернія береже в устах своїх кобзарів найбільше число історичних пісень. Число їх напевне перевищує сім, але в ділі викорінення їх з народньої пам'яті приймає надто велику участь сучасна поліція. Так напр. сей же самий Кравченко каже: „Я де-чого й більше знав, так ото як почали нас дуже прислідувати, так я і повикладав усе з голови — на що, думаю, воно тепер здало ся“.

прийде час, 24) Що уніло томний глас колоколов (штундицька), 25) З миром восплачемось, 26) Земля плачеть ся, ридає, 27) Покой благодати (Варварі), 28) Радуйте ся, люде, 29) Склоніте ся віки, 30) Весело окликнім, 31) Похвалимо Царя і Христа, 32) Пора тобі пробудити ся (штунд.), 33) Пробудись од сна, 34) Нині, нині я печален (штунд.), 35) Полний муки (штунд.), 36) Пресвітлий ангел, 37) Слава в вишніх Богу, дух мій радісно воспой, 38) Матер Божая святая, 39) О святійший отче (Миколаю), 40) Ушли мої літа, 41) Василю, 42) Про почаївську Божу Матір.

Кобзарь Петро Дривченко не знає де-яких із сих псалом, але за те знає ось які:

30) Плаче душа, ридає (про страшний суд), 31) Сидить Господь на небесах, 32) Ой хто, хто Миколая любить, 33) Радуй ся, Маріє, небесна царице, 34) О горе міні, грішнику, 35) Господи премилосердний, 36) Що по світу своєму, 37) Ієрусаліме, святи ся нині (великодня), 38) Істочник духовной (троїцька),

„Псалом“ Михайло Кравченко знає 21, а не 18, як те записав д. Сластьон¹⁾, і я ще певен, що дядько Михайло знає й ще декілька їх, бо дуже трудно проказати відразу все те, що без усякої системи здобувалося на протязі років. З пісень побутових і юмористичних Кравченко знає, окрім відомих харківським бандуристам, ще де-кілька інших, як напр. дві пісні про „сусідок“, „кужель“, „кумка“ і т. п. З танців йому теж відомі такі, як „Молдаванка“, „Вербунок“, „Сорока“ і інші, котрі цілком уже щезли з пам'яті кобзарів Харківської губернії, як найбільше зачепленої городською культурою.

Про кобзаря-ж Чернігівської губернії я хочу сказати трохи більше, бо се цілком новий тип бандуриста, що ще нарождається і має велику будучину. Се — Терентій Макарович Пархоменко, Чернігівської губернії, Сосницького пов. слободи Бурківка, чи як ся вимовляють чернігівці Bourkwūwka. Йому тридцять років; учився він у Андрія Гойденка, а той на свою чергу переймав кобзарську науку від якогось діда Данила; але в дум Терентій не вивчив ні однієї ні від свого вчителя, ані від товаришів. „Скільки то я їх горілкою попоїв, а нічого з того й не вийшло“, — каже він. А тим часом вивчить ся думам дуже хотіло ся Терентію: щось рідне говорило у нього в душі, і я ще не бачив бандуриста, котрий з таким захопленєм слухав би історичні думи та пісні, як сей Пархоменко. І пориване його до рідної старовини не зосталося даремним: зустрічаючи то одного то другого з українських інтелігентів, він прохав їх проказувати йому думи, купував книжки, пісенники і має у себе тепер грамотного поводитиря іменно для того,

39) Вознеси ся на небеса (Вознесенію), 40) Труби громогласно (Івану Богослову), 41) Стечіте ся вірних роди (Івану Предотечі), 42) Істиная Богу двоїця (Петру й Павлу), 43) Істочниче благодати (Лії пророку), 44) Горе міні грішнику суцу.

¹⁾ Ось вони: 1) Про Лазура, 2) Миколая (великого), 3) Миколая (малого), 4) До часного чоловіка, 5) Смотрись как нам смерти, 6) Сидить Господь на небесах, 7) Горе міні на сїм сьвітї жити, 8) Що в мірі являєть ся, 9) Михаїлу (Мир плаче возридає), 10) В славнім градї Іерусалимі, 11) Пустельник по пуцах трудив ся, 12) Про Ісуса (Древо, древо пресвятоє), 13) Ісусе прелюбезний, 14) Царю Христе Боже милий (постова), 15) Род жидівської засмущений (постова), 16) Войдуть літа з усього сьвіта, 17) Войшли, войшли мої літа, 18) Нема в сьвітї правди, 19) Когда б я знав, 20) Создав Бог Адама, 21) Земля плачеть ся до Бога.

щоб мати змогу учити ся думам і старим пісням. „Я таки що на з'їзд, то на з'їзд приїхав, а більше для того, щоб у вас де-чому повчити ся“, — говорив він мені. І тепер він знає дев'ять дум, багацько історичних пісень (одну з них, а іменно „про Морозенка“ він виконуватиме і на сьогоднішньому вечорі). Але беручи мотиви своїх пісень у інтелігенції, що вміє писати й друкувати, Терентій не йде осліп за нівельованою, всунутою в невідповідні лади мелодією, він надає їй власть і індивідуальність, знов вертає їй загублений у записі народній дух, так що в його устах пісня цілковито не має книжного вигляду. Таким робом на сьому бандуристу ми бачимо, що інтелігенція почала вже віддавати назад позичене народне багатство, і хоч не дуже добре вона ним пеклувала ся, але все-ж таки дещо зберегла. І дай Боже дядьку Терентію пізнати все, що він схоче — його діло має будучину.

„Псалом“ дядьку Терентій знає 25¹⁾; пісень побутових і комічних у нього не так багато, та до сього напряду пісень у нього, правду мовити, й нахилу немає. На бандурі Терентій грає чудово, і в свій час я попрошу звернути особну увагу на його гру. Річ у тім, що вмільсть грати на бандурі, як і все, має свою еволюцію, і на мій погляд спосіб гри, якою тримаєть ся Терентій, то найстаріший. Але перед тим, щоб говорити про гру на бандурі, я думаю, треба було б сказати де-кілька слів і про саму бандуру.

Найдревніших форм струнних музикальних інструментів було дві: се якась найпростіша геометрична фігура (квадрат чи трикутник) з струнами в середині і дошка з струнами натягнутими на шій. Перша форма — се древній біблійний Psalterion чи Psalterium; друга — первісні гуела у Россів, kantele у Фіннів, kannel у Естів, kankles у Литви, kuakles у Латишів — все се в дійсности назвища одного інструмента. Psalterium розвиваючи

¹⁾ Ось вони: 1) Ростужить ся тіло, расплачеть ся душа, 2) Сон Богородиці (про страждання Ісуса), 3) Плач, душе моя, всегда, 4) Весело окликнім, 5) Пятниця, 6) Род єврейський був удален, 7) Царю Христе, Боже мій, 8) Хрест на древі от распятый, 9) Григорія (великого), 10) Григорія (малого), 11) Лазура, 12) Миколая, 13) Ангели душу пробуждают, 14) Когда б я знав, 15) Що в мирі являеть ся, 16) Спамятай же, грішний чоловіче, 17) Про Аристархія царевича (заблудшого сина), 18) Петру й Павлу, 19) Расплачеть ся мать сира земля, 20) Сидить Господь на небеси, 21) Мати Діва, 22) Михайлу, 23) Ісусе мій прелобезний, 24) Ужасни ся чоловіче, 25) Про Почаївську Божу Матір.

ся, дав нам сучасну арфу, гусла-ж — дали всі теперішні струнно-ударні інструменти. Поперед се була просто дошка з струнами, далі дошка замінила ся довблянкою (нижча дека) і закрила ся дощечкою (верхня дека). Довблянка ся була обрізана в рівних рисах, потім з поглядів естетичних їй почали надавати деякої кривизни; почувавши потребу в довгих струнах, котрі змогли б давати голосний басовий акорд, приробили ручку — от і вийшов інструмент, що має назвисько бандури у Українців, біни у Індійців, баури у Татар і т. н., бо інструмент сей в різних формах і під різними йменнями досить широко росповсюджений.

Сучасна-ж бандура має ось який устрій. Се круглої, овальної або грушкатої форми довблянка (спідняк), зверху прибивається верхня дека (верхняк); ручка буває різної довжини й ширини — на 3 струни, на 4, на 5, 6 і т. д.; струни сі називають ся бунти; часто ручка робить ся пустою в середині „для легкості і для згуку“. Периферія бандури (брамка) має в собі кілочки для „приструнків“, число їх міняється від 6 до 30-ти. Прикріплюють ся сі струни до товстого заліза, що називається гріт, і через кобилку йдуть до кілочків. От і весь устрій сього примітивного але мелодійного народнього інструмента. Тепер скажу де-кілька слів про три способи гри на бандурі.

Найдревнішого способу, як я сказав вище, тримається кобзарь Чернігівської губ. Бандуру держить він поміждо колін перпендикулярно до власного тіла, ліва рука його бє виключно по бунтах, а вказуючий і середній палець правої стоять перпендикулярно до верхньої дека. Гарні перебори найбільше у веселих річах роблять ся ним беручи терцію і взад і вперед, себто і пучками (вперед) і пігтями (назад). Отакий спосіб держати бандуру і головно пальці й є найдревнішим; тримаючи ся його, не можна взяти повного акорду і викликати взагалі з бандури всього того, що в ній є.

Пізнійший спосіб — се той, якого держать ся харківські бандуристи та ще „зінківська навука“ Полтавської губ. — бандура держить ся не між колін, а на коліні і не стрімко що до корпусу, а рівнобіжно з ним; права рука теж не стрімко стоїть до бандури, а майже рівнолежно з нею, що й дає змогу взяти повний широкий акорд. Ліва рука не прикована виключно до бунтів, а вільно ходить по всіх струнах (великий палець лежить на обичайці), може брати і приструнки і бунти, може давати швидку гаму ввєрх і вза-

галі давати безліч штрихів аж до фляжолетів включно. Звичайно, не всі з отсих штрихів уживають ся бандуристами-слінцями, але тим не менше вони існують, і я дозволю собі сьогодні показати шановній громаді деякі з них при виконаню думи „Буря на Чорному морі“.

Полтавська губ. займає середнє становище між сими двома губерніями; сьогодні можна буде бачити, що полтавський бандурист держить свій інструмент уже на коліні, але в середньому косому стані що до корпусу; ліва рука у нього на бунтах, як у чернігівського бандуриста, права ж уже йде, як у харківських бандуристів. Таким робом на сих трьох репрезентантах народньої музики можна буде бачити деяку еволюцію гри на бандурі. Як на цікавий пережиток, в pendant можу сказати ще ось про яку деталь: полтавські і чернігівські бандуристи носять свої інструменти за спиною, себто так, як носили їх ще тоді, коли вільно грали коли хотіли і де хотіли, коли були народніми поважаними рапсодами, котрих за честь лічили закликати у хату. Харківські-ж кобзарі носять свої бандури при боці під полою, щоб краще укрити від дощу, коли доводить ся у всяку неgodу швандяти з двора у двір. І ще: полтавські, а найбільше чернігівські бандуристи люблять краще співати сольо, харківські-ж і люблять і вміють складати ансамблі.

Ведучи весь час балачку про кобзарів, я майже не згадував тут про лірників, себто про музик, що грають на так званих лірах. Ліра або реля — се дуже давній інструмент: ще на одній з мініятур, що прикрашають один славянський псалтир XIII чи XIV віка, намальований царственний псалмоспівець Давид, що грає на лірі. Звичайно, маляр, котрий писав мініятури, не уявляв собі тут Давида з древнім-єврейським інструментом, а він належить до тієї епохи, в яку писав ся сам псалтир. Маскович, бувши в 1600 році в Москві, згадує, що на гулянках у бояр грають на „рыльѣ“; тут же він описує й самий інструмент і його опис може також відносити ся й до сучасної нам ліри. В дивовижному оркестрі Петра Великого згадуєт ся „5 игра врыле“, і взагалі сей інструмент був дуже росповсюджений та й не тільки в Росії, а й по иньших сторонах: на одному з сучасних навіть видань пісень Беранже можна бачити вінетку, де змальований музика, що грає на інструменті, схожому на нашу ліру.

Взагалі-ж сей інструмент має ось який устрій: три струни натягнуті в акорд (найбільше мі, la, мі) і тремтять від безко-

нечного смика в формі коліщати. Одна з струн перебуває в деревляних клявішах і дає таким робом мелодію, дві-ж останні тягнуть увесь час одну нуту. Очевидно, що ніяких *crescendo* і *diminuendo* сей інструмент не припускає; фразувати доводить ся лише прискоренєм та задлянем темпа та хіба ще невеликим *staccato*. Репертуаром лірники нічим не відрізняють ся від кобзарів, а тому нічого особного про них сказати не можна.

Скажу ще де-кілька слів про вмиранє кобзарів. В широкій публиці має дуже велике розповсюдженє гадка, що Остап Вересай був останнім з українських бандуристів. Погляд сей наскривь неправдивий; кобзарі не вмирають, а коли й вмирають, то дуже-дуже повагом. Я не робив систематичних запитувань про живих бандуристів, а й то маю ось які цифри: в Харківському, Богодухівському і трохи в Артирському повітах живуть зараз 28 бандуристів і 37 лірників. Чернігівський бандурист сказав, що знає у себе в Сосницькому повіті і почасти в ближніх 6 кобзарів і 21 лірників. Полтавський бандурист показав, що знає у себе в Миргородському повіті і частиною в ближніх 9 кобзарів і 15 лірників, а такі цифри можуть казати про все, що хочете — тільки не про вмиранє.

Врешті-ж насьмілю ся підняти серйозне питанє про гоненя на кобзарів від містових і сільських властей.

Колись давно однією з головнійших турбот православного духовенства й уряду було „сугубое преслѣдованіє свѣцких срамотных пѣсен, гуденія, скаканія и плясанія“. Але в ті часи гонителі були певні, що коли „гусли начнут гуденіє всякое — тогда якоже дым отгонит пчелы, такоже отыдут и ангели божи от той смрадныя бесѣды и возрадуются бѣсы“. І навіть більше: певні були, що музика є однією з найголовнійших бід державних, бо „сего ради казньи приємлем от Бога всячьскыя и вахоженъе ратных“! Тому й не дивно, що при таких страхах уряд, ідучи по стежці показаній духовенством, „попирал до конца проклятое бѣсованіє“, і навіть „тишайший“ Олексій Михайлович видає драконівське повеліне „изымать окаянных скомрахов, бить батоги их нещадно“, а їх ні в чому неповинні „сурны, бубны и домры ломать без останку, хары жечь на огню без останку-ж“. Але тоді все отсе можна ще було зрозуміти....

Що-ж думать, коли й тепер, через стільки століть теж „изымаются“, тільки не „скомрахи окаянные“, а бідні українські сліпці-

бандуристи? Що-ж думать, коли й тепер „ломаються без остатку“ їх убогі інструменти? І се не риторична формула: два роки тому назад прийшов до мене один з бандуристів увесь у сльозах — що таке? Просте діло: його кобзу розбив об стовпець якийсь поліціянт, і безщасний сліпець згубив свій остатній заробіток. Ще 30 років тому назад шановний д. Русов на засіданю Юго-Зап. Отд. Имп. Русск. Геогр. Общ. казав, що не можна-ж не відрізняти сього сліпця від звичайного жебрака, але тоді на сі слова не звернули ніякої уваги. А про те се так ясно: жебрак і може робити та не хоче, а сліпець і хоче та не може. Кожен з них окрім гри на своїй бандурі стараєть ся навчитись хоч якому-небудь ремесству: один ве верьовки, другий плете корзини, третій вяже сіти. Кобзарь Михайло Кравченко напр. каже: „Як поповеш тих верьовок місяців зо два, так на пучках дванадцять шкур позлазить“. Один з присутніх тут бандуристів добре вмів дзвонити; то він трохи не плаче, згадуючи, як він тільки не встиг прийти завчасу, щоб зайняти посаду дзвонаря в одній з церков свого села. „Тепер там зрячий, — каже він, — але що-ж: зрячий і друге міг би собі що знайти“. Мабуть не хіть до волоцюжества примушує тепер його ходити з хати в хату, а та спільна всім нам потреба законности, якої ніхто не заперечить — се просто бажанє їсти. Але мабуть і ся проста необхідність є якимсь переступом у нас, бо от що каже один з кобзарів Опанас Барь: „Ех, що нам усюди буває від тих городових, урядників, станових то що! І струни тобі на бандурі порве, і бандуру гровить поламать, а посперечай ся — то й у боки наштотуха — не ходи та й годі. — „Де-ж я, ваше благородне, того хліба шматок візьму? адже-ж мені до дому його ніхто не принесе“. — „То й так, каже, здихай, а штоб не ходив, бо пілзя“.

І се не одиничні випадки, а на превеликий жаль хронічне явище, котре тягнеть ся от уже де-кілька десятків років. „Так од них і ховаємось, — каже Кравченко, — неначе ми, нехай Бог милує, злодії які-небудь або-що. Як зачуємо, що йде або їде, то так куди влучив, туди й упав, аби біда минула. І то-ж, скажіть, які часи настали: жиденята з катеринками ходять, то тим же й можна, хоч воно й на весь город скиглить, а тут же про Боже співаєш, людий од гріха одводиш — ні не можна“. Кравченко ще дивуєть ся, а ми так і дивувати ся вже перестали.

І о скільки сі гоненя з'являють ся загально-кобзарською бідою, видко з того, що вони зробили ся темою сучасної кобзарської

творчости. У мене є записаний невеличкий уривок з чогось схожого і на думу і на римовану прозу — ось про що розповідає сей продукт гірких роздумувань сучасного барда:

Як на славній Україні кобзарі-лірники проживають,
 А великі пани про їх нічого не знають,
 Як вони, бідолашні, страждають.
 Часто дуже вони плачуть і гірко ридають
 Через те, що грошей і хліба не мають.
 А чому-ж вони не мають?
 А тому вони не мають,
 Що куди не підуть — не дуже-то, бач, їх улюбляють
 Звідусюди проганяють,
 Усякої волі їх лишають.
 За великими панами та за здоровими головами
 Нема де кобзареві й прожити,
 Жінки й діток коржити.
 Та не так уже ті пани, як оті паненята.
 Чого вони тільки над нами не виробляють?
 І хто-ж їм такої волі надав,
 Що кожен з них з кобзаря скільки хотів назнуцав?
 Усюди нас бють, усюди нас лають,
 А стрінеш ся з начальником — в поліцію забирають.
 Іде собі кобзарик,
 Нічого лихого не думає, не гадає,
 А тут його на ріжку вже поліцейський дожидає,
 І зараз його, бідолаху, у поліцію забирає,
 По вулиці його пхає та штовхає,
 І кобзу йому, нещасному, на шматки розбиває.
 Що-ж він його у тюрму запихає,
 Коли він і так темний, сьвіту Божого не видає?
 Нащо його в ту тюрму садовити,
 Коли йому й без того тяжко в сьвітї жити?
 І що-ж їм, безщасним, робити?
 Найкраще, як панської милости просити.
 А пани-ж то на їх милости не мають,
 Їх прохання не приймають
 І геть з очей проганяють.
 Що-ж таки нам, бідним, почати?

Як би то отих великих панів ублагати!
 Що мн-ж темні-невидючі,
 Нікуди шляхів дороги не знаєм,
 Як до тих панів доступити,
 Щоб їх о своїм нещасті сповістити.
 Ой пани-ж ви, добродії!
 Добру ви ласку майте —
 І нам хоч маленької волі дайте.
 Щоб вільно могли ми ходити
 Шматка хліба просити.
 Бо що заграєм-заспіваєм
 З того тільки й пропитання маєм.
 А тоді ми будемо за вас Бога молити,
 Щоб дав вам Господь щасно в світі прожити.

Надзвичайно характерна відповідь кобзаря Михайла Кравченка, коли його спитали перед від'їздом до Петербурга: „А що, дядьку Михайло, коли-б і вам, як отому сказателю били Рябініну, довелося співати перед царем — щоб ви йому сказали?“ На се сліпець відповів: „Самому мені -- нічого не треба, а коли б Господь привів до того, то прохав би я пресвітного царя, щоб вільно нашій братії було ходити усюди“. До такої відповіді — коментарі зайві!...

Як з'ясувати собі сі утиски — не знаю, але думаю, що не кому иньшому, як іменно людям науки треба звернути на се увагу, бо від сих гонень терплять не лише самі бандуристи, а й наука. Заснують ся товариства для збирання етнографічних матеріалів, але що-ж вони будуть збирати, коли всі кобзарі „викиданимуть з голови“ своє пісенне багатство, як се зробив Михайло Кравченко, котрий викинув із своєї пам'яті де-кілька дум, не надіючися на поліпшене обставин і завчасно приговоривши себе, яко музиканта, до паглої смерті. А самі бандуристи? Адже-ж багатом із них доводить ся годувати не лише себе, а й свою родину — і тоді ота нащасна кобза або ліра з'являєть ся єдиною годувальницею багатьох ротів. Побиті самою природою, цілком поставлені в неможливість иньшими шляхами бороти ся з житєм — що почнуть вони, коли їх бандуру розібють об стовпець? Ми обурюємо ся, коли товстолобі поміщичі синочки стріляють, граючи ся, в хрест на козацькій могилі; ми ще більше обурюємо ся, коли за-

чуваємо, як темний нарід убиває якихсь гарних пташок, пишемо про се книжки, читаємо лекції — чому-ж тут ми ні до чого не беремо ся, коли те-ж саме робить ся над живими істотами? Чому-ж нашим безщасним українським кобзарям по тридцяти років доводить ся чекати якогось ученого засідання чи археологічного з'їзду, аби за них промовив хтось хоч одно нехитре слово?... А про те кобзарь — се та-ж добра птиця: годуючи ся сама вона робить добро й иньшим — і науці, даючи їй потрібні матеріали, і народови, навчаючи його добру в своїх думках і псальмах. Будемо-ж дбати про збережене на будучий час сих добрих, гарних співучих птиць! Перший початок у сьому був зроблений XII археологічним з'їздом: д. харківському поліцмайстрові було післано уклінне прохане — не гнати бандуристів хоч на той час, коли вони з'являють ся потрібними для сььогодняшнього вечора. Будемо надіяти ся, що XII археологічний з'їзд не залишить на тому сієї праці, а буде прохати того ж самого і в висших верствах. А таким робом кожний з присутних може допомогти нашим українським кобзарям своїм словом, а вони вже за вас „будуть Бога молити, щоб дав вам Господь щасно в сьвітї прожити“.

Гнат Хоткевич.

Наукові листки.

I. Сумніви про стійність космогонії Канта-Ляпляса.

Вільгельм Ферстер, професор астрономії і директор обсерваторії в Берліні, надрукував у „Mittheilungen der Vereinigung von Freunden der Astronomie und kosmischen Physik“ Berlin 1902, Heft 1, отсю інтересну статейку, яку подаємо в перекладі:

Нераз уже підносили деякі члени нашого товариства сумніви, чи гіпотезу про повстанє нашої сонічної системи, якої творцями вважаємо Канта та Ляпляса, можна й на дальше вважати вдоволяючим поясненєм космічних прояв, бо-ж поступенне пізнаванє доріг та рухів членів нашої планетарної системи насуває поважні сумніви що до її вірности.

При тім головно вказують на рух чотирох місяців Уранових, що зовсім відступає під положеня дороги та напруму руху в нашій планетарній системі, та ще більше на рішуче відклоненє руху місяця Нептунового, що бігає у противний бік довкола своєї центральної планети, зовсім навпаки загальному напрямови руху в нашій план. системі.¹⁾ Крімь сього вказують на рух внутрішнього місяця Марсового, що, здасть ся, не згоджує ся з основними заложеннями теорії Канта, бо час його обігу довкола центральної планети

---

¹⁾ Автор має тут на думці сей факт, що чотири місяці Урана та місяць Нептуна обігають довкола своїх планет від сходу на захід, коли тимчасом усі інші тіла нашої системи порушають ся від заходу на схід. На будуче вважати треба на різницю між »обігом« (Revolution) с. с. рухом одного тіла довкола другого, та »оборотом« (Rotation) с. с. рухом довкола власної осі.

в трое коротший, як час обороту самої планети.¹⁾ А врешті звертають увагу й на се, що між численними планетами між дорогою Марса та Юпітера не рідко трапляє ся, що положене та форма їх доріг значно збочує від переважного характеру иньших планетарних доріг, а особливо доріг усіх великих планет.

Тому-то думають, що задля тих виїмків та збочень повстане нашої планетарної системи, як думав Кант, через первісний рух оборотовий скупленої маси, обнимаючий усю систему, сильно захитане.

Тут маємо ту саму прояву, як у многих иньших випадках, де тривке та правдиве ядро гіпотези нарушають з одного боку надто тісний погляд, з другого боку надмірне узагальненє її змісту. Найбільша вина паде тут не на науку, але на ентузіастичний нахил, кувати в гіпотез в огні фантазії формальні догми або так звані всесвітні закони.

Початок та істоту Кантової космогонії найточнійше вяснить слідуєча мала табличка, в якій можна в округлих числах пізнати в головних нарисах згуду в положеню та формі доріг усіх великих планет, а власне кут нахилу площі кожної поодинокі дороги до певної середної площі, що йде через осередок сонця, та збочене середної еліптичної форми дороги кожної з тих планет від форми колеса при помочи т. зв. відосередности (Excentricität) себто відношеня, що заходить між віддаленєм середоточки відповідної дороги від сонця, а половиною великою осі відповідної еліпси.²⁾

	Нахил	Відосередність
Рівник сонця	5,0 ⁰	
Дорога Меркурія	5,4	0,206
„ Венери	1,4	0,007
„ Землі	2,0	0,017
„ Марса	1,1	0,093

¹⁾ Марс має два місяці; ближній із них обігає довкола Марса майже три рази на добу.

²⁾ Дороги всіх планет — еліпси, отже мають одну велику а одну малу вісь; в їх спільнім огниці знаходиться се сонце. Наколи поділимо віддаленє сонця від середини дороги через половину великої осі, дістанемо т. зв. відосередність; в колесі відосередність є зером. Усі ті еліпси нахилені до себе під певними кутами; тому-то для порівняня бере ся певну ідеальну середню площу, що йде через середину сонця.

Дорога Юпітера	1,8	0,048
„ Сатурна	1,4	0,056
„ Урана	1,2	0,046
„ Нептуна	1,6	0,009

Ся таблицка вказує, виявши Меркурія, якого дорога троха більше зближує ся до положеня сонічного рівника або до площі обороту сонця, згідні та невеликі нахили доріг планет до середної, ідеальної дороги, а разом так мале збоченє від форми колеса, що в сполученю зі згідним напрямом руху всіх планет заложене їх початку зі спільного оборотового руху видасть ся майже певним. Крім сего знаємо через столітні обсервації нахилів доріг та через теоретичні висновки з тих обсервацій, що ті нахили протягом тисячів літ мусять хитати ся через обопільні притягання планет між собою тут і там, так що згода їх положень в теперішнім часі не може бути більша, як та, що виступає в повисшій таблиці, хоч би навіть первісно й була виразнійша. Те саме тичить ся величини відосередностей.

Система головних планет представляє отже в дійсности великий, майже співосередний образ оборотовий так точний, як лиш се при стані справи дасть ся подумати. З того однак іще не виходить, щоб усі планетарні системи мусіли мати ту саму історію повстаня. Вираз „космогонія“ для того образу йде вже за далеко, як се часто діє ся при кождім узагальненю. Вже взаїмне положене рівника сонічного та дороги Меркурія веде від простого образу оборотового до троха скомплікованих уваг, що находять свій тяг та розширенє в дослідах системи Земля-Місяць та рухів у системах звїзд подвійних. Чим меньше віддалене якої планети від кольосального центрального тіла, тим ріжнороднійші впливи, під якими розвиває ся форма її дороги. Бо великість сил притягання викликає серед тих обставин не лиш рухи цілих планет, а також зміни відношень в їх формах та зміни розділу маси в межах їх форм. Рівночасно впливає також величаве близьке центральне тіло через дуже сильні ділання температур та иньших проміньовань на всі умови форми та руху планети.

Очевидно уформованє нашої планетарної системи довершилось розмірно дуже поєдинчо через те, що протягом оборотових рухів цілої системи все лиш зглядно невеликі маси відривали ся від центрального ядра; бо маса ніякої планети не доходить до $\frac{1}{1000}$ маси сонця. Се очевидно і се доказають нам звісні вже відносини ве-

личин у дорогах звiзд подвійних, що розвiй дорiг був би мусiв довершитись зовсiм не так, наколи-б замiсь одного величавого центрального тiла вийшли були з катастроф повстання двi бiльшi маси, не дуже рiжнi мiж собою, якi б опiсля зачали порушатись довкола спiльної середоточки тяжкостi.

Тiснiйша система Земля-Мiсяць — одинока в нашiй план. системi, де маса тiла центрального не перевищує вiдiрваної маси свого товариша так визначно, як сонце в порiвняю до мас планет i як се (винявши землю) дiє ся у тих планет нашої системи, що самi стались тiлом центральним для своїх мiсяцiв.

В системi Земля-Мiсяць, де маса тiла центрального не перевищує бiльше як 80 разiв масу свого товариша, рiзнять ся вiдносини руху дуже сильно вiд сего простого образу оборотового, що виступає в дорогах иньших головних планет; бо нахил площi дороги мiсяця до рiвника землi виносить середно $23\frac{1}{2}^{\circ}$ i може зростати перiодично аж до $28\frac{1}{2}^{\circ}$, а крiм сього пiд впливом iще дуже сильного при нашiм вiддаленю вiд сонця притягання сонячної маси мусiли очевидно в часi розвитку тiснiйшої системи Земля-Мiсяць зайти ще сильнiйшi змiни як тi, що дiйсно виступають в иньших системах мiсяцiв.

Наколи полишимо систему Землю-Мiсяць, то за те иньшi системи мiсяцiв у нашiм планетарнiм свiтi, кожда для себе i кожда супроти своєї центральної планети, представляють рiвно точнi та простi образи обороту, як цiла система планетарна в вiдношеню до свого центрального тiла, сонця; бо площi дорiг мiсяцiв Марса, мiсяцiв Юпiтера та мiсяцiв Сатурна сходять ся в площю рiвника своєї центральної планети ще бiльше, як площi дорiг планет в площю обороту сонця, та й приближене дороги до форми колеса взагалi у них iще точнiйше; попри се й напрям усiх рухiв у тих мiсяцiв згоджує ся без виську рiвно як i в системi планетарнiй з напрямом обороту iх тiла центрального.

Лише в найдальше вiддаленiм мiсяцi Сатурна бачимо троха сильнiйше збочене нахилу його дороги до рiвникової площi Сатурна.

Як стоить справа в Уранi та Нептунi вi згiднiстю положеня дорiг мiсяцiв з оборотовою площю центральної планети, сего взагалi не можемо ще сказати, бо руху оборотового обох тих планет до тепер iще не означено. В усякiм разi бачимо мiж дорогами чотирох мiсяцiв Урана майже повну згiднiсть положеня.

Майже у всіх системах місяців виступають однак значні збачення середнього положення їх доріг від середнього положення самих доріг планет, збачення, що у місяців Урана доходять до простого кута, а в місяці Нептуна йдуть так далеко, що він порушає ся довкола центральної планети в напрямі протилежнім до загального напрямку руху планет. Однак жадати від космогонічного образу оборотового нашої планетарної системи, аби площі оборотів планет конче згоджували ся з площами їх доріг, було б неоправданим жаданем; бо поодинокі планетарні маси, від коли стали самостійними, улягли протягом усяких змін у відриванню та формованню спеціальним побічним діланям, що вплинули на положення їх оборотової осі та площі. Рішучим для імовірності космогонічного значіння прояв оборотових остає лиш те, що опісля і при повстанню місяців і їх доріг оборотовий рух центральної планети був так само важний і так само можна його пізнати в положенню та формі доріг місяців, як при повстанню доріг планетарних мав значіння оборот тіла центрального.

Також і в системі місяців Марса дуже близька згідність положення доріг обох місяців з положенням Марсового рівника видаєть ся повним подтвержденням гіпотези, що ті місяці та їх дороги вийшли з оборотового руху центральної планети, при чім сильний нахил до середньої площі дороги цілої планетарної системи, нахил спільний рівникови Марса та дорогам обох його місяців, не дає причин до якихсь поважних закидів.

Одначе факт, що час обігу внутрішнього місяця Марсового виносить ледво одну третину часу обороту самої планети, видаєть ся на перший погляд вповні незгідним з гіпотезою, що повстане сего місяця та його дороги вийшло з обороту центральної планети.

Побачимо одначе, як прозоро та ясно толкує ся сей факт після космогонічних розслідувань Джорджа Дарвіна.

Як звісно, по думці Джорджа Дарвіна (Cambridge) дуже імовірна річ, що між внутрішніми планетами також Марс і Земля дізнають дуже значних припізнень у своїх оборотах через ділане сонця, що творить приплив і відплив моря, хоча ті припізнення дають ся докладно розпізнати лише протягом соток тисячів або мільйонів літ; та дуже імовірно, що час обороту обох тих планет у самих початках їх уформовання виносив лиш пару годин. В системі Земля-Місяць відбув ся перебіг цілого сего розвитку в дійсності інакше, як у Марса, а то тому, що маса місяця, який ко-

лись відірвав ся від Землі, виносила значну часть маси Землі, а через се сам той місяць мав на Землю великий вплив через приплив та відплив моря, через що збільшило ся припізнене обороту Землі. Однак рівночасно й відповідні зміни в вигляді плинної тоді земної поверхні впливали з свого боку на місяць і викликали розширене його дороги, а через відповідне звільнене його скорости вийшло се, що час обігу місяця швидко став далеко більший, як час обороту Землі. Те ділане на місяць є вислідом спізнена, якого дізнає приплив на наших океанах в порівнаню з часом переходу місяця через полуденник.¹⁾

Такого протиділаня не було в системі місяців Марсових, бо маси обох тих місяців виносять лиш дуже малу частинку маси центральної планети і викликають на Марсі лиш дуже мінімальний приплив і відплив, а через се не могли вони дізнати такого діланя, як місяць земний, в виді розширення доріг та відповідного збільшеня часу обігу. Внутрішній місяць Марса задержав тому, здасть ся, час обороту центральної планети, при яким із неї вийшов, у своїм власнім часі обігу, а тимчасом планета сама збільшила через гальмуючі діланя притягання сонця, що викликувало творене припливу, час свого обороту звільна аж до теперішнього стану близько 25 годин.

А що дальший Марсів місяць, який повстав імовірно вперед, дістав від самого початку більший час обігу, як був час обороту центральної планети в часі повстаня сего місяця, се не потребує окремого поясненя, бо се взагалі ясне, що при сейчасовім збільшеню відступу відірваної маси час її обігу буде далеко більший, як час обороту, з якого сей обіг повстав.

Що відступ планети від сонця такий важний для степеня звільненя її обороту через ділане сонця, що викликає приплив, виходить не лише з теорії, яка в тій справі не підлягає сумнівови, але стверджує ся й тим фактом, що в дійсности ті більше відда-

¹⁾ Як звісно, приплив та відплив моря, се наслідок притягання великих водних мас через місяць; в місцевости, де місяць переходить через полуденник (з малим спізненем з причини безвладности води) повстає приплив, так само по противній стороні землі (отже о 180° віддаленя); рівночасно в місцевостях, віддалених о 40° , повстає відплив. В кожній хвилі на землі є отже два відпливи та два припливи, а що оборот землі довкола осі триває 24 годин, з того слідус, що відплив (та приплив) повтаряє ся в кожній місцевости що 6 годин.

лені від сонця планети, яких час обороту знаємо, а власне Юпітер та Сатурн, мимо величини, що незвичайно перевищає Марса та Землю, мають далеко коротший час обороту, як дві ostatні, далеко ближші до сонця планети. Час обороту Юпітера та Сатурна виносить, як звисно, не цілих 10 годин, відступ Юпітера від сонця троха більше як 5, Сатурна троха більше як 9 віддалень сонічних,¹⁾ наколи Марс віддалений троха більше як $1\frac{1}{2}$, сонічних віддалень має тепер час обороту майже 25 годин, а Земля в відступі одного віддалення сонічного має тепер час обороту 24 години. Очевидно в тих більших віддаленнях Юпітера та Сатурна від сонця вище згадане гальмуюче діланє могло мати лише мінімальний вплив.

Тепер приймає ся як річ імовірну, що в найближшій до сонця планеті Меркурії се гальмуюче діланє сонця мало навіть такий самий вплив, як аналогічний гальмуючий вплив землі на місяць з огляду на час його обороту, а власне, що в Меркурії, подібно як у нашій місяці наступила майже згода між часом обороту а обігу через те поступенне спивюванє, так що він до сонця стало звертає одну і ту саму сторону, так як місяць до нас.²⁾

На основі всіх тих спостережень та розслідів можна навіть твердити, що сей стан річи в системі місяця Марса піднесений як дуже важний закид против космогонічної оборотової теорії, дуже добре без ніякого натяганя входить у цілу, відповідно обмежену систему сеї космогонічної гіпотези.

Вкінці лишаєть ся ще розібрати ті особливі причини для поясненя великих збочень, що виступають в положеню доріг і їх відосередностей у численних планет, що кружать між дорогою Марса й Юпітера (т. зв. планетоїд).

Космогонічний процес, з якого вийшла в прогалині між часом повстаня дороги Юпітера а Марса та велика громада меньших тіл небесних, мав імовірно свої причини в таких особливих станах поверхневих верстов обертаючого ся ядра планетарної системи, що через них стало можливим відірванє меньших мас на найріжнійших місцях тих поверхневих верстов. Вже через се мусіла наступити більша ріжнородність в положеню та формі доріг тих мень-

¹⁾ Віддаленє сонічне т. е. віддаленє землі від сонця (міра астрономічна).

²⁾ Час обороту Місяця довкола осі рівняє ся часови одного його обігу довкола Землі; тому-то він стало до нас звертає лиш одну сторону, а другої ніколи не бачимо.

ших мас. Та опісля ділали в дальшій перебігу розвитку тих доріг дві головні групи причин, що при дорогах ипших планет або зовсім не брали участі, або не в тій мірі; а то 1) сильне ділає притягання, яке виконувала величезна маса Юпітера на ті найблизші до нього части планетарної системи, і 2) обопільні ділає, що дуже добре могли виступити в тім сьвітї соток, а може тисячів малих небесних тіл у розмірно невеликому просторі, і то може в меньшій мірі в виді обопільного притягання, а більше через стрічі серед такої товпи маленьких мас (удар); до того що раз виразнійші аналогії дає система Сатурнових перстенів. Що ті поверхні перстенів складають ся з громад численних малих тіл небесних, які порушують ся довкола свого центрального тіла серед аналогічних обставин, як малі планети довкола сонця, се нині загально прийнято.¹⁾ В новійших часах пізнали ми дороги таких малих планет, які зовсім аномальним способом що до форми та положеня виступили з поміж границь громади ипших планет, і то по всякій імовірности під впливом стрічі з ипшими.²⁾

Отсі уваги може причинять ся бодай троха до того, щоб спонукати многих троха горячійших прихильників правди до спокійнішого осуджуваня астрономічних гіпотез.

Переклав *Др. В. Левицький.*

II. Найдавніша законодатна книжка на сьвітї.

Розкопи розпочаті французьким правительством у Персії, головно на місці давного королівського замку в Сузі, видали вже немало гарних добутків. Знайдено не лише написи елямїтських володарів, але й цілий ряд вавилонських старинностей, що як трофеї були забрані елямїтськими завойовниками до своєї столиці. Найважнійшим того рода відкритєм є діоритовий брус, високий на 2·25 м., якого горішна часть містить образове представленє короля Гаммурабі перед богом сонця на троні, а долішня часть містить не більше й не меньше, як найстаршу звісну нам законодатну

¹⁾ Таку теорію поставив Maxwell.

²⁾ Автор має на думці недавно відкриту планету Ерос, якої дорога перебігає в части між Землею а Марсом, в части між Марсом а Юпітером.

книгу.¹⁾ Король Гаммурабі (панував на 2300 літ перед Хр.), якого імя згадуєть ся в сьв. Письмі в формі Амрафель, не лише злучив політично Вавилонію, що перед тим була роздроблена на різні малі князівства, але за свого 55-літнього панованя попирав літературу, що дійшла тоді до найбільшого розцьвіту,²⁾ і надав також, як бачимо, своїм підданим закони, які виявляють глибокі соціяльні погляди. Право було вже й перед ним високо розвинене, як се виказує велике число приватних контрактів, але згаданому володареві належить ся в кождім разі першому заслуга, що скодіфікував усі ті приписи. Уривки пізнійших відписів знайдені в бібліотеці асирійського короля Ассурбаніпаля (650 пер. Хр.), показують, що сей збірник був іще довго по смерті законодавця звисний коли не в практичнім ужитку, то як літературний пам'ятник. Малі фрагменти відписів іще з пізнійших часів знаходять ся в берлінськім музею.

По вступі, де король подає перегляд найголовнійших міст свої держави зі сьвятинями й богами, сліднують властиві закони, в цілости 300 параграфів, а кождий із них зачинає ся словом „коли“. Нема там, що правда, обдуманого поділу матеріялу на категорії; перехід з одного правного круга до другого часто випадковий, але зміст приписів, поминувши ті малі недостачі, такий богатий, що має дуже велике значіне не лише з правничого, а особливо із правничо-карного, але і з культурно-історичного погляду.

Судові розправи відбували ся перед судейським збором, на котрого чолі був президент. Средствами до відпертя закидів злочину були зізнання сьвідків і письмеппі документи. Як часто ними послуговували ся, показує слідующий припис: „Коли хто купить без сьвідків і документів від вільного чоловіка або від невільника срібло, золото, невільника, невільницю, бугая, вівцю, осла або що будь, або коли прийняв се як депозит, того уважати зlodієм і вбити.“ Хто не мав тих законних средств, був безправний. Цікаве й се, що в кількох рідких случаях лучив ся з тим божий суд: обвинувачений мусів кидати ся в ріку; коли „ріка пірвала його“, він був винний,

¹⁾ Délégation en Perse. Memoires publiés sous la direction de M. J. de Morgan, délégué général. Tome IV. Textes élamitessemitiques... par V. Scheil O. P. Professeur a l' école pratique de hautes études. Paris 1902.

²⁾ Тоді мабуть була уложена велика вавилонська національна епопея, т. зв. книга Індубона.

коли пірнув і вплив неўшкоджений, ставав ся невинним. Тим способом пробували вияснити обвиненя що до чарів або що до невірности жінок, не зловлених *in flagranti*.

Кара була остра, але загалом справедлива. Кара смерти грозила прим. за чари, за кривоприсягу в грошевих справах, за обкрадене храма або королівського скарбу або за розбишацтво. Коли хто поміг утекти невільникowi, або ще й прийняв його до себе, або коли урядник не полагоджував сам своїх занять, але устанавляв заступника, тоді сей проступок потигав за собою також кару смерти. Особливі роди кари смерти були: смерть через спаленє, через утопленє і через настромленє на паль. В огонь кидано прим. такого, хто підчас пожежі допустив ся крадіжі при гашеню. Шинки і пиварні мали вже в тодішніх часах недобру славу. Ми вже давнійше знали, що ходити по шинках було там чимсь соромним. Тут бачимо тепер, що такі доми вдержували по найбільшій часті женщины і що їх уважано за гніздо всіляких заговорів. Коли шинкарка не видала своїх товаришів, то грозила їй смерть. Одній жриці заборонено навіть під карою огневої смерти ходити до таких корчем. Смерть через утопленє грозила м. и. за чужолоство, „хиба — додає дальше закон — що муж подарує своїй жінці жите, а король подарує жите своему слуві.“ „Коли однак жінка якого мужа з любови до иншого чоловіка каже вбити свого мужа, тоді таку жінку чекає смерть на пали.“ За менші проступки замість кари смерти було відтинанє членів тіла, причім старано ся відтяти власне ту часть тіла, що прогрішила ся. Прибраному синові коханка або дівки мав бути відтятий язик, коли сей син закидав своїм прибраним родичам, що вони не його родичі. Синові, що побиває свого батька, відтинано руку.

Ще меншою карою було напятнованє злочинця через наризуванє лица. Тим способом карано такого, „що очернює мужню жінку не можучи доказати їй нічого злого“.

Взагалі в Вавилоїї панує засада, звісна нам також із Біблії: око за око, зуб за зуб. Законник Гаммурабі каже: „Коли хто вибе око вільному чоловікови, то треба й йому вибити око. Коли хто ушкодить якийсь член тіла чоловікови, то треба й йому той сам член ушкодити.“ Але сей закон відносив ся лишень до вільних людей, або до людей одного стану. Коли потерпів шкоду визволенець або невільник, то можна кару сплатити грішми. Навпаки, коли підданий побив висшого чоловіка, то діставав публично 50 ба-

тогів, а невільників відтинано навіть в тім випадку вуха. Та за-сада відплати посуває ся так далеко, що лікар дістає платню за операцію лише в разі її успіха. Коли пацієнт умре, то лікарєви відтинано руки в разі коли недужий був вільним чоловіком, а за помершого невільника мусів він купити иньшого. Також убивано будівничого, коли вибудував дім так лихо, що сей завалив ся на властителя і вбив його. Ба, анальоґія йшла ще дальше: коли погіб син властителя дому при нещастю, спричиненім через будівничого, то мусів також згинуть син будівничого.

Чи в тих часах істнувала вже вязниця, сего наш законник не подає. Деякі иньші свідощтва промовляють за тим, але вязниця як средство кари не могла мати великого значіння. Так отже лишали ся два головні средства відплати: утрата свободи і грошеві кари. Коли муж не міг сплатити довгів зятягнених підчас свого подружжя, тоді продавано його жінку й дїтий у неволю, але по трьох літах кінчить ся їх неволя і вони знов свободні. Одначе невольники віддані за сплату довгу не вертають уже до першого папа, з виньком наложниці, яка мала з паном діти. Вона мусіла бути звершена свому властителеви, коли сей сплатив свої довги. А в тім і невільники ставали ся вільними зі смертю свого пана.

Грошеві кари або мають приписаний вимір, або стосують ся відповідно до предмету спору. Коли хто запевняє, що хтось иньший винен йому, а се покажет ся брехнею, мусить заплатити третю часть міни (120 гульд.). На побите між вільними особами наложено високу кару одної міни (коло 360 гульд.). А коли суддя зміняє свій засуд, тоді мусить заплатити дванацятькратну вартість спірного предмету. Хто вкрав предмет щоденного вжитку або худобину, мусів заплатити трицятькратну її вартість, коли се була власність церковна або королївська, в иньшій разі лише десятькратну.

Цікаво, як Гаммурабі дбав про публичне безпеченство в своїм краю. Розбійника, як ми висше бачили, убивано. Коли його не можна було відшукати, тоді за шкоду відповідала та громада, в котрої області сповнено злочин; вона мусіла заплатити ще крім того суму одної міни (360 г.), коли там убито чоловіка. Так мусіла кожда громада в власного інтересу дбати про безпеку в своїх границях. Крім сих кар є ще згадка про повбавленє уряду, видаленє з міста, або в батьківського дому. Тілесна кара батогами приходить лише раз.

Хоч і як цікаві приписи приватно-правні, то тут поминаємо їх тим більше, що на цьому полі ми до певної міри мали досить відомостей із старовавилонських контрактів. Тут хтів би я лише завважити, яке світло кидають ось ті параграфи на обичаєві погляди народу: „Коли хто живе зі своєю дочкою, має бути вигнаний з міста.“ „Коли хтось вишукав для свого сина молоду жінку і його син жив з нею, а він потім спочивав на її лоні, то треба її зловити, звязати разом з тестем і кинути їх у воду.“ „Коли хто по смерті свого батька спочиває на лоні своєї матери, то треба їх обох спалити.“ Тут у-перше пізнаємо троха докладніше інституцію жриць та храмових прислужниць, про яких деякі скупі відомости передали нам клясичні письменники; з законника Гаммурабі можна виробити собі добрий погляд на сей соціальний устрій. Кінець законника містить дуже докладну тарифу, якою означено ціни всяких можливих послуг. Довшою молитвою до найвизначніших богів завершено отсе цінне діло.

Як бачимо, Гаммурабі взяв ся до діла дуже основно. Добро підданих лежало йому так на серці, що він, як знаємо з його власних листів, дуже часто велів подавати собі справозданя з процесів і позволяв кожному відкликувати ся до нього самого. І сей законник перенятий наскрізь його духом і позволяє нам вглянути в серце й розум сього незвичайного володаря з перед 4000 літ.

Бруно Майснер.

III. Новини історичної літератури.

I. *Der alte Orient*. Се популярне видавництво (річно чотири зошити по 60 феників, річна пренумерата 2 марки), де найперші фахові вчені в приступних монографіях подають ширшій публиці результати найновіших дослідів про розвій і культуру давнього Сходу, головню Асирії, Вавилону й Єгипту. В остатніх роках відкопують Німці Вавилон і сьвятиню єгипетського короля Невосер-ре з V. династії (коло Абусіра), Французи Сузу, Англічани палату Міноса на Креті і гріб найдавнішого звісного доси короля єгипетського (з I. династії) Менеса I. в горішнім Єгипті коло Абиду, — а результати тих розкопів такі несподівані і такі величезні, що перевернули до гори ногами майже все, що до недавна писано в підручниках про друге й третє тисячоліть перед Христом. Овид історичний сягає нині вже зовсім певно аж у четверте тися-

чоліть перед Христом. Єгипетський Менес I. припадає на час коло 3200 перед Хр. А менше більше так само старий і вавилонський Саргон I. Та й палата Міноса на Креті (десь з половини другого тисячоліття перед Хр.) представляє так високий і вирафінуваний уже ступінь (микенської) культури, що перед нею треба прийняти вже дуже довгий час розвою. І для кожного Русина Вавилон, Єгипет і Ниніва добрі знайомі ще від дитинства. Може дехто схоче дещо більше про них довідати ся, як не з історично-наукового або фільовофічно-життєвого інтересу, то бодай з цікавості. Дешевшого і лучшего видавництва нема. Доси появило ся чотири річники (по 2 марки). Остатній випуск подає законник вавилонського короля Гаммурабі (див. попередню статю) — найдавніший доси звісний збір законів людської суспільности (десять заповідий Божих Мойсея походять з часу кого р. 1400 пер. Хр.). — Найцікавіші випуски отсі: 1) *Völker Vorderasiens* v. Hugo Winckler (доцент берлінського університету). 2) *Biblische und babylonische Urgeschichte* v. H. Zimmern (проф. липського університету). 3) *Amarna-Zeit* (кореспонденція єгипетських королів з азийськими з р. 1400 пер. Хр.) von C. Niebuhr. 4) *Hölle und Paradies bei den Babyloniern* von A. Jeremias. 5) *Himmels- und Weltbild der Babylonier als Grundlage der Weltanschauung und Mythologie aller Völker* von H. Winckler.

II. *Zur Theorie und Methodik der Geschichte. Geschichts-philosophische Untersuchungen* von Eduard Meyer. (Halle a. S. 1902. ц. 1 м. 20 ф.) Нині наука — горою! Правда. Але що то таке наука, на се не так легко відповісти навіть тим, що займають ся нею. Се ще лекше природникови, технікови або математикови, але найтяжше історикови (в найзагалнійшій того слова значію: дослідникови прояв людського духа в його розвою). Математик скаже, що він досліджує звязки між ріжними формами величин in abstracto. Фізик скаже, що він досліджує закони явищ природи. Технік скаже, що він учить ся використовувати математично-фізичні закони для своїх конструктивних, тобто будівельних (в найширшій значію того слова) замислів. Ба, але що-ж скаже історик? Чи те, що приміром нашого Шевченка хрестив шп Н. Н., належить до історії чи не належить? Та чи се було впливом якогось історичного закова, чи случаю? Чи є взагалі які історичні закони? Яке значіне одиниці в історії? — Сі й тим подібні питання незмірно важні для кожного образованого думаючого чо-

ловіка і викликали, навіть ще в остатніх от літах дуже широку полемічну літературу в наукових кругах Європи. Та вони й на Руси не чужі. Я пригадую живо з своїх університетських часів горячі диспути на тему: вільна воля, детермінізм, героїзм, маси і т. и. Минулого року підчас дискусій в „Січи“ по причині відчитів на тему Історичних листів Лаврова вказував я зібраним на сьвіжу гарну книгу проф. Лінднера п. в. *Geschichtsphilosophie* (1901. ц. 4 м.). Тепер же звертаю увагу цікавих на виданий що йно огляд тих питань з під пера одного з найбільших нині істориків, проф. Едварда Маєра. Доси він був у Галлі, з р. шк. 1902/3 покликали його до Берліна. Чоловік величезного знання, а приступний, смирний, щирий і ввічливий до задиву. Звичайна прикмета правдиво великого ученого і чоловіка! Найважніші його твори: *Geschichte des Altertums* (доси 5 томів до р. 355 пер. Хр.) і *Entstehung des Judentums*. Коротко, просто і ясно — се ціхи нової його праці. Для характеристики подаю дві-три виписки: „Історія не є жадною систематичною наукою. — Діяльність чоловіка і його одиничний твір стоїть тим више і має також у загалі тим вишу ціну, чим меньше дає ся підпорядкувати під постійне правило. — Случай і конечність — то не прикмети, які річам яко таким приналежать, (так само як ними не є також причина й наслідок), лиш се категорії, під котрі явища підтягає наш інтелект. Як кожда подія і кожний предмет зміслового сьвіта є так добре причиною як і наслідком відповідно до становища, з котрого ми на них дивимо ся, так само кожде з них є zarazом конечним і случайним. Конечним являє ся воно нам, коли глядимо на него в звязи його власного причинового ряду, як на кінцеве огниво того-ж; случайним, коли на него глядимо зі становища чужого причинового ряду, з котрим воно в просторі й часі стикає ся і через те на пего впливає. — Що в певній хвилі спадає камінь з даху і сяк чи так ранить переходячого в тій-же хвилі там чоловіка — се конечно впливає зі злої будови даху, тягару каміня і т. д. Що даний чоловік ішов тоді як раз тою вулицею, се також конечний вплив другого ряду причин, між котрими грає ролю також вільна воля того чоловіка, що постановив якраз тоді (а не мінуту пізнійше або скорше) вийти з хати. Але стріча обох тих рядів причин — се случай. (Дехто волить казати: воля Божа). — Першою і основною задачію історика є пізнанє (*Ermittelung*) подій, котрі колись дійсно відбули ся. — Та лиш се має історичну

вартість, що викликало видні наслідки. Ся оцінка однак усе залежить від біжучого історичного інтересу даної епохи або й даної одиниці, що веде досліди. Тому вона все змінлива і суб'єктивна. Вона належить до артистичних а не до наукових елементів історіографії.

III. A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten.* (Leipzig 1902, XII+561, ціна 9 марок). Се нойновіша монументальна праця звісного професора церковної історії в берлінському університеті Адольфа Гарнака, безусловно найбільшого нині (в протестантському світі) знавця старохристиянських часів. Автор обговорює всі історичні так зовнішні як і внутрішні моменти, які вложили ся на се, що християнство вже протягом трьох століть опанувало зовсім від долини до гори величезну римську імперію, — при чім, де лиш може, послугує ся статистичними датами і критично провіреними жерелами очевидно в першої руки. — Зріст християнства був надзвичайно швидкий: 70 літ по заснованю першої християнської громади в сирійській Антіохії пише Ілній (до цісаря Траяна) про розширенє християнства в далекій Бітвінії в дуже міцних висловах і бачить иньші культу в тій провінції вже загроженими. По дальших 70 літах показує нам спір про святкованє Пасхи християнсько-церковну суспільність (Konföderation), котра сягає вже від Ліону (в Франції) до Едесси (в Азії) і має свій осередок у Римі. Знов 70 літ опісля заявляє цісар Децій, що волисть у Римі терпіти супірника-цісаря (Gegenkaiser) як християнського єпископа, а не минуло ще нових 70 літ, як знамя хреста вивішено на хоругвах римських легіонів. Автор вияснює причини того велічезного розвою. І хто лиш інтересує ся справою, знайде в ній найсовіснійшого і найдосвіддїйшого проводиря на тім поли.

IV. *Palestra vitae* (школа життя). Eine neue Aufgabe des altklassischen Unterrichts von Paul Cauer. (Berlin, 1902, VIII+156, ціна 3 марки). Книжка призначена головню для тих учителів, що вчать латини і греки по гімназіях. Але з великим пожитком прочитає її й кождий иньший учитель і кождий чоловік, що клопоче ся над питанєм, чого вчити в школі. Автор виходить також з одиноко розумної точки, що „не для школи, лиш для життя учимо ся“ і показує відтак, де чого і як у гімназіяльній латині і греці шукати для життя. Учитель, що схоче пійти за приміром і вказівками автора, певно не буде скаржити ся на брак інтересу

і уваги учеників, а ученики його певно будуть йому вдячні за розширене їх світогляду поза своє недавнє „вчора“ і поза вузівський сучасний та ще галицький „паркан“. Очевидно, вартість наведеної книжки одна, чи хто читає старинних писателїв в оригіналі чи в перекладах, бо автор дивить ся на зміст, не на форму творів. При тім також і те треба пам'ятати, що книжка написана для Німців, а не для Русинів, отже де-що в ній (як прим. акцентованє прімітивности світогляду в піснях Гомера) може видати ся й нині ще досить „прімітивному“ Русинови навіть дивним, коли тим часом для німецької молодіжи, що виростає понайбільше в великоміській фабричній атмосфері, воно може мати велику вагу.

Др. Іван Копач.

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Замітки про Кониського. В другі роковини смерти Кониського надруковано в „Кіевскомъ Словѣ“ замітку „Памяти А. Я. Конисскаго“ (ч. 5353) і в „Вольни“ „Памяти человека великой души“ (ч. 257). Автор обох заміток д. М. П. підкреслює невсиப்புцу працювистість небіжчика на користь української справи і разом байдужість нашого суспільства, що й досі не спромоглося видати ні творів, ні життєпису, ані навіть звісток про життя Кониського. Кінчається замітка звісткою про „Літературний збірник“ зложений на спомин про Кониського, що вже надрукований і сими днями має вийти в Києві. С. Є.

В справі XIII археологічного з'їзду. В Катеринославі розпочато роботи для підготовлення XIII археологічного з'їзду, що відбудеться в Катеринославі в р. 1905. Завязано „предварительний комітет“, до якого згодились увійти професори Київського, Харківського та Одеського університетів; поріше-

но крім того заснувати повітові комітети по повітових містах; видати наукові праці по історії й археології Катеринослащини (д. Новицького „Исторія г. Александровска и его уѣзда“, „Исторія г. Екатеринослава и заселеніе его окрестностей“ і т. п.); уложена дд. Чеховим і Синявським програма для збирання археологічних відомостей; зроблено заходи до збереження археологічних пам'яток, документів і актів і т. п. А що університета в Катеринославі нема, то організацію всієї сеї роботи доведеться взяти на себе „Научному обществу“, що торік заснувалося, в співробітництві з окремими ученими, що перебувають в Катеринославі. С. Є.

Поетка з народу. В ч. 222. „Полтавск. Губ. Вѣдом.“ (з р. 1902) д. З. оповідає про одну поетку з народу. Це — проста дівчина з хутора Христановки Лохвицького повіту, Христина Волторнистова. Їй 19 років. Має вона безперечний поетичний хист і пише дуже гарні поезії українські, виспівуючи в їх скорботи та радощі жи-

тя. Завдяки д. Олександрови Ходолівни, председателеві Лохвицької земської управи, Волторнистову прийнято до першої класи Миргородської артистично-промислової школи ім. Гоголя. Христіна сливе неграмотна, живе вона за 5 руб. на місяць у одного миргородського міщанина, а за три рублі, решту з тих 8 карбованців, які дає їй що місяця на удержання Лохвицьке земство, наймає собі вчителя арифметики та російської мови. Про українську літературу вона нічого не відає.

Один із „любителів“ української словесности збираєть ся післати до „Київської Старини“ декілька віршів Волторнистової. Добре б зробив сей любитель, коли б попри се одкрив поетці світ рідної літератури. *В. Д—ко.*

Українська книжка на селі.

У ч. 197 „Новостей“ уміщена дуже цікава допись з м. Малого Вороніжа Глуховського пов. в Чернигівщині; автор її, д. Орлик, торкаєть ся дуже важної для нас справи — розповсюдження української книжки на селі. Через те той уступ, де власне говорить ся про укр. книжку на селі, наведемо в перекладі: „На днях пишучому ці рядки довелось переглянути всі книжки, що продавали ся на сільській ярмарці в м. Вороніжі. Поруч з „Изаками“ та „Милордами аглицкими“ відрадно було знайти „Оповідання про життя Тараса Шевченка“ О. Ковицького, „Розмови про сільське хазяйство“ Е. Чикаленка, „Кобзарь“ Т. Шевченка, „Пан Халявський“ Квтки, „Хозяинъ и работникъ“ гр. Л. Толстого, „Два старика“ його-ж, „Івась Удовиченко“, „Народні думи“, „Какъ люди живутъ

на бѣломъ свѣтѣ“ Водовозової, „Кавказскій плѣнникъ“ Л. Толстого, „Нужда пѣсенки поетъ“ Гл. Успенського, „Про счастливыхъ людей“ його-ж, „Неизлечимый“ його ж та инші. По словам місцевих книгарів, у нас помітний особливо великий попит на книжки в українській мові. Величезний попит існує також і на всякі збірники народніх українських пісень. Попит той задовляють дд. Ситін, Губанов та ин. В тутешнім краї дуже добре йдуть українські збірники пісень Губанова, напр. „Українскій Кобзарь“, „Малороссійскія пѣсни, скомпоновавъ Н. И. Сучиленко“, „Молодой чумаць“, „Сборникъ украинскихъ, казацкихъ, разгульныхъ, колыбельныхъ и прочихъ малороссійскихъ пѣсень, собралъ С. Ф. Легасовъ.“ Успіх має також збірник українських пісень вид. Ситіним під назвою „Грицько-Кобзарь“. На жаль більшість таких збірників редаговано нижче всякої критики; вони являють дикую мішанину французького з нижегородським, московським в полтавським. У збірнику Губанова „Молодой чумаць“ на першій сторінці читаємо:

...Чого зажурив ся, що отець
и мать

Померъ, а я не женив ся. Пиду

я въ чисто

Поле, шукамъ (sic) собі доли
(sic), не нашевъ

Я доли, нашевъ я рыболовлю...
і т. д. Чи можна-ж ще гірше перекрутити цю гарну пісню?!

Від себе додаю, що українською книжкою цікавлять ся і в великою охотою читають її не тільки в околиці м. Вороніжа (батьківщина П. Куліша), де за-

ховалась досить чиста українська мова, але і в північно-східній частині Глухов. пов., що межує з російською Орловщиною і має вже напів-російський характер. На жаль подібати українську книжку тут дуже трудно; на кількадесять сел маєт ся одна чи дві читальні, та й у тих українських книг немає; книгоноші заходять до нас дуже рідко, україн. кн. окрім „дубочних“ пісенників я в них не бачив. Таким робом наша книжка доходить до народу дуже рідко, хиба через руки інтелігенції, яка, на жаль, мало заслугує на назву „інтелігенції“, бо так малокультуран, так ворожа народови, як рідко де инде на Україні. І коли ще серед самих лихих обставин ми помічаємо в народі змагання до освіти, до читання, то тільки дякуючи відвічному нахилу українського люду до світла й поступу.

Хуторянин з-під Глухова.

Неконсеквентність. У хроніці X-ої кн. петербурзького місячника „Образованіє“ подибуємо замітку „про українську мову“ („Образованіє“ 1902, кн. 10, ст. 44—46). Се вовсім дивоглядна замітка. З одного боку хронікар нічогісінько не має проти української мови, він навіть прихильний до неї, бо каже: „Раз укр. мова існує, раз нею балакають мільони людей, раз нею пишуться книжки, то і в церкві, і в школі, і в суді, і в літературі ся мова мусить бути забезпечена законом“. З другого боку він ніби незадоволений тим, що Українці зняли річ про рідну мову, про доконечність для неї тих прав, тої охорони закону, які признає їй і він сам, але не признає уряд; незадоволення це вилило ся в тім глу-

пацькім тоні автора, в яким він оповідає про те, що „хохлы набрались смѣлости и забалакали“... Як це порозуміти? Як буде забезпечена законом укр. мова, коли Українці мовчати-муть і не допевняти-муть ся сього забезпечення? Мабуть, хронікар про се не думав.

В. Д—ко.

Д. В. Гнатюк, редактор нашого Вістника, іменованій, як нам доносять із Петербурга, на останнім засіданню відділу для язика й літератури при Академії Наук, членом кореспондентом сеї ученої корпорації. Ся відзнака для нашого етнографа прийшла саме в ту пору, коли він для поратования здоровля був змушений виїхати на острів Корфу в Греції.

Вистава історичних костюмів у Петербурзі. Д. 24 падолиста в Петербурзі почала ся вистава історичних* костюмів. На виставі має бути також український відділ, (історичні й сучасні вбрання), але маємо звістки, що він дуже бідно улаштований, бо адміністрація вистави не подбала в свій час навіть про те, щоб розповсюдити звістки про виставу, не кажучи вже про які-будь активніші заходи.

С. Є.

До цензури подано з Києва:

1) Бордуляка — Ближні, збірник оповідань, 2) Бордуляка — Бідний жидок Ратиця, 3) Франка — Без праці, казка. 4) Левицького Ів. — Український гетьман Іван Виговський, 5) Левицького Ів. — Український гетьман Юрій Хмельницький, 6) Яновської — На зелений клин, комедія.

Цензура заборонила: 1) Грінченка — Великий войовник (про Олександра Македонського), 2) Грінченка — Розумні тварини,

3) Катренка — Дитинячі згадки про всячину, 4) М. Комарова — Добра праця (про Кирила і Методія), 5) Черняхівського — Про віспу, 6) Франка — Лис-Микита, 7) Кониського — Черничка. Пожежа, 8) Кониського — Півнів празник.

Цензура дозволила: 1) Грінченка — Хлопець та море.

Народний дім у Києві. 20 падолиста відчинено Народний дім у Києві, збудований заходами київського „Общества грамотности“. Народний дім містить: театр, книгарню, аудиторію і читальню, музей, недільну школу, чайну і їдальню для народа. Се одна з перших просвітних інституцій такого рода на Україні; шкода тільки, що діяльність її є великій мірі паралізуватиметься загальним станом справи. Вплив інституції, чужої для того народа, серед якого вона заснована, не може бути великим і багато з її заходів пропадуть марно. С. Є.

Просвітні заходи Херсонського земства. Херсонське земство оголосило конкуре на народні книжки в обсягу сільського господарства. „Петербурскія Вѣдомости“ (ч. 292) згадавши про популярні книжки українською мовою д. Чикаленка, висловлюють думку, що на конкуре можна присилати також і українські рукописи і що навіть се було б кориснійше для справи, бо 80% людности в Херсонщині говорить українською мовою. С. Є.

Рукописи А. Пушкіна. За приводом „Нов. Вр.“ всі російські часописі розповіли про сумну долю паперів великого російського поета. Частина його рукописів переховувалась у московським Ру-

мянцівським музеї і була скопійована ще П. В. Анненковим. Тепер деяких із тих рукописів уже нема в цім музеї. „Певне, каже П. А. Сфремов, усі вони полишені були Анненковим у свою власність, бо у мене, каже він, є з десяток аркушів цих „копій“, які дістав я від знайомих Анненкова, що самі одержали від нього яко подарунок. Другий десяток таких саме первописів виметено було з шафи в оселі Анненкова після того, як той спродав свій маєток; більш як сотню їх знайдено було на петербурзькій квартирі його брата, у якого він пробував. приїздивши до Петербурга, а Л. Н. Майков казав мені, що „багато“ таких аркушів одержав він для академічного видання від удови по Анненкову“. Коли так по варварськи поводився з коштовними рукописами П. В. Анненков, редактор творів Пушкіна, то скільки-ж то їх, питають ся часописі, загинуло в руках тих, що не знали їм ціни?

В. Д—ко.

Декаденти і дегенерати. В цікавій книзі відомого російського публіциста Д. Дорошевича „Сахалин“, що вийшла в світ не що давно,¹⁾ є розділ „Поети-душоуби“. В тім розділі д. Д. згадає одного поета-декадента з поміж тих поетів-убійників. А що на прикладі сього „несвідомого“ поета-декадента виразно видко звязок між дегенерацією фізичною і декаденцією поетичною, то ми й по-

¹⁾ В. М. Дорошевич, Сахалин (Каторга). Ч. I, ст. 438, ч. II, ст. 199, вел. 8^о (ч. III вийде в 1903 році). Ц. за 2 ч. 3 р. 50 коп. Багато рисунків. Книжка дуже і дуже цікава. Добру рекомендацію видав їй уряд, заборонивши її тримати по книгозбірнях.

даємо шан. читачам належний уступ в перекладі.

„Поет-убійник, П—в, каже д. Д., поет-декадент, хоч ця малограмотня людина, звичайно, і не чула ніколи про існування на сьвітї декадентів.

Посеред сили стихотворів, які П—в передав менї до рук, — стихотворів пераз чудних з форми, трапляють ся такі порівняння.

Він пише:

„Куди втечеш і найдеш що ти в
в блідім серці,
Коли червоні од крові думки
Зеленими очима спозирнуть?“

З П—вим зазнайомив ся я на Сахалинї, в божевільні, де його тримають.

Він не те щоб і божевільний в загальнім розумінню сього слова. Він з природи такий: недугує на moral insanity.

Бувши на волї він робив раз-у-раз силу злочинів, завсїгди гидких, паскудних, що свідчили часто про страшенну моральну скаліченість.

П—ву біля 40 років. Він міг би бути окрасою відомого атлясу Льомброзо. Уха якось стирчать — і зовсім без кляпок. На вдивовижу яскраво виявлена асиметрія обличча. Очи не однакової більшини і до того одно вище другого. Ніс, губи — все це наче зіпхнуте на бік. Два цілком не схожі профілі. Здавлений назад лоб. Страшенно широко розвинена потилиця.

Яскравійшої картини вроду не можна собі й уявити!

П—в дитина кровосумішки. Його породили рідні брат з сестрою. До того ще батьки його були гіркі п'яниці.

Перше злочинство, що привело

П—ва на Сахалин, — забійство товариша в сварці. На Сахалинї крім численних крадіжок і злочинів на ґрунті сексуальної психопатії він заподіяв ще убійство...

Серед тих своїх великих і малих злочинів та проступків П—в з пристрастю вкидав ся в те, у віщо вкидаєть ся й у божевільні. Він писав вірші. Його муза — похмура і жорстока...

Самолюбний П—в дуже, на вірші свої тримаєть ся погляду „найпоетичнійшого“, с. т. найвищого...

Як бачите, цей несвідомий декадент являєть ся дуже цікавою фігурою, що свідчить про належність декаденства до психопатології.

Серед віршів П—ва є й педекадентські. Подаємо наведений у Дорошевича вірш П—ва під заголовком „Убійник“. Цей вірш П—в уважає за найкращий, і справді це гарний, сильний стихотвір. Ось він (подаємо в російськїм ориґиналі, може хто візьметь ся перекласти його нашою мовою).

У б і й ца.

Гдѣ ты найдешь, убійца из-
ступленный,
Покой покрова милостивых крыл,
Когда стоишь собой приговоренный,
Что ты убил.

Повсюду тѣнь убитого тобою,
Кого лишил ты жизни, дара сил,
Бредет в крови медлительной
стопою,
Вопит: „убил!“

Зачѣм ты в храмѣ ищешь утѣ-
шенья,
Тогда как он, который жил,

Рукою твоей он потерпѣл кру-
шенье,

И ты убил?

Пускай весь мір, прощая и с
привѣтом,
Из жалости тебя, убійца, осѣнит,
Тебя разит, как пуля рикошетом,
„Тобой убит“.

О, сын грѣха! Ты трус, в кро-
ви залитый!

Да гдѣ же совѣсть? Не было
иль спит?

Бѣги... куда? Всяк путь тебѣ
закрытый,

„Убил!“ кричит.

В. Дор—ко.

II. Нові книжки

„Викъ“, 3 т. (Київ, 1902 р.)¹⁾

В бібліографічному відділі XI-ої кн. петербурського місячника „Мір Божій“ (1902 р., ч. 11, ст. 98—100) д. М. Славинський умістив рецензію на три томи „Вика“. Підносячи це видання рецензент справедливо дивується, чому се Ольгу Кобилянську зовсім поминено, а до поезій Олени Пчілки й Лесі Українки не додано життєписів їх авторок і навіть не розкрито їх псевдонімів (давно відомих, скажемо від себе, кожному Українцеві і розкритих ще в історії Огоновського). Справді сих пропусків, особливо О. Кобилянської (мов би впорядчики не відали про існування української письменнички, звісної й Росіянам, і Німцям, і Чехам, і Полякам!) нічим не можна оправдати... Ми з свого боку мусимо зробити деякі уваги до цього видання. Ми

¹⁾ Подавши в Л. Н. В. за жовтень 1902 р. загальну звістку про се нове видане Віку, містимо тут деякі критичні уваги про нього д. В. Д.—ка. *Ред.*

добре розуміємо, як то важко скласти такий збірник, як „Вик“, а надто уважаючи на потреби російської України, що не має ні історії рідної літератури, ні історичних хрестоматій свого письменства. „Вик“ мав бути і тим і другим: він не стільки антологія, як історична хрестоматія і разом компендіум історії української літератури (в життєписах діячів українського слова). Тільки сим можна пояснити той факт, що до „антології“ увійшли твори рідних, навіть не другорядних письменників, як напр. Головацького, Забіли, Афанасєва, Кулика, Вербицького, Устияновича, Чубінського то що. Їм не місце в антології, але більшість з поміж них повинна увійти до історичної хрестоматії. Але коли можна оправдати уміщення деяких старих імен, то ніяк не можна цього зробити для декого з молодших між дії міногес, нпр. Стешенка, Білиловського та иньш. у I томі, Зіньківського в III-ім т. Ще уміщення останніх дасть ся оправдати тим, мовляв, що Зіньківський і под. надолужують коли не художністю, то публіцистичністю. Але складано все-ж таки „антологію“, а не збірник життєписів та публіцистичних статей. Можна дещо закинути що до тих або иньших творів справжніх поетів та повістарів. Напр. дивно, чому надруковано з оповідань Александровича (М. Омельковича) „Пожежу“, а не краще „Три пани“, з оповідань Мордовця взято „Старці“, а не „Салдатку“... Сказати б, що в Росії „Старці“ ще не були друківані, але знов таки не треба було забувати, що складано „антологію“, збірник найкращих творів прози чи поезії...

Що до Панаса Мирного, то згоджуючи ся, що його прегарне оповід. „Лихі люде“ з цензурного погляду не могло увійти до „Вика“, ми б воліли бачити замість „Казки про Правду і Кривду“ гарне оповідання „Морозенко“, хоч воно вже й було раніш друковане в Росії. З поезій Дніпрової Чайки (до речі: цей псевдонім розкрито вже в нашій літературі) я взяв би краще мелодійні „Святі вечори“ замість некрасивої „Бурі“.

Словом, про кожного сливе з уміщених письменників можна щонебудь замітити. Треба ще з жалем підчеркнути відсутність деяких імен. Нема, вже казано, найбільшої нашої письменниці Ольги Кобилянської, нема нічого з прози Олени Пчілки, хоч у неї можна б було відшукати досить гарні речі, хоча б те напр. оповідання, що друкувало ся в збірнику „Привіт Франкові“ (треба сказати, що і в I-ім томі обидили О. Пчілку, бо з її поезій узято менше, ніж із віршів Стешенка), нема Василовича, Заревича, Мих. Петрушевича, Яцкова, Будзиновського, хоч є напр. Маковей, Чайківський, Лепкий, Мартович; нема Катренка, Кравченка, хоч є прим. Коваленко. В I т. бачимо Білиловського, Вороного, Воробкевича, Маковея, Шнайдер, Стешенка, а не бачимо Богдана Лепкого, Надії Кибальчич, не кажу вже про Вас. Пачовського або Петра Карманського, бо вони виступили на поетичну арену, можна сказати, вчора (а в тім, гарний фрагмент останнього „Над морем“ не міг би увійти задля цензурних умов). Звичайно, не всі з поминених письменників могли б увійти до такої збірки, як „Вик“ (я б,

напр., не умістив Будзиновського або Кравченка, але коли вже дають місце Коваленкові, то можна б було — ще з більшим правом — умістити Будзиновського); не всі, знов кажу, могли б увійти, але більшість повинна б (напр. Яцків, Н. Кибальчич, Б. Лепкий та подібні).

Таким чином „Вик“ вийшов нерівний у своїх складових частинах: одно треба б було викинути, инше на те місце вставити, але се не відбирає ваги виданню. „Вик“ — явище епохальне на Україні — він у-перше дав суцільний образ рідної літератури в її памятках, багатьох письменників у-перше з його пізнає Україна і за все це кожен Українець повинен скласти подяку його впорядчикам та видавцям. Які-ж зайшли помилки та недогляди, їх легко буде виправити в нових виданнях.

В. Дор-ко.

Новинки української поезії.

Під таким заголовком надруковано в X-ій кн. московського місячника „Русская Мысль“ статтю д. Л. Старицької-Черняхівської („Р. М.“ 1902, ч. 10, ст. 44—72). Мова в статі йде про Л. Українку і А. Кримського.¹⁾ Лесі Українці присвячена перша, більша половина статі, одначе вийшло це не на користь поетці. Читач (а надто Росіянин) або не виробить собі зовсім розуміння, що таке наша талановита поетесса, або виробить фальшиве, — о стільки хаотична ся частина статі. Добір поезій не зовсім щасливий. Краща друга частина, про А. Кримського. Образ поета обри-

¹⁾ Про сю статю у нас була вже згадка в попередній книжці Л. Н. В. *Ред.*

совано досить добре, добір поезій те-ж кращий.

До наведених численних поезій обох письменників д. Старицька долучила російські переклади, здебільшого віршовані; зладив їх майже всі М. П. Старицький. Вийшли вони у його не зовсім щасливо: російського читача вражати-муть деякі недоладности в мові і деякі нещасливо-добрані вирази (нпр. в мелодійній поезії А. Кримського „Не люблю гучних я цвинтарів“ фразу „щоб не злав лютій сич“ М. П. перекладає „чтоб не сцапала (!) сова“...). На кінці д. Старицька згадує ще одного „молодого і талановитого поета... Ів. Стешенка“. Ми нічого не маємо особисто проти д. Стешенка, але ніяк не можемо пристати на те, щоб зачислити його до поетів. Він що найбільше гучний віршотворець. Поезії його штучні, стиль бомбастичний, складня не рідна, а мова немилу українському уху. Мова і складня д. Стешенка роблять таке враження, мов би то вірші свої складав він російською мовою, а потім уже перекладав по українському. Читаючи його гучні сонети, ви іноді не розумієте їх, аж доки не перекладете слово по слові російською мовою. Д. Старицька наводить два вірші Стешенка — кращі, але й вони не прихильно читача до цього „поета“. Російський переклад другого вірша („Курний шлях, около голе“) дуже гарний, без порівняння кращий од „первотвору“.

Немило вражає в наведених українських поезіях правопис — так вона поплутана, деякі слова попсовані незвичайно. Це, здається, вже доля така українського

слова — Росіяне не знають його і в своїх виданнях поводять ся з ним не дуже то гостинно. Врешті немиле й закінчення статі: д. Старицька каже, що „наведені приклади“ (себто Л. Українка і А. Кримський) свідчать виразно про моральне право української поезії на існування“. Ми ніяк не можемо зрозуміти мети подібних покликань: вони не потрібні, бо зайві для Українця, а „фобів“ різної масти вони не переконують.

В. Ш. Д.

Chrestomathie poétique ukrainienne, Українська поетична Хрестоматія Сидорацького. Paris. Зкладена з творів різних авторів. Видавництво перше, рік 1 franc. Українська тискаря у Парижі. 32° стор. 34 (пенумерованих): 1. Рідна мова. 2. Українські гимни. 3. Україна. 4. Засідателі. 5. Ковзареві. 6. Про зрадця. 7. Весна. 8. Україні. 9. Надії. 10. Вона. 11. Драма. 12. Небо. 13. Найдорогша перлина. 14. Дівчатам. 15. Царі. 16. Лjubов. 17. Нова пісня Україниців. 18. Облjубенниці. 19. Заповіт Катованого. 20. На взяття . . мби в руки. 21. Про царів. 22. Москалі у пекли. 23. Січ. 24. Царі і нігіліст. 25. Пісня. 26. Смерть. 27. Караков і Гринецький. 28. Неволія. 29. Клик. 30. Гимн черниці. 31. Після вдатного повстання. 32. Дівчині. 33. Пекеліне сьвјато. 34. Під московськими царями. 35. Почорніле поле. 36. Туга за родиною. 37. Мати Україна. 38. Де наша долія. 39. Потомство Москалям. 40. Царям.

Гимне, Український гимн видання Сидорацького. Paris. Українська тискаря у Парижі. Ц. 50 с. 32°, ст. 20 (одна сторона напечатана а одна чиста і так че-

рез цілу книжку). 1. Український гимн. 2. Москалї у пекли. 3. Рідна мова.

Про Ів. Франка гарну статтю умістив А. Крижський в 71-ім півтомі петербурзького Енциклопедичного Словаря Брокгауза та Ефрона (т. XXXVI, пол. 71, ст. 473—476). *В. Д.*

Нове видання. Українці в Катеринославі захожують ся видавати український збірник, щоб покласти сим початок для українського видавництва в Катеринославі („Волян“, ч. 249). Про склад видавництва докладніших звісток не знаходимо. *С. Є.*

Litterae promemoriales exhibitae Suae Sanctitati Leoni XIII., summo pontifici nomine rutheni populi provinciae Haliciensis in Austria in causa ecclesiae rutheno-catholicae in America. A. D. 1902. Leopoli, 1902. Prima typographia consortialis. Ст. 6, 4°.

Die Annalen eines Baues der Kirche, des Pfarrhauses und der pfarrwirthschaftlichen Gebäude, von Daniel Taniaczkiewicz. (Separatabdruck aus „Correspondenz-Blatt für den kath. Clerus Oesterreichs“. Wien, 1902. K. u. k. Hofbuchdruckerei. Ст. 4, 8°.)

Рецензії на укр. книжки. В віденській Zeitschrift für oesterreichische Volkskunde надрукована в остатній книжці (за жовтень мин. р.) простора рецензія на книжку В. Шухевича „Гуцульщина“. Рецензія, написана д-ром І. Франком, підносить багатство нагромадженого матеріалу, своєрідність гуцульського життя й ріжних його продуктів, та обговорює також спосіб збирання та впорядковання того матеріалу. До статі додано кільканацять рисун-

ків, якими ілюструєть ся найцікавіші моменти гуцульського життя (похорон на саях, хід до шлюбу, деревце-гильце) та гуцульські виробы.

III. Театр і штука.

Український театр. Товариство під управою дд. Саксаганського й Садовського з 1. падолиста перебуває в Одесі; з нових пєс мають виставляти ся: „Конон Блискавиченко“, драма д. Кропивницького, та „Гандзя“, драма д. Карпенка-Карого. Товариство д. Глазуненка дає вистави в Катеринославі. Товариство д. Сагатовського грає в Златополі (містечко в Київщині). Про аматорські вистави маємо звістки з Києва („Наталка Полтавка“ в Народному домі) та Одесси (цілий ряд вистав, упорядкований Одеським „Комитетом попечительства о народной трезвости“).

Яка велика потреба народних театрів і як сам народ починає шукати розумних забав, показує такий факт. В містечко Аджамку (в Катеринославщині) забилаь випадково маленька трупа акторів Радзівілових з фокусниками та штукарями, й почала свої вистави з показування усяких фокусів, то-що. Коло театру зібралась сила „сірої“ публіки, але в середину йшло мало. Більшість була тієї думки, що „се вже нам і на ярмарках надоїло. Нам покажіте щонебудь таке, як у кіятрах показують, де плачуть, сьміють ся, розказують. А тут що? Нема чого й послухать!“ Фокусники мусіли забиратись, а Радзівілови почали виставляти легенькі комедії, водевилі то-що і відразу театр став

повний. Акторів просять на довше лишити в Аджамці й частійше приїздити („Югъ“, ч. 1349).

Бюсти Шевченка в городському саді в Катеринодарі. В Катеринодарі, головному місті Кубанської області, стоять у городському садку на чільних місцях два бюсти Шевченка, які поставила тут міська комісія. Факт досить цікавий, особливо коли пригадати, що майже в жадному місті на Україні (крім мб. Харкова) до цього часу не ставлено бюстів Шевченка. *С. П—ра.*

Памятник Котляревському. Памятник Котляревському в Полтаві закінчений уже цілком і аж нарешті на той рік в маї чи вересні буде одкритий. („Кіевлянин“, ч. 318.) *С. Є.*

Про народню укр. музику. У засіданні етнографічного відділу „Московського Товариства Природознавства“ 9-го падолиста д. М. А. Янчук прочитав реферата: „Народня українська музика на харківському археологічному з'їзді“, в якому подав зміст рефератів дд. Хоткевича та Іванова перед концертом кобзарів та лірників. Д. Янчук теж докладно обмалював адміністраційні переслідування бідолашних бандуристів, що виявились навіть на з'їзді у забороні прилюдного їх концерта, й побажав зрештою, аби заступництво з'їзду за покращанне їх долі мало успіх. Референт пропонував запросити до Москви найкращого з сучасних кобзарів — Чернігівця Тереша Пархоменка, який згоджується приїхати, по оплаті коштів на проїзд. Наприкінці д. Янчук показав на екрані дияпозитиви з фотографій кобзарів

та лірників і демонстрував ліру, розтлумачивши її урядженне.

Спитались ми, між иньшим, на цьому засіданні шановного М. А., чи скористували ся фонографом у Харкові, щоби як небудь увічнити співи „блукаючої археології“? — „Ні“, відповів М. А. — Чом? Не було фонографа! Таким чином у Харкові на той час не знайдено фонографа. Панове Галичане, навчіть, будь ласка, нас, як поважати свої національні скарби!

З кінцем жовтня у Ніженському історичному товаристві грав висшезгаданий Тереш Пархоменко й справив там велике вражінне. Під кермою проф. Сперанського (Росіянина) студент інституту Безбородька Данилов зробив вислідку репертуара кобзаря й записав декілько дум. На мою думку треба Галичанам не пожалувати не дуже то й величезних коштів і затагти до Галичини, бодай на часинку, цього прегарного бандуристу. Він ще молодий, 30-ти років з чимось, але ж тримаєть ся найдавнішої методи гри і співає з надзвичайним почутєм. *П. Перекидько.*

Збиранє укр. пісень. Кубанський статистичний „Комітет“ (в Катеринодарі) звернув ся до М. В. Лисенка з проханням подати докладні вказівки в справі вивчення і досліджування пісенного репертуару кубанського, чорноморського війська. „Комітет“ має на меті опублікувати всі пісні, що тепер співають ся козаками і підложити їх на ноти, але не знає, як певно приступити до цієї справи. З огляду на це він удав ся до д. Лисенка, щоби той висловив свій погляд на цю справу і пораяв чоловіка здібного для сеї праці. *С. П—ра.*